

YADİGAR TÜRKEL

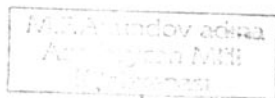

**Nizami Gəncəvinin
siyasi və dini-ideoloji baxışları**

YADİGAR TÜRKEĒ

**NİZAMİ GƏNCƏVINİN
SİYASİ VƏ DİNİ-İDEOLOJİ
BAXIŞLARI**

804652-724

Bakı - 2010

AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu Elmi Şurasının 1 mart 2010-cu il tarixli 3 sayılı (politologiya şöbəsinin 11 noyabr 2009-cu il qərarı) qərarı ilə çap olunur.

Elmi redaktoru: **Əlikram Tağıyev**
fəlsəfə elmləri doktoru, professor

Redaktoru: **Zahid Məhəmmədov**

Rəyçilər: **Faiq Qəzənfəroğlu**
fəlsəfə elmləri namizədi

İbrahim Ağahüseynli
siyasi elmlər namizədi

Ərəb dili məsləhətçisi: **Əmirşah Babaşah oğlu**

Fars dili məsləhətçisi: **Saleh Əlidostu**

Kitabda Nizami Gəncəvinin siyasi və dini-ideoloji baxışları araşdırılaraq, onun böyük azərbaycançı, türkçü, islamçı, qafqazçı ideoloq olduğu göstərilmiş, «Beşlik»indəki başlıca ideyalar ensiklopedik yöndə toplanmışdır.

ISBN: 978-9952-445

© «Təknur» nəşriyyatı, 2010.

NİZAMİ GƏNCƏVINİN «BEŞLİK»İNDƏKİ SİYASİ BAXIŞLARI

«Dünya şairlərinin müəllimi» Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi (1141-1209) insanlığın yetirdiyi ən böyük bilginlərdəndir. O, 1141-ci ildə Azərbaycanın qədim Gəncə şəhərində doğulub, ömrünün sonuna kimi burada yaşamışdır. Tarixin az-çox bu sakit dönəmində öncə Səlcuq türklərinin, sonra isə soy və siyasi davamçıları Azərbaycan atabəyləri ilə Şirvanşahların hakimiyyətində olan «tarixi-coğrafi Azərbaycan» torpaqları, demək olar, bir dövətdə birləşdirilmiş, iqtisadiyyat, bilim (elm) və mədəniyyət gəlmişdir.

Politologiya elmində hər hansı dövlət, siyasi, milli-etnik, dini, sosial dəstə-qrup, qurum-təşkilat və başqa insan birliyinin maraqlarının qoruyucusuna, siyasi fəaliyyətin ideoloji əsaslarını hazırlayıb yayan, qoruyan insana ideoloq deyilir.

Bənzərsiz yaradıcılığı ilə «Şərqdən Qərbədək tanınmış» Nizami Gəncəvi də çağının ictimai-siyasi olaylarını bədii-tarixi əsərlərində hərtərəfli güzgüləndirən, açan, açıqlayan görkəmli türkçü, islamçı, azərbaycançı, qafqazçı ideoloqdur. Bu dörd milli ideya «türklər kimi atını qabağa çəkən» Nizami Gəncəvinin «Beşlik»ində (Xəmsə) ən yüksək «düzək»də qoyulmuşdur.

Dünya mədəniyyət tarixini araşdıranda Homerdən Firədovsiyə, Şekspirdən Puşkinədək heç kimin, «kitablarını başdan ayağa gövhərə tutduran» Nizami Gəncəvinin «Beşlik»indəki poemalara tay olan ədəbi əsərlər yazmadığı görünür: «Saf şeir yaratmaq Nizaminin işidir», «bu sənətdən şöhrət axtarma, çünki o, Nizamilə sona çatmışdır».

«Ruhənilər məhəlləsində sultanların taxtı kimi bir taxt quran» Nizami Gəncəvi ilk poeması «Sirlər xəzinəsi»ndə «mən fəhmi çağırıb ədəbsizliyinə görə tənbeh etdim» desə də,

elə bil böyük həyat yolunun başlandığını duyaraq: «Söz almazından qılınc düzəldib dalımcə gələn şairlərin hamısının başını vurmuşam. Hələ indiki səviyyədə təyim olmasa da, mənim rütbəmin başı yenə də ucalacaqdır. Mən ən yüksək zirvələrə uçacağam. Ola bilsin öz himmətimdən də qalxacağam» deyərək, dəyərli ədəbi-bədii, tarixi-siyasi, fəlsəfi, əxlaqi, dini-ideoloji əsərlər yaratmışdır.

Saysız ardıcılıarı poemalarının adı, vəznilə çoxlu əsərlər yazsalar da, heç biri «öz yüksək himmətimdən yuxarı qalxmış» Nizamının səviyyəsinə çata bilməmişdir.

Dünya elm tarixində sonrakı nəsillərə yunan bilgini Aristotel qədər təsir edən ikinci bir alim, filosof yoxdur. Mədəniyyət tarixində də ondan sonra gələn şeir-sənət adamlarına «sözü göyə qaldıran» türk Nizami Gəncəvi kimi təsir etmiş başqa bir şair-bilgin yoxdur.

Türklərin Laçın tayfasından olan Əmir Xosrov Dəhləvi ustadı Nizami Gəncəvini «əgər bir mahir sənətkar cəmiyyətdə insanların başlarını bəzəyərsə, onların ayaqlarını bəzəməyə də bir sənətkar lazımdır» sözlərilə öymüş, onun böyüklüyü qarşısında ancaq «türklərin qiyməti çox olsa da, hindlinin də özünə görə qiyməti var» deyə bilməmişdir.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucusu, dövlətin və Milli Azadlıq Hərəkatının baş ideoloqu Məhəmməd Əmin Rəsulzadə «Azərbaycan şairi Nizami» anıtında yazır: «Hafizdən sonra İran klassiklərinin son ən böyük ustadlarından Əbdürəhman Cami də Nizamini öymüşdür. «Baharistan»ında yazdığı «Nizami» maddəsində «açıq olan fəzilət və kamalının şərh və izaha ehtiyacı yoxdur. «Pənc-gənc» adlı əsərinə o qədər gözəlliklər və incəliklər doldurmuşdur ki, bu şərafət heç bir kimsəyə nəsisə olmamışdır. Böylə bir əsər bəlkə də, bəşər qüdrətinin yetişməyəcəyi bir xariqədir» deyir.

«Göy quşu» Nizami Gəncəvinin siyasi məsələlər güzgülanmış əsas əsərləri «Şərəfnamə» və «İqbalnamə» adlı iki bö-

yük kitab olan «İskəndərnamə» ilə «Xosrov və Şirin» poemalarıdır. «Sirlər xəzinəsi», «Leyli və Məcnun», «Yeddi gözəl» əsərlərində də siyasi-ideoloji məsələlər yer ayrılmışdır.

«Beşlik» Azərbaycanın türk milli-siyasi tarixinin nəzmlə yazılmış ən yaxşı bilik qaynaqlarındandır.

«Söz candır» deyən Nizami «Sirlər xəzinəsi»nin «Mənzum sözün mənsur sözdən üstünlüyü» bölməsində «söz qoşmaq sirrinin pərdəsi peyğəmbərlik pərdəsinin bir kölgəsidir», «təzə və köhnə, canlı nə varsa mənə - söz cadugərinə məftun oldular» deyərək, şeirlə yazdığı bədii-tarixi əsərlərinin dəyərinin yüksəkliyini qeyd edib, «şeirlə nəzmin də üstündə durduğunu» söyləyir.

Şeirlərini «ana sevgisilə bəsləyən» Nizamının «Beşlik»də toxunduğu əsas siyasi konular (məvzular) siyasət, siyasi münasibətlər, ədalət, ədalətli şah, şahın hökuməti ardıcıl dəyişməsinin gərəkliliyi, ədalətli ölkə, dünya hökmranlığı, dünya dövləti, dünya sülhü, yurdun toxunulmazlığı, ölkə dolandırmaq, insansevərlik-humanizm, insan haqlarının qorunması, xalqın azadlığı, zülm-zoraklıq və zorbalığın qəbul edilməməsi, türkçülük, azərbaycançılıq, qafqazçılıqdır.

Sovet dönəmində «tarixin zərgəri» olan bu bilginin əsərlərini öyrənib açıqlarkən siyasi-ideoloji nədənlərdən çoxlu yanlışlara yol verilmişdir.

Biz bu kitabda onların bir çoxunu düzəltməyə çalışacağıq.

Yer üzündə həyat proseslərini təmin edən əsas amillərdən biri canlıların qıcığa cavab reaksiyasıdır. Canlılar bu bacarıqları ilə özlərini qoruyur, nəsillərini davam etdirirlər.

Toplumların, xalqların, millətlərin həyatı da bu qanuna tabedir. Yer üzündəki uzun təkamül proseslərində həyatın bütün sahələrində durmadan çalışıb toplumun enerjisini ən yüksək həddə kimi artırmaqla bəzən millətlər yaşayır, bu gərginliyə dözməyən, yaşaya, qoruna bilməyənlər ölüb gedirlər.

Həyat proseslərində toplumda işlək milli ideologiyanın oluşturulması da çox gərəkdir. Milli ideologiyası, özünü-qoruma mexanizmləri olmayan millət başsız athya bənzayir.

Bu gün Azərbaycan türklərinin, azərbaycanlıların Azərbaycan Respublikası adlı dövləti, az-çox kökləşmiş azərbaycançılıq adlı milli ideologiyası olsa da, millətin ideoloji özünü-qoruma mexanizmləri zəifdir.

Bu nədəndən sovet dönəmində Azərbaycan, türk, islam tarixi və mədəniyyətilə bağlı törədilmiş yanlışların, qarayaxmaların çoxu hələ də düzəldilməmişdir.

Millətüstü-superettik siyasətlər yayan yağlar 200 ildir yalanlar uydurur, türklərə-azərbaycanlılara, müsəlmanlara nifrətlər yağdırırlar. Yaratdıqları siyasi-ideoloji durumda elə bil təkcə onların danışmaq haqqı vardır. Tarix boyu az qala dünyanın yarısını qurub, böyük mədəniyyətlər yaratmış türklərinə danışmaq haqqı yoxdur.

Bu gün iş elə bir ana çatdırılmışdır, min illərlə türklərlə qardaş kimi yaşamış müsəlman kürdləri də onlarla düşmən etməyə çalışır, kürd siyasətçilərini gah ABŞ-a, gah da Avropa Birliyinə çağırır təlimatlandırır, uydurmalar yazıb çap etdirir, ağıllarına gələni danışdırırlar.

Bir türk bilginini bir söz deyəndə isə qarğa-quzğun kimi üstünə tökülür, onları suçlu göstərməyə çalışırlar.

Biz bu kitabda olaylara demokratik Azərbaycan Respublikasının hər hansı sensor və basqıdan uzaq, ruhi-mənəvi azad bilim adamı kimi yanaşacaq, Azərbaycanı, «söz cadugəri» Nizami Gəncəvini, türkləri, islam dinini, Qafqazı, haqqı-ədaləti qorumağa çalışacağıq.

Öncə «Beşlik» və «Xəmsə» sözləri haqqında.

«Üzü nurlu» Nizami «Xəmsə» adlı əsər yazmamışdır. Onun ölümündən çox sonra poemalarını bir yerə toplayıb çağın «elm dili» olan ərəb dilindəki «Xəmsə» adı ilə çap etmişlər.

«Xəmsə» türk dilində «Beşlik» deməkdir. Ruslar da «Xəmsə» yox, «Pyateritsa» deyirlər.

«Beşlik» sözü «Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası»nda da işlədilmişdir (1983).

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin «Azərbaycan şairi Nizami» kitabında «Beşlik» sözünü işlətdiyini görəndən sonra bir neçə il öncə yazdığımız fikrin düzgünlüyünə inamımız daha da artdı.

Azərbaycan türkləri, azərbaycanlılar «Xəmsə» yox, «Beşlik» desələr daha düzgün olar.

Mehmed Fuad Körpülü yazır: «... Hissiyatının rıqqət və dərinliyi, üslubi ifadəsinin sənət və zərifliyi etibarilə ciddi misilsiz bir şair olan Gəncəli Nizami sonralar «Pənc gənc» ümumi adı altında cəm olunan beş məsnəvisilə sələflərini ötüb keçərək bu vadidə bir çox xüsusiyyətlər göstərmiş və əskiləri adətə unudturmuşdur. Əski məsnəvilərdə söz və qafiyəyə, tərtibə, ədaya böyük bir etina sərf edilməyərək, sadəcə, hekayə ilə iqtifa olunurdu, halbuki Nizami şəkildə və əsasdakı bu qüsurları izalə etdikdən başqa təhkiyədə də daha artıq qüvvət və sənət göstərmiş, xülasə bu tərzə ən mükəmməl şəklini vermişdir».

«İskəndərnamə» poemasından filoloji tərcümə: «Bir daha o, İraq mülkünə gəldi, Öz evinə qayıtmaq fikrinə düşdü. Bu anda Azərabadgan hökmdarından azadələr kimi bir çapar gəldi: «Dünya padşahı dünyanı ram etdi, sitəmin adını dünyadan götürdü. Nə üçün Ərmən işlərində süslük eləyir? O ölkədən heç soraq tutmadı? Sənin sübhünə bu ölkə yaxındır. Bəs nə üçün o, gecədən də qaranlıqdır? Ərməndə atəşə pərəstisi edirlər, başqa padşaha itaət edirlər. Abxazda Ad nəslindən bir pəhləvan vardır. Rüstəm döyüşünü də yadına götürməz. Bu atlının adı Fəvalidir. Qəzəbli şirin dərisini boğazından çıxarır. Ərmən qoçaqları onun havaxahıdır. Onun rəsminə tabe, ona bel bağlamışlar. Hamısı onun sağlığına

badə içər, vilayətin xəracını alıb ona aparar. Əgər şah ona hücum etməsə, bu mülkü bizdən alacaq. Cahandar bu qol zorundan xəbər tutunca, qoşunu Babildən Ərmənə çəkdi. Bu bulaşıqdan o, ölkəni təmizlədi. Ərmən Rum şahının xoşuna gəldi. Qəbahət rəsmiini ondan götürdü, möbidlə oduna pərəstiş adətini də. Oradan Abxaza şəbxun elədi» (1983-ci il çapı).

Bu mətnlə Abdulla Şaiqin şeirlə tərcüməsini tutuşduraraq: «Oradan atını İraqa sürdü, Yunana dönməkçün hazırlıq gördü. Böyük Azərbaycan hökmdarından bir elçi gələrək dedi: «Hökmrən, nə üçün ram etdin bütün dünyanı? Sildin ruzigardan zülmə, tüğyanı? Verdin hər ölkəyə qurtuluş, aman, Ermənistan (?) nədən çıxdı xatırdan? Doğduğun şəhərə bu yaxın ölkə nə üçün bürünsün qaranlıq kölgə? Ermənistan oda ibadət edər, Başqa padşaha itaət edər. Orda Ad nəslindən bir pəhləvan var, qüvvəti Rüstəmin gücünə çatar. Adı Dəvalidir, hər bağı yarı, aslan dərisindən yosun qoparır. Ermənistan-dakı bütün igidlər yalnız bu padşaha boynunu əyər. Hər kəs badə içər onun adına, yaxın ölkələrdən bac gəlir ona. Ordun-la bu səmtə hücum etməsən, ölkəni, şübhəsiz, alacaq biz-dən». Hünərdən, gücdən söz açınca ona, Babildən at saldı Ermənistana. Ölkədən yuyaraq fitnəni, qanı, Rum şahı xoş-ladı Ermənistanı. Silindi ortadan hər bir köhnə iş, möbidə ibadət, oda pərəstiş. Ordan da tez hücum etdi Abxaza» (1982-ci il çapı).

Ən böyük sayğıya layiq, millətçi, dövlətçi, azərbaycançı, Azərbaycan Cümhuriyyətini ürəkdən sevmiş, öymüş, fars dilini yaxşı bilən türklərdən biri Abdulla Şaiqin qanlı sovet rejiminin ideoloji sifarişlə tərcümə etdiyi «İskəndərnamə»nin bu parçasını şeirlə nədən belə çevirməsinin kökləri aydındır.

Abdulla Şaiq illər boyu qəliblənmiş, Rus dövləti və ma-son ideyalarına yarayan bu erməni uydurmalarını dağıtma-ğa az da olsa çalışsaydı, rus çarizminin Qafqaza və Azərbay-

cana doldurduğu, bolşevizmin də ələltisi, kötəyi olan haylar (ermənilər) ona millətçi damğası vurdurub, onsuz da «müsa-vətçə» sayılan dəyərli şəxsiyyəti insan üyüdən «bolşevik də-yirman»na atdırardılar.

Azərbaycan türklərinin XX yüzildəki tarixində belə hal-lar olduqca çoxdur.

Sovet dövlətinin bir az «yumsaq» illərində yaşamış, bu gün sayğı ilə andığımız filoloji tərcüməçilərin də çoxu Güney Azərbaycandan gəlmişdi. Onların da totalitar rejimin ideo-loji ehkamlarını qırmaq qüdrəti yox idi.

Yağı rejimindən çox asılı olan bu insanlar tarixi-siyasi olaylara azad politoloq alim kimi yox, ideoloji basqı altında işləyən dilçilərtək yanaşıblar. O illərdə Sovet İttifaqında tək-tək adamlardan başqa, kimsə siyasət elminin də nə olduğu-nu bilmirdi.

Biz «İskəndərnamə»nin fars dilindəki mətnini diqqətlə öyrənib orada «Ad nəslindən» yox, «adi nəslədən bir kürd» yazıldığını müəyyənləşdirdik.

«Şərq məsnəviyazanlarının şeyxi» Nizami Gəncəvi yuxa-rıdakı sözlərilə hakimiyyətə irsi haqqı olmayan, adi təbəqə-dən, «qara camaat»dan çıxmışların Azərbaycanda (Ərmən-də) törətdikləri qanunsuzluqdan, hakimiyyəti ələ keçirməyə çalışmalarından yazır.

Sözlərin fars dilində ikili oxunuşundan «Ad nəslindən» də ola bilər.

«Quran»ın «Hud» surəsinin 59-cu ayəsindəki bilgiler fik-rimizi bir az da dəqiqləşdirdi, dərinləşdirdi: «59. Bu Ad tay-fasıdır! Onlar Rəbbinin ayələrinə inkar etdilər, onun pey-gəmbərinə qarşı çıxdılar, başlarının üstündə duran hər bir inadkar böyüyün əmrinə tabe oldular», «60. Beləliklə, dün-yada da, qiyamət günündə də lənətə uğradılar. Bilin ki, Hud tayfası Rəbbini inkar etmişdi. Xəbəriniz olsun ki, Hudun tayfası Ad (Allahın mərhəmətindən) kənar (uzaq) oldu».

Bu bilgilərlə göyə qaldırıldığı şeirlə tarixi irəli-geri çək-məkdə (anaxronizmdə) də tayı olmayan, «gülü şəkərə bula-yan» Nizami Gəncəvinin yaşadığı çağdakı siyasi, dini olayla-rı tutuşdursa, islam dinini qəbul etməyən, hakimiyyətə irsi haqqı olmayan, üsyançı, kafir - Ad (yəhudi) tayfasından bir igid və ya kürdün (yezidi) Azərbaycan hökmdarından dövlət-тин bir bölgəsini almaq istədiyini yazdığı anlaşılır.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə «Azərbaycan şairi Niza-mi» kitabında yazır: «Müsəlman Qafqazı ilə xristian Qafqa-zı arasındakı bu qarşılıqlı ünsiyyəti biz çağının ən böyük mü-məssili Nizamidə də görürük. Hissən türk və müsəlman olan şairin ən gözəl məxluq - Şirinin qafqazlı bir erməni prinsesi oluşu təsadüfi olmasa gərəkdir... Bu «Dərbənd dənizi» hava-lisində (yan-yörəsində) «Gülüstən»in (Orta çağ ədəbi qay-naqlarında «Gülüstən» Şirvan ilə Aran tərəflərinə deyilmək-dədir. Bakılı Abbasqulu Ağanın məşhur tarixi əsərinə verdi-yi «Gülüstani-İrəm» adı da bu gələnkədən irəli gəlmiş bir il-ham əsəri olsa gərəkdir) bəri tərəfində hökmdarlıq edən krali-ça Şemiramini (Nizaminin «Məhin Banu» deyə tərcümə etdiyi bu Şemirami Avropa ədəbiyyatında Semiramis adı ilə mərufdur) qardaşı qızı və vəliəhdidir).

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə kitabın başqa bir yerində isə: «Turan qəhrəmanı Əfrasiyab» Nizaminin nəzərində İran qəhrəmanı Keyxosrov dəyərinədir. «Xosrov və Şirin» əfsa-nəsində kraliça Şemirami qardaşı qızı və vəliəhdə prinses Şi-rinə aşiqi Xosrova qarşı ehtiyatlı davranması üçün öyüd verir-kən, «O Keyxosrov isə biz də Əfrasiyabıq» deyir. Biz erməni kraliçasının arzusu ilə edilən bu qarşılaşdırmanın şəxsən şai-rə aid ölü və təqdir olduğu meyanıdır».

Yevgeni Bertels də «Böyük Azərbaycan şairi Nizami» əsərində oxşar fikirlər söyləmişdir.

Aqafangel Krımski Avropa alimlərinin «gövhər naxışlı mücrünün söz ustası» Nizami Gəncəvi haqqında yazdıqları-

nın çoxunun boş sözlər, yalan-palan, yanlış düşüncə ürünü olduğunu deyib bir neçəsini düzəltməyə, «Nizami i yeço sovremenniki» adlı əsərində bir sıra yanlışlara yol vermiş, «Xos-rov və Şirin»dəki Ərmən sözünü Armeniya kimi çevirmişdir, məndə isə Ərməndir: «Bütün ölkə Arrandan Ərmənədək o qadının hökmünə tabedir».

«Nizaminin tərcümeyi-halının anlaşılmasını etkiləmiş gülünc linqvistik dolaşığı Bahər törətdi» deyən Aqafangel Krımskinin dərinədən araşdırmadan pəhləvi dilinin fars dili-nin Gilanda danışılan bir ləhcəsi olduğunu yazmasını, eləcə də İranla bağlı «qədim fars mədəniyyəti» sözünü işlətə də, onun nə olması haqda bir söz, bir nişan göstərə bilməməsini öyrənən oxucu cərgəyalarına orientalizm, özlərinə də orien-talistlər deyilən xristian-mason, rus şərqşünaslarının Şərq mədəniyyəti üçün gördükləri yaxşı işlərin dəyərinə kiçiltmə-dən, etdiklərinin çoxunun doğrudan da yalan-palan, boş sözlər olduğunu görür.

B.A. Dornun əsaslandığı Həmdullah Qəzvini yazan ki-mi, pəhləvi dili Xəzər dənizinin güneyindəki Gilanda danışı-lan bir ləhcə idi, Arran və Şirvanda bu dildə danışılırdısa, burada və ya başqa bir yerdə 1925-ci ildən sonra ingilislərin türk-fars düşmənçiliyi salmaq üçün Qacarlar türk dövlətinin yerində yaratdığı İran səhhləyən əfsanəvi Keylərin pəhləvi di-lində niyə bir söz, bir nişan qalmayıb?

Guya fars olan əfsanəvi Keylərlə sonrakı Sasanilər belə böyük mədəniyyət yaratmışdırlarsa, savadsız dedikləri Toğ-rul onların qüdrətli dövlətlərini «5-10 köçəri elatı» ilə necə dağda bilərdi?

Dağıdıbsa, demək, onların dedikləri şey dövlət yox, doğ-rudan da əfsanə olub. Dağıdıbsa, demək, türklərin daha bö-yük hərbi-siyasi, iqtisadi, mədəni, milli-mənəvi gücü-qüdrəti olub. Deməli, əfsanəvi Keylərlə Sasanilər haqqında uyduru-lanlar doğrudan da yalan-palan əfsanə, fars-mason özəlliyidir.

Belə adamlar, «gül sözlü» Nizami deyən kimi, «əfsanədən başqa bir bilik qanmazlar».

Düşüncəsi dolaşdırılmış əziz oxucu da bu kitabı oxuduqca bir çox gerçəyə çatacaq.

«Dil açdım, dəri dilində dürlər saçdım» deyən Nizami Gəncəvi 800 il qabaq «İqbalnamə»nin «Kitabın başlanğıcı» bölməsində bir sözü də uyğun olmayan dəri (fars-tacik) və pəhləvi dillərinin ayrı dillər olduğunu göstərir: «Yunan filosoflarının başçısı dağ mədəninədən cəvahir belə çıxarır: «Bir dəfə dünyanı gəzməmiş o şah gəzməkdən tozu çarxa qaldırdı. Uzaq yoldan yunan torpağına gəldi. Onunla da öz ilk vətəninə işiq verdi. İstirahətdən elmlə məşğul olmaq fikrinə düşdü. Alimlə (Aristotel) tədqiqata başladı. Düşüncəsilə fələyin beynini dəldi. Gizlinlərin bağlı qapılarını açdı. Yunan, pəhləvi və dəri dillərində sözdə başçılığa nişan axtardı. Şahların fars dilində dəftərindən, su kimi əzbərdən yadında olanlardan, hər yer-yurdun başqa dillərində olan, istər yunan cinsindən, istərsə də rum cinsindən (əsərləri) buyurdu ki, filosofların hamısı elmə aid nə varsa tərcümə etsinlər».

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə də fars və pəhləvi dillərinin ayrı dillər olduğunu yazır: Nizamidən əvvəl «Xosrov və Şirin», «Həft peykər», «Leyli-Məcnun» konuları əski kitablarda qismən ərəbcə nəzm, qismən də farsca, pəhləvicə və ərəbcə nəsr halında bulunurdu. Nizami ilk dəfə olaraq onları özünə xas sənətlə nəzm etmiş və rəngli şeirilə canlandırmışdır».

«Sirlər evinin xəzinəsinə gövhər yığan» Nizamının «Yeddi gözəl»də yazdığı «pars mədəniyyətli pəhləvixanlar çəng ahəngilə «Pəhləvi» oxudular», ərəb şairləri dürr kimi saf şeirləri rübabin nəğməsilə oxudular» sözləri oxucunu dolaşdırmağa da bilər. Ancaq sayğılı oxucu dəridən baxarsa, bunun dil yox, mahını anlamında işlədildiyini anlar. Söz bu anlamda «Beşlik»də bir neçə yerdə işlədilmişdir.

«Şehirkar sözqoşan» Nizami son anıtı «İqbalnamə»ni yazarkən bilgin bir insan olduğundan, fars və pəhləvi dillərinin ayrı-ayrı dillər olduğunu da yazmışdır.

«Sözə can verən» Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığını araşdırmış irəlində adı çəkilən Vilhelm Baher Avstriya-Macaristan İmperatorluğu ordusunun hərbi rəvvini idi.

Bu gün başımıza gətirilən oyunlardan sonra dilimizdən bir sorğu qopur. XX yüzilin lap ortalarına kimi bir neçə avropalı şərqsünas mason, gözüdoymazlara «dünyanı təkbəşinə saxlamaq olmaz» deyən Nizami Gəncəvini tanımasaydı, «sözə ucalıq verən» Nizami, Azərbaycan, türklər, ya da bütün Şərq nə itirəcəkdik? Heç nə!

İçimizdə mədəniyyət dostları adı altında gələn bu adamların törətdikləri pisliklər, yaratdıqları dolaşığıqlar verdikləri xeyirdən yüz dəfələrlə çoxdur.

Məsələn, son dövəmdə Rusiya Elmlər Akademiyasının Etnologiya, Antropologiya İnstitutunun baş elmi işçisi V.A. Şnirelman bəlli tarixlərdə neçə-neçə böyük dövlətlər qurub danılmaz mədəniyyətlər yaratmış Azərbaycan türklərinin tarix və mədəniyyətini danan, onları əskildən, xəyanət, satqınlıq və kimlərinsə kötəyi olmağı dünyada yaşamaq yolu, milli mənlük göstəricisi etmiş hayları isə haqlı sayan bir «kitab» yazmışdır.

Azərbaycan MEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun fəlsəfə tarixi bölməsinin müdiri, fəlsəfə elmləri doktoru Zümrüd Quluzadə «heyvandarlıqdan doktorluq dissertasiyası yazmış» bu «mason»a yazdığı cavabla onun şüurunun doktorluq dissertasiyasındakı varlıqlarla eyniliyini göstərmişdir».

Sayğılı oxucu kitabın «Qaynaqlar» bölməsinə baxsın.

Yevgeni Bertels də «dünya ədəbiyyatında misli görünməmiş mükəmməl bir əsər» saydığı Xosrov və Şirin poeması barədə fikirlərini açıqlarkən Orta çağın bəzi qaynaqlarında

qarşılaşılan Ərmən sözünü Ermənistan kimi vermişdir. Əslində isə, ərəb qaynaqlarındakı Ərmən «Tarixi-coğrafi Azərbaycan»ın bir parçasıdır.

Yevgeni Bertelsin «dünya ədəbiyyatında misli görünməmiş mükəmməl bir əsər» baxışını bir az dərinlən araşdıraraq.

«Mənim yaratdığım bakirə mənaların misli yoxdur, onların boyu ölçüsündə paltar yoxdur» deyən Nizami də «Xosrov və Şirin» əsərində «Bu munis şəkil mələz bir gözəldir, atası hindu, anası nazəndə türkdür» deyib, yüksək qiymət verir.

«Doğu və Batıda Günəş kimi bəlli bir ruh» olan Nizami Gəncəvi «İskəndərnamə»nin başlanğıcında «Mən bu dastanı yazdım ki, qiyamətə qədər əbədi qalsın», sonunda isə bu əsərdə «Yüksək sözləri ki, mən bu yarı olmuş namədə öz bakir fikrimdən çox xərc eylədim. Əgər inciləri ki, mən bu namədə düzmüşəm, hər fəsil başına yenidən bağlamışam. Yəni də onları sapa düzsələr, bu boyunbağı düzəldən sap incilərlə dolar. Gözəl sözlərin ayrıca siyahısı, hikmət qanunundan bir dəftər olar... Mən bu saza elə ipək tel çəkdim ki, səsi Zöhrənin avazından daha xoş oldu. Harada ki, bir yanlışa rast gəldim, onu həqiqət zivərilə bəzədim. Söz ki, gerçəkliyə aparıb çıxarmadı, Aya təkyə vursa da xardır. O qocaman bəzəkçi (Firdovsi-Y.T.) orada həqiqət sözlərində yanlışlıq etmişdi, yanlış deyilmişləri yenidən təzələdim» deyir.

«İskəndərnamə» «Xızrdan qulaq qəbul etməyən sirr alan» Nizami Gəncəvinin şah əsəri, «Beşlik»in qızıl tacıdır!

Sözün «şahlar şahı» Nizami Gəncəvi dünyanı Makedoniyalı İskəndərin adından ədalət və təkallahlı dinlə idarə etmə hikmətini göstərmiş, dünyadan «bütün pislikləri qovduğu», «zülümün qapısını taxtaldığı» dünyəvi baxışlarını açıqlamış, «Xosrov və Şirin»də dedi ki «Adəm oğlunun bilmədiyi bir çarə yoxdur, o yalnız ölümün qarşısında çarəsizdir» deyib, İskəndərə «Mən o birgünlük uşağa bənzəyirəm ki, öldü, dünyanı görməmiş canını tapşırı. Bütün dünyanı yuxarıdan

və aşağıdan görmüşəm, hələ də gözüm baxmaqdan doymamışdır. Otuz altı il deyil, əgər bu, otuz min il olsa belə... Ömrü qəflətlə başa vurmadım, onu ancaq ağıl və hünər yolu ilə keçirdim. Hər bir elmdən bir dəftər oxumuşam... Ölüm qapısını açmağa çarə bilmirəm. Gəlin torpağı qızıla çevirən İskəndərin canına əlac tapın» dedirtməklə insanlığa insanlıq yolunu göstərir.

Aristoteldən Hörmüzdədək bilginləri arayıb, bəlkə məni bu dərdədən qurtardılar desə də, heç kəsdən yardım ala bilməyən İskəndər «Bunlar boş sözdür, bu yerdə allahın adını yad etmək gərək. Bəlkə o məni əzabdan azad etdi... Mən anadan çılpaq doğulmuşam, məni yenə torpağa çılpaq tapşırı... Mən o quşam, məmləkət mənim dağımdır. Elə ki getdim, cahan niyə mənə görə yas saxlasın? Çox mənim kimilərini doğdu və tez də öldürdü... Əgər zülm etmişəmsə, mənə halal edin, çünki zülmkarları da öldürmüşəm. Mənim qara tabutum torpağa qoyulanda... Başa topraq səvurmaq əvəzinə mənim bağışlanmağım üçün dilinizi işə salın» deyərək, «O dünyada nə yaxşılıqlar etməmişdi ki, dünya onu incitdi və yaxşılıq etmədi. Nəhayət, elə ki, o çəkilib pərdənin arxasına getdi, dünyanın ədalətsizliyindən ürəyi incik getdi... Bir qul ki, onun kəfəninə ətir tökdü, qapağı qızıldan olan tabuta onu yerləşdirdi. Bədən ki, öldü və əndam gümüş kimi oldu, ətirli kəfənin və qızıl tabutun nə faydası? Şah əmr vermişdi ki, tabutdan onun bir əlini qırağa çıxarsınlar, onun əlinə boş torpaq töksünlər» və «Carçı hər yana xəbər verdi ki, dünyanın yeddi ölkəsinin hakimi... dünyanın hər xəzinəsindən yük bağladı, əlində torpaqdan başqa bir şey yoxdur. Siz də dünyadan köçəndə bu torpaq diyarından bir ovuc qara torpaq aparacaqsınız» sözlərilə bütün dünyanı tutmağa çalışan bügünkü xristian-mason doymazlarına insanlıq dərəsi verir.

Tarix boyu Oğuz xandan Çingiz xana, Əmir Teymura kimi bütün böyük türklər dünyanı insan yaşayan dördüdə bi-

məyi ona təklif edir...Şirin obrazını yaratmaq üçün Nizaminin müsəlman aləmindən xaricə çıxması və öz nəzərini xristian Qafqazına salması maraqlıdır. İstər Şirinin, istərsə də onun ağıllı bibisi məlikə Şəmiramin obrazının, məşhur gürcü gözəli Tamara haqqında Nizamidə olan məlumat sayəsində meydana gəldiyinə şübhə etmək olmaz».

Azərbaycan türklərinin XX yüzildə yetirdiyi ən böyük milli ideoloqu, Məhəmməd Əmin Rəsulzadəni də belə və daha qədim uydurmalar aldadıb.

Çox dəyərli əsərini qürbətdə - Buxarestdə, İstanbulda, Almaniyada, «mühacirət həyatının çəkilməz şərtləri içərisində» yazan Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin bəzi məsələlərin tarixi köklərlə dərinlən uğraşmaq imkanı olmamışdır. O, «Azərbaycan şairi Nizami» anıtında bir çox tarixi, ideoloji yanlışları düzəldib yeni ideyalar versə də, «Xosrov və Şirin»dəki Ərmənin («Xosrov və Şirin»in professor Həmid Məmmədzadənin filoloji tərcüməsi ilə 1981-ci il çapında Nizami Gəncəvinin yazdığı kimi, Ərmən yazılıb), Şirinin, Məhin Banunun, Dəmirqapı-Dərbəndin, bütövlükdə Qafqazın ermənilərlə heç bir siyasi, milli və tarixi bağlılığının olmadığını sübut etməyə çalışmayıb.

Bu çatışmazlığı duyan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yazmışdır: «İllərin məhsulu olsa da, vasitələrin çox da tam olmadığı şərtlər içində doğulan bu əsərinin müəllif, istər-istəməz, əskikliklərdən uzaq qalmadığına qanədir. Oxucularından dilədiyi ən səmimi şey bu əskiklikləri ona bildirmələridir. Bu surətlə Nizami haqqında bizdə zətən əskik bulunan məlumatın tamamlanmasına xidmət etmiş olurlar».

Azərbaycan, millət, yurdumuz qarşısında böyük məsuliyyət daşdığını bilən, özünün dediyi kimi, «Milli Azərbaycan davasının tarixi rəhbərliyini içəridən aldığı bir missiya ilə üzərində daşıyan» milli ideoloq məsələyə bir də qayıdıb, anıtın «Nizamiyə borcumuz» başlığında yazır: «Bu vəzifədən

bizə düşən hissəni başarmaq üzrə, tasarladığımız və savaşa çağırın doğurduğu güclüklərlə, qaynaqları görmək imkanının darlığı üzündən istənilən olgunluğu bulduğuna çox da qane olmadığımız bu səhifələrin Nizami ildönümünə ərnağan edilməsindən başlıca məqsəd türk gəncliyində Azərbaycanın bu böyük şairinə qarşı ilgi oyandırmaqdır».

Milli ideoloq «Azərbaycan şairi Nizami» anıtına yazdığı «Mənzum bir xülasə»də Məhin Banu və Şirinlə bağlı ona kimi deyilmiş, inana bilmədiyi fikirləri: «Məhin Banu ağıllı bir sultandır, muğanlıdır, qadın bir hökmrandır» sözlərlə düzəltmişdir.

Sovet dönəmində dinən susdurulur, danışan öldürülürdü. Milli, dini, siyasi-ideoloji nədənlərlə yaradılmış belə uydurma və yalanların kökləri isə, ən azı, «tarixçi» Simokattaya gedib çıxır. Əslən misirli olduğu yazılan Simokatta VI-VII yüzillərdə yaşayıb. O, Şirinin Bizansda doğulub, xristian dinindən bir rumlu olduğunu yazmışdır.

Professor Qulamhüseyn Beqdeli «Şərqi ədəbiyyatında Xosrov və Şirin mövzusu» kitabında VII yüzilin 70-80-ci illərində Suriyada yazılmış, yazarı bəlihsiz bir qaynaqda Şirinin xristian dinindən, rum millətindən olmasının yazıldığını deyir.

Qulamhüseyn Beqdeliyə görə, bu fikir çox da düzgün deyildir. Bir erməni müəllifə əsaslanan professor yazır: «Erməni mənbələrində isə Şirinin adı ilk dəfə VII əsrdə yaşamış keşiş Sebosun tarix kitabında çəkilir...Sebos Şirinin xuzistanlı olduğunu qeyd etmiş, hansı millətə mənsub olduğundan söz açmamışdır. Lakin xristian olduğunu təsdiq etmişdir. O yazır: «...Xosrov çoxlu atəşpərəst qadınlar aldığına baxmayaraq, xristian qadınlarından da nikah etmişdir. O, Xuzistan (Xuzistan) məmləkətindən Şirin adlı olduqca gözəl bir xristian qızla evlənmişdir...O, Şirini «xatunlar xatunu» etmişdir».

«İşıqlı ürək və təmizqanlı» Nizami Gəncəvi özünün ruhi-mənəvi baxışlar sistemini yaratmış, yazdığı əsərlərində üstünlüyü gerçək tarixə, çağa uyğun olaraq hər yerdə türk mil-lətinə vermiş, onların böyük tarixini yazmışdır.

«Meylini ağla bağlamış» Nizaminin «nəzəri» Rumdan İrana, İraqdan Türkünə, Misirdən Zəngibara, Hindistan-dan Çinə, Çindən Tibetə, Bulqardan Rusa, Quzey qütbün-dən qaranlıq ölkəyə kimi bütün dünyanı ən yüksək düzəydə dolaşır.

XXI yüzildə - bilgi çağında yaşayan oxucu «hər bir elm-də əvəzsiz» Nizaminin dünya haqqında verdiyi bilgilərdən, bilikdən heyrlənir.

«Hər bir incə fikir üçün tez qələmə əl atan» Nizami sözlə Əlbürz dağından Kürə, Şəttülərəbdən Ceyhuna, Zərdüşt ayınlarından Qəndəhar bütənlərindən əvəzsiz bədii «rəsm-lər» çəkir, çağdaş alimlərin yüksək elmi-texniki vasitələrlə 2007-ci ildə dəqiqləşdirdikləri «Nil çayının başlanğıcı»ndan Qanq çayına kimi, şor sulu Çin dənizindən, acı sulu Zəngi-bar dənizinə kimi» dünya və yaranmış haqqında çox dəyərli bi-limsəl, fəlsəfi fikirlər söyləyir.

«Bizdən əvvəl heç kəs belə nübar verməyib» deyən Niza-minin «Beşlik»ində irəlidi alınmış Xuzistan uzağın nişanı, göstəricisi, bənzətməsidir.

«Köhnə dastanlardan xəbər verən» Nizami Gəncəvinin «Beşlik»də bütün millətlərin hayatından çox yüksək düzəydə danışdığı poemaları, başda «Xosrov və Şirin» də olmaqla, Azərbaycan, türk ruhunda yazılmış böyük mədəniyyət anıt-larıdır. Bu anıtlarda o, hər yerdə üstünlüyü türkə, türklərə vermişdir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə «Azərbaycan şairi Nizami» anıtında hər kəsin görə bilmədiyi, görsə də demədiyi, bəzən də paxılıqdan gizlətdiyi bu ruhu görmüş, duymuş, çox yük-sək düzəydə yazmışdır. Biz də bu kitabda «Beşlik»dəki Azər-

baycan, türk ruhunu bir az da geniş açıqlamağa çalışacağıq.

«Qədim dastanları bilən» Nizami «Xosrov və Şirin» poe-masında çeşidli yollarla Şirinin türk olduğunu yazır. Qarda-şını qızı Şirinə öyüd verən Məhin Banu bu gün də davam edən türk ruhumuza, milli ləyaqətimizə, dilimizə uyğun danışır: «Səni vəfalı və namuslu görsə, el qaydası ilə gəlib səni mən-dən istər. Namuslu qız kimi dünyada adın çəkilər, dünya şahlığı sənin olar. O, aydırsa, biz günəşik, o, Keyxosrovdur-sa, biz Əfrasiyabıq», yəni o, farsların başçısı Keyxosrov so-yundandırsa, biz də türklərin, Turanın başçısı Alp Ər Tunqa soyundanıq.

Hansısa bir «erməni kraliçası»nın özünü türklərin başçı-sı sayması ağlasığan deyil, gerçək tarix və ədəbi gələnlərlə uyşmur. Çünki tarix boyu bu yerlərdə fiziki və siyasi qüvvə türklər olmuşdur.

Rumun da, İranın da qoşununun əskərlərinin çoxu türklərdir. Bəziləri buradakı türk sözünü igid deyə yozsalar da, bənzətmə yenə çağın hərbi-siyasi nişanının, simvolunun türklər olduğunu göstərir. Ruslarla savaşa türklərin bu qüdrə-tindən yararlanmaq istəyən Makedoniyalı İskəndər deyir:

«Rus döyüşündən mənim qorxum yoxdur, çünki dağ başından çoxlu sel axar. Xəzər dağlarından Çin dənizinə qədər hər yeri türklərlə dolu görürəm. Türklər rumlularla qohum da deyil, ruslara rumlulardan daha çox kin bəsləyirlər. Hə-min bu keçiddə türk oxları ilə rusların ayağına qabar salmaq olar».

Sözə, fikirdə Məhəmməd peyğəmbər kimi, «sözündə mahmudluğa çatmış» Nizami bu sözləri elə belə, boş yerə deməyib. Çağın hərbi-siyasi gücü belə idi: «Ərəbistanda, İrandə, Rumda və Rusda qılınc türklərin əlindədir və onların qılıncının qorxusu ürəklərdə bərk yerləşib».

Bir sıra bilim adamları Makedoniyalı İskəndərlə Rusla-rın savaşını anaxronizm adlandırırlar. Onların fikrincə, mi-

laddan qabaq Rus olmayıb. Amma bu fikir çoxlu suallar doğurur.

«Xəzinədən cəvahir paylayan» Nizami Gəncəvi kimi ür-fani-ruhi-mənəvi bir qüdrətin Rus uydurmağa nə ehtiyacı var idi?

Həç bir tarixi qaynaq da rusların IX yüzildə bir neçə gündə doğub-törədiyini yazmır. Onlar bu çağdan Rus adı ilə siyasi birlik forması kimi tarix səhnəsinə çıxmışlar. Bu Rus sonralar xristian rahiblərin saxtalaşdırdığı salnamələrdəki, romanovlar dönəmində və sovet alimlərinin xristian Rusu türkdən, Qıpçaqdan (Çöl) ayırmaq, rusların kökündən, soyundan türkü silmək üçün quraşdırdıqları «Ryürix rusu» deyildir.

«Həç kəsə pis gözlə baxmayan» Nizami «İskəndərnamə»ni yazdığı çağda «Yerdə xristianlıq yox idi» deyir.

Dini baxışlara görə, xristianlıq sonralar İsa peyğəmbərə Göydən endirilmişdir.

Bir sıra Avropa tarixçiləri rusları Skandinaviya varyaqları ilə bağlayırlar. Ancaq bunu da Rus barədə tam düzgün bilgi saymaq olmaz.

Rus bu yerlərdə yaşamış daha qədim etnosun, toplumun - cəmiyyətin, iqtisadi, siyasi birliyin adıdır.

Rusun adını qədim qaynaqlarda gündoğandan günçıxana kimi çeşidli bölgələrdə qarşılaşılan etrusklardan almaq ehtimalı da çoxdur.

«İskəndərnamə» poemasındaki Rusların başçısı Qıntal, döyüşən Rus pəhləvanlarının adı Kupal (Qıntalın qohumu) və Cudərədir. Qıntal yeddi Rus elindən (Xəzər, Burtas, İsu, Eylaqlı, Qıpçaq, Ərk, Alan) qoşun yığır. Qaynaqlar Xəzər, Burtas, Eylaqlı, Qıpçaq, Ərk və İsunun (isquz-quz-oğuz-skif) türk soylu olduğunu yazırlar.

«Bəşlik»də Rus sözü bir etnos kimi yox, Rus və Burtas elləritək ayrı-ayrı da verilmişdir. Onlar ya ortağ, müttəfiq,

ya da ayrıdırlar. Makedoniyalı İskəndər deyir: «Dünyada nə Rusdan, nə də ona uymuş Burtasdan bir əsər qoymayacağam».

Məsələ bu kitabın konusu deyildir. Ancaq bilim adamları bu yöndə yazılmış qaynaqları araşdırmaqla yeni-yeni həqiqətləri ortaya çıxarmalıdırlar.

«İskəndərnamə»də Çin xaqanı «Əfrasiyab mülkünü varisi»dir, yəni türkdür.

Böyük Səlcuqlular dövlətinin otuz il baş vəziri olmuş, «haqqtanıyan» Nizaminin də «Yeddi gözəl»də «Adı Məlikşah olan padşahın Nizamülmülk kimi dinsevər xacəsi vardı» sözlərilə, «İqbalnamə»də isə «Məlik İzzəddinin mədhi» başlığında «Bir vəziri var tədbirdə Nizamdan artıq, tam layiq ad qazanmışdır. Şah Məlikşah kimi hami olduğu üçün onun vəziri ikinci Nizam olmalıdır» sayğısı ilə xatırladığı Nizamülmülk (1017/8-1092) də «Siyasətnamə» əsərində Sultan Məlikşahın soyunun Əfrasiyaba - Alp Ər Tunqaya gedib çatdığını yazır.

«Gövhər mədəni» Nizami türk qürurundan, eləcə də türklərin dünyadakı yüksək adını kiçiltməmək üçün düşmənlərinə: «Necə mən Daranın qürurunu sındırdım, o, alçaq Furun məkanında nələr etdim» kimi ağır sözlər yağdıran Makedoniyalı İskəndəri Çin xaqanı ilə ehtiyatla danışıdır: «Yəğməyə və Çinə ona görə gəlmişəm ki, əlimə Yəğmə və Çin gözəli salam. Mənim özümün də çoxlu incilərım var, çinli və yağmalı qulamlarım var. Göydən yer üstünə aşağı düşmək İrandan Çinə gəlməkdən qat-qat yaxşıdır. Ey Çin türkü, beynində nə varsa boşla, axı sən tufan qarşısına çıraq tutursan».

«Siləncəbdən, Fərqanədən, Xırkızdən, Çaçdan, Qaşqardan» «zər kəmərlı pəhləvanlar çağırıb», «ordu dəstələrini birləşdirəndən sonra «ürəyini toxtadan», «polad bir dağ kimi yerindən tərpənilib» İskəndərin «az-çox iki mənzilliyinə» çataraq hərbi qərarqah quran «xanlar xanı» Rum şahının

«əhvalını doğru öyrənmək» üçün casus göndərib: «Qoşunu Çin hüduuna ona görə çəkdim ki, Turan mülkünü ələ keçirəm» deyən Makedoniyalı İskəndərdən «gecə-gündüz xəbər tutur».

Xaqan casusun İskəndər haqqında: «Cahan onun biliyindən və ədlindən rahatlanır... O, hər bir zaman tanrıya sığınar» sözlərindən sonra savaştan çəkilib: «Xaqan bu müdriklikdən xəbər tutunca, haqq verən şövkdən qorxdu. Şahla sülh üçün ürəyi yumşaldı. Onu görmək həvəsinə gəldi. Döyülmək arzusunun yolunu kəsdi».

Xaqanın fikrinə, «ağıl sahibinə zor-qüvvət sahiblə tələsik davaya girmək yaraşmaz», «düşməncilik tanrını sınamaq demək»dir. Buna görə də: «Məndən Çin taxtını, Turan tacını istəsən, bu bəndə sənin fərmanından dönməz. Lakin mənimlə dostluqdan keçərək, mənə ata yurdumu bağışlamasən, adının möhürünü qəbul edəmə, satın alınmamış qulun olaram. Nə ziyanı vardır, şahın mülkündə xeyirxah bəndlər daha çoxalar. Sən Çində kin-güdurət paltar geymə. Qoy sənin qəbanda bir qırıq da olmasın» deyir.

Makedoniyalı İskəndər Çin xaqanının bu və başqa fikirlərini öyrənəndən sonra «İran torpağından bura hər b üçün gəlmədik. Çin Ceypalına qonaq gəlmişik» deyib, savaştan və istədiyi altıillik vergidən əl çəkir. İskəndər xaqana məktubunda da birillik vergini bağışlamışdı.

«Çin ipəyinə naxışlar vuran nəqqaş» Nizami Gəncəvi anıtın bu yerində Yevgeni Bertelsin «Xosrov və Şirin» poemasında gördüyünə bənzəyən çox gərgin psixoloji səhnələr yaratmışdır. Türk xaqanının onu aldadıb savaşa gəldiyini görə İskəndər: «Başladı türklərə nifrət deməyə: Fitnəsiz anadan bir türk doğmamış. Çinlidə həmişə qaşlar qırışar, heç vaxt peymanını onlar gözləməz. Qədimdə nə qədər doğru demişlər: «Çinlilərdə nə əhd var, nə də ki vəfa». Dərgözlülük onların sifətidir. Vüsəti başqalarının gözündə görürlər. Belə

olmasaydı, belə bir sülhü nə üçün buraxıb düşməncilik yoluna düşdün?... Mən bilmirdim ki, məhəbbətiniz kindir. Çinlinin ürəyi əyri-üyrüdür. Çindəki türklərdə vəfa olsaydı, dünyanı qəbalarının qırışığında saxlayardılar».

«Mən sınıramam, sınısam da kamilləşərəm» deyən Nizami Gəncəvidən yüz il qabaq yaşamış Mahmud Qaşqarlı da Türk xaqanının İskəndəri qorxuzmaq üçün onun qoşununun ön sıralarına «gecə basqını» edib yendiyini, sonra isə sülh bağladığını yazmışdır.

Türklərlə bağlı bu olayların oxşar verilməsi tarixi, siyasi, milli bilgilərin düzgünlüyünü və ədəbi gələni göstərir.

«Xosrov və Şirin» poemasının «Xosrovin Bəhramdan qaçıb Ərmənə getməsi» bölməsində «Bəhramın qılınca qarşısında məğlub olduqda, şahmatda udmuş oyunçu kimi, hansı xanəyə ayaq basdı, ona kiş verdilər. Min hiylə rənglə, yolla çığırla, özünü Azərbaycana (Bir sıra qədim qaynaqlarda «Tarixi-coğrafi Azərbaycan»ın indi İran İslam Respublikasında qalan bölümünə Azərbaycan deyilib, quzeyi isə çox vaxt bölgələrin adı ilə - Şirvan, Muğan, Ərmən - Aran-Araran, Xəzərlər və b. adlanır) çatdırdı. Oradan da Muğana tərəf mənzil saldı» yazılmışdır.

Poemanın «Xosrovin Ərmənə çatması» bölməsində isə deyilir: «O, gül kimi, dağın sərhədinə çatdı. Nəsimindən sərhədçilər xəbər tutdular... Oradan Muğana tərəf yollandı, Muğandan da Xəzərlərə sarı keçdi».

Məndən «Sasanilər dönəmi»ndə Ərmənin sınırlarının bəlli olması və orada əsgər durması aydınlaşır.

«Gövhərdüzənlərdən xəbər verən» Nizami Gəncəvi «İskəndərnamə» poemasında hayların yaşadıkları əsas yerlə bağlı irəlində dediklərimizi «Çindən, Xarəzmdən, Qəznə və Qurdan qoşun yığıb» İskəndərlə savaşa gedən Daranın «Qoşunu atəştək Ruma apardı, çatdığı yerlərdə bayquş ulaşdı, coşqun dəniz kimi Ərmənə (çevirən yanlış olaraq Ermənisi-

tan yazıb) girdi» sözlərilə təsdiqləyir.

İskəndərlə Daranın m.ö. 331-ci il oktyabrın 1-2-də olduğu deyilən «Qavqamel döyüşü» olubsa, Babilistanda (İkiçayarası, Mesopotamiya), XX yüzildə ingilislərin dağıdılan Osmanlı imperatorluğunun torpaqlarından dünyada xristianmason siyasətlərini yeritmək, «qaynar nöqtə»lər yaratmaq üçün düzəldikləri İraq Respublikasının Cəzirə düzündə olub.

«Yenidən köhnəyədək dehقان tarixindən dastan yarıdan» Nizami yazır: «Mosulun yerləşdiyi Cəzirə düzü istirahət yeridir, xoş düşərgədir. İki tacidarın toqquşması orada idi».

Buranın da əhalisinin çoxu türklər idi. Ancaq buraların milli tərkibi XX yüzilin 2-ci yarısında, özəlliklə də 2003-cü ildə Amerika Birləşmiş Ştatları İraq Respublikasını tutandan sonra hərbi-siyasi oyunlardan, olaylardan çox dəyişdirilib.

İskəndərin Dara ilə savaşa gəldiyi yol, bizlər bir yana, çağdaş Avropa alimlərinə də yaxşı bəllidir. Onlar bu haqda sənədli film də çəkmişlər. Bu yol Türkiyə Cümhuriyyətilə İraq Respublikası arasındakı «Habur sınır qapısı»ndandır.

Ruma, İskəndərlə savaşa gedən Daranın ordusu 5-10 günlük yolu qoyub, Şapur kimi «Xosrovdan ayrılıb bir aya Şirinə yanına çatdı. Çöldən, biyabandan keçib sürətlə Ərmən dağlarına çatdı» parçasında deyildiyi kimi getməzdə. Hayların Rumda yaşadıkları yerlər isə yuxarıda göstəriləyi İraq yolunun üstündədir.

Ermənilərin saxtakar ideoloqlarının «Mən (Zəngiçay), mənim Erasx (Araz çayı) bacım, bizim böyük bacımızla (Volqa çayı ilə) Xəzərin dalğaları arasında doğma anamızın bətnində birləşərik» sayıqlamalarına baxmayaraq, XX yüzildən coğrafi anlamda işlədilən Ermənistan sözü bəlli tarixlərdə heç vaxt siyasi dəyər qazanmamış, Ermənistan kimi işlənməmişdir. Hayların bəlli tarixlərdə, 11-ci yüzilin 80-ci illərin-

də Aralıq dənizinin qıyılarında Kilikiya deyilən yerdə yaratdıqları dövlətlik bir neçə ildə dağılmışdır. Bu Kilikiya da indiki Hayastan Respublikasından min kilometrərlə uzaqdadır.

Ərəb alimi Təbəri (IX-X yüzil) Azərbaycanın «Xəzərlər məmləkəti» olduğunu yazmışdır.

Xəzərlər adlanan türklərin qədim və orta çağda onlardan çox uzaqlarda - Rumda yaşayan haylarla heç bir dərindən ilişisi olmamışdır.

Bizdən 850 il qabaq yaşamış «mirvari dənizi, cəvahir mədəni» Nizami Gəncəvi «İskəndərin Ərəbistanına gətməsi və Kəbəni ziyarət etməsi» bölməsində də Ərmənin «Tarixi-coğrafi Azərbaycan»ın ayrılmaz bir parçası olduğunu filoloji tərcüməsini irəlilə verdikimiz parçada açıq-aydın yazmışdır.

Ermənistan hökmdarı və ya özünü «hay» adlandıran hansısa bir erməni yox, Azərbaycan hökmdarı abxazların Ərmən vilayətini ondan ala biləcəyini deyir. Azərbaycan hökmdarının fikrincə, vilayətin vergisi Abxaza yox, qanuni padşaha - Azərbaycan hökmdarına verilməlidir, çünki türklərin ulu babası Oğuz xan yaratdığı ilk dövlətin adını Azərbaycan qoyub. O, sonralar ərəblərin Ərmən adlandırdıkları ölkənin də baba yurdu Azərbaycanın bir parçası olduğunu hamıdan yaxşı bilir!

«Aləmin pərgarında bilici mənəm» deyən Nizami abxazların «qol zoru»ndan, pisliklərindən qurtulmanı ölkənin «bulaşıqdan təmizlənməsi» adlandırır.

Sovet dönəmində abxazlara yanlış olaraq gürcülər deyilirlər. «Dünya görmüş söz ustası» Nizami «Xosrov və Şirin»də: «Başımı gürcü teli kimi kəsdilər» yazıb, «Leyli və Məcnun»da isə gürcünü göyə bənzətmişdir: «Bu tellərini sallamış gürcüdən gündüz telin ucu kimi kəsildi».

«Qeyri-adi» Nizami deyənlərlə bağlı da çox gözəl oxşar bir bənzətmə işlədib: «Deyləm kəkilli axşam».

Abxaz SSR-i dönmində Gürcüstan SSR-ə verilmiş indiki Abxaziyadır.

«İşkəndərnamə»dəki Duvali gürcülərin yox, Abxazın başıdır.

Xristian-mason şərqsünas-siyasətçilər belə saxtakarlıqlar edib gerçək tarixi dolaşdırmışlar.

Məsələn, Orta çağ yazarı İbn Bibi «Türkmənlər məmləkəti» yazır, orietnalist-şərqsünas Yevgeni Bertels çağın bu tarixi gerçəyini dəyişib «Rum və Bizans» edir.

«Uca taxtın sapına mirvari düzən» Nizami Gəncəvi də gələcək nəsilərə «Türküstanın dirəyi» Alban dövlətinin sınırlarını göstərir.

Biz türklərin ən böyük, qutsal «Dədə Qorqud» kitabında aydın verilən bu sınırları yaxşı öyrənməliyik.

Gerçək tarix biliciləri sayları az olan gürcülərin daha çox dağlarda yaşadıklarını, XIX yüzildə xristian Rusiya imperiyasının işğalından sonra onların yardımı ilə arana enib torpaqlarını getdikcə böyütdüklərini, XX yüzildə Stalinin türk eli Borçalını da verməklə onlara Gürcüstan SSR qurduğunu yaxşı bilir. «Beşlik»də Abxazın «Tarixi-coğrafi Azərbaycan»dan uzaqlığının göstərilməsi də çox şeyi aydınlandır.

Türklərin bugünkü Gürcüstan Respublikasının torpaqlarında gözü yoxdur, əksinə, Azərbaycanla Türkiyə ona böyük yardım edirlər. Ancaq gürcülər də türklərə münasibətdə arasına sardıqları yanlış istəklərindən əl çəkməli, Qafqaz birliyinə çalışmalıdırlar.

Dərbənd dənizinin yanında yerləşən Ərmən atəşpərəstidir, bütperəstdir - «O tərəfdən bütperəstlərin Günəşi (yəni Şirin)...» doğmuşdur.

Bəlli olduğu kimi, türklərin yaşadıkları yerlər 10 milyon kvadrat kilometrəndən çoxdur. «Boylarının sayını ulu tanrıdan başqa kimsə bilməyən» bu millətin ellərinin bəzisi «Dədə Qorqud» boylarındakı müsəlman Oğuzlarla savaşıyan Qıp-

çak mülklər kimi bütperəst (Göytarıçı), başqaları xristian, atəşpərəst idi. Haylar isə heç vaxt atəşpərəst olmadıqlarını deyirlər. Bu da onların Ərmənlə heç bir bağlılıqlarının olmadığını bir daha göstərir.

«Sözün Toqan şahı» - qızılquşu Nizami də «canı ilə bəslədiyi» «Xosrov və Şirin» «gəlininin falını» «türk Şirin»in adına vurmuşdur.

«Zəmanənin natiqi» Nizami Gəncəvi «Çin (türk) ədalı nəzmi»lə çəkdiyi Qəndəhar bütxanəsinin təsvirində: «Cənnət təbiətli bir şəhərə çıxdı ki, türklər ona «Fərrux behişt» deyirlər» ifadəsilə də türklərin bu bölgələrdəki tarixi hökmranlığını, yayıldıqlarını göstərir.

Türklərin Qəznəvilər «dünya dövləti» onların buradakı yaxın tarixidir.

Sovet dövründə Azərbaycanda və bütünlüklə SSR-i-də illər boyu Şirvanşah Axsitanın əfsanəvi Keylər soyundan olması beyinlərə yeridilirdi. Bu işdə gerçək tarixdən çox Firdovsinin «Şahnamə» poeməsindəki əfsanələrə və «söz xəzinələri» Nizaminin «Leyli və Məcnun» poeməsindəki Şirvan şahı Axsitanın Nizamiyə məktubunun yanlış, ideoloji yozumuna əsaslanılmışdır. Bu yanlış yozum Səməd Vurğunun şeirlə tərcüməsində Axsitan (Ağsartan) şahın dilindən dediyi «Türk dili yaraşmaz şah nəslimizə, Əskiklik gətirər türk dili bizə!» sözlərilə mütləqləşdirilmiş, ideolojişdirilmişdir.

Ağsartan şahın bu sözləri XX yüzildə çoxlu çəkişmələrə, yozum-yorumlara nədən olmuşdur.

Akademik Aqafangel Krımski V. Luqovskoy və Səməd Vurğunun redaktorluğu ilə çap olunmuş «Antologiya Azərbaycansoy poezii» (M., 1939) kitabında Ağsartanın sözlərinin şeirlə yanlış çevrildiyini yazmışdır.

Aqafangel Krımskinin beytin rus dilinə tərcüməsini eynilə veririk: «Vernost naşa ne otliçaetsya tyukskimi. (Potomu) slova na tyurksiy lad ne podabaet nam».

Yevgeni Bertels «Nizami və Füzuli» kitabında Vəhid Dəstgirdinin bu sözləri belə yazdı: «Mənim sədaqətimlə sözlər türk Sultan Mahmudunkutək deyil və pəzula bilməz. Buna görə də türk sultanlarına yaraşan sözlər bizə layiq deyil. Biz yüksək Kəyan soyundan olduğumuzdan bizi öyan sözlər də yüksək olmalıdır».

Ruslarla savaşındakı qələbəsindən sonra şairlərin xaqan, yəni xanlar xanı dedikləri «şəniböyük» Nizamının da «dünya xaqanı, Günəş kölgəli Şirvanşah, nə Şirvan, hətta İran şəhri-yarı, bütün şəhriyarların başçısı, Keyqubad məqamı Key-xosrov, söz şahı Axsitan» və başqa adlarla öydüyü, özünü «söz sarrafı» sayıb uca tutan Ağsartan kimi bir hökmdar «Ey qulluq halqasına məhrəm» dediği bir şairə məktubunu Vəhid Dəstgirdinin yazdığı səviyyəsi sözlərlə başlamaz!

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə «Azərbaycan Şairi Nizami» anıtının «Vəhid Dəstgirdinin yorumları» bölməsində bu aşırı fars millətçisinin belə uydurmalar yazma biləcəyini göstərmişdir.

«Yaxşı addan başqa yaxşı ad yoxdur» deyən Nizami Gəncəvi «Beşlik»ində Sultan Mahmudu bir neçə dəfə ucalıq bənzətməsi kimi vermiş, «Xosrov və Şirin»də meraca gedən Məhəmməd peyğəmbərə «xoşbəxtlikdən Mahmudluğa çatmışdı» deyərək, «İqbalnamə»də Məlik Nüsrətəddinə «Mahmud kimi, ağıllı, bilikli, təvazökardır» demişdir.

Ola bilər Vəhid Dəstgirdi bu sözlərini «İqbalnamə»nin «Təzim kitabı» başlığında «Nizami bağından bir qədər bəddə Keykavus ayinilə içəsən. Tusvari nəğməli o qədəhlə sən «Şahnamə»nin haqqını Mahmuddan alasan. Hesab et ki, iki göhnə mədənin iki varisi var. Səxavətə varis sənənsən, sözə mən. Əgər bərc əvvəlcə verilməmişsə, varisin haqqı var varisdən istəsin. Mən elə demişəm ki, heç kəs elə deməyib. Sən isə onu et ki, onu da gizlətmək olmasın» sözlərinə dayanaraq uydurmuşdur.

Burada «Mənim dənizimdən iki gövhər çıxdı» deyən Nizamının Sultan Mahmudun adını çəkməklə şahla dolayısı ilə öz «Şahnamə»sinin haqqının yüksəkliyini anladığı görünür.

Yevgeni Bertels Vəhid Dəstgirdinin bu uydurmasını rədd edib şeirin başlanğıcını bir az düzgün anlasa da, işə Ağsartanın guya Kəyanilər soyundan olması baxımından yanaşdığından yanılır: «Bu beyti belə anlamaq olar: türksayacağı deyilmiş sözlər bizə uyğun deyil, yəni türklərə verilə biləcək əsərlər bizə yaraşmır». Şəxsən mən bunu «bizə antişuubi, ortodoksal-müsəlman» mövzuları gərək deyil» konusuna yönəltməyə meyilliyəm».

Yevgeni Bertelsin masonçuluq yayan bu son cümləsini araşdırmaq.

Ağsartan heç vaxt şiəməzhəb ola bilməzdi. Azərbaycan əhalisinin, demək olar, hamısı süni müsəlman idi - safi. Özəl-liklə də Şirvan. Saygılı oxucu kitabın «Beşlik»dəki dini-ideoloji baxışlar bölməsində bu məsələ ilə bağlı yetərli bilgi alaçaqdır.

Bax belə! Kitabdan-kitaba köçürülüb zaman keçdikcə «mütləq həqiqət»ə çevrilən uydurmalar, yozum-yorumlar, yalanlar!

«Yanlışları həqiqət zivərilə bəzəyən» Nizami «Yeddi gözəl»in «Kitabın yazılmasının səbəbi» bölməsində «Baldan şirin söz yaratdığım üçün, rəvadırım (böyüklərin) səxavəti mə-nə qulaq asmasın? Eh, səxavət və sözdən neçin dəm vururam? İş tələddir, mən isə heçəm. Əqrəb də Qövsə bənzəyir. Mahmudun simicliyi və Firdovsinin əliaçıqlığı. Əsədini Əbudülfə nəvaziş edərəkən tale və taleyə (ümid bəsləyən) bir-birilə düz gəldilər. Mən nə danışıram, bu məndən nə danışıqdır?» da yazmışdır.

«Dünyanın sehrikar şairi» Nizami Gəncəvi «Leyli və Məcnun» poemasının «Kitabın nəzminə səbəb haqqında» bölməsində yazır: «Bir gün sadlıq və səadətə Keyqubad se-

vincindəydim. Hilali qaşlarım açılmış, Nizami «Divanı» (qarşıma) qoyulmuşdu. Bəxt güzgüsü mənimlə üz-üzə... Könlümdən keçir ki, işləmək zamanıdır. Tale yoldaşdır, bəxt köməkçim, nə vaxta qədər boş qəfəsdə (işsiz) oturacağam, dünya işlərindən kənarda qalacağam?!... Dünyanın sazi ilə oxumalı. Dünya onunla uyuşanlarındır... Tərslik axtaran hər bir təbiət, tərs pərdə kimi tərsinə danışan olar. Ey tale, əgər sən alicənabsansa, məndən bir iş istə! Mən belə bir fal açarkən, (bəxt) ulduzu da keçməkdə imiş. Xoşbəxt zəhmət çəkən də elə çəkməlidir ki, dövlət verən də hey dövlət versin. Bu zaman çapar gəlib çatdı, şah həzrətlərinin əmrini gətirdi».

Şirvanşah Axsitan «öz gözəl xəttinə mənə yazılmış son dərcə gözəl on-onbeş sətir» yazmışdı: «Ey qulluq halqasına məhrəm! Dünyanın sehirkar şairi Nizami!... İstəyirəm ki, Məcnun eşqi xatirinə, sədəfdəki inci kimi bir söz deyəsən. Bacarsan, bakirə Leyli kimi, iki-üç bakirə söz deyəsən. Oxuyub deyim: bu şəkərə bax! Başımı tərpedəm ki, başımdakı taca bax!... Bu kəlam bütün əsərlərin şahıdır. Ona söz sərf etməyə dəyər. Fars və ərəb dili bəzəyilə bu təzə gəlini bəzəyəsən! Bilirsən ki, mən söz sərrafıyam. Təzə beytləri köhnəsindən ayıra bilirəm. Onda-on vurmaqda məharətən var, onda-beş vurmağı boşla! Bir bax gör ki, təfəkkür mücrüsündən kimin həmayilinə inci düzürsən! Türkcəlik bizə vəfalı olmağın sifəti deyil. Türkəvara deyilmiş söz bizə layiq deyil. O adam ki, yüksək nəşəbdən doğulmuşdur, ona yüksək söz lazımdır.

Elə ki, şahın halqası qulağıma keçirildi, huşum ürəkdən beynimə vurdu. Nə həddim var idi ki, əmrədən boyun qaçıram, nə gözüm görürdü ki, xəzinəyə yol tapam. Ömrümün süstlüyü, halımın zəifliyindən başımı itinib nə edəcəyimi bilmədim. Məhrəm bir adam yox idi ki, sirrimi deyim. Bu əhvalatı açıb şərh edim» (filoloji tərcümə, 1981-ci il çapı).

Şeirin farsçasındakı, çəkişilən «Tokane sefat vəfaye ma nist, Torkane sefat səzaye ma nist» sözlərini fikirlərimizi da-

vam etdirmək üçün ayırıraq.

Hər hansı şeiri, bədii mətni başqa dilə çevirərkən sözlərin, anlamların hər iki dildəki yük tutumlarının onların milli və ictimai psixologiyadakı yerinin tapılması, düzgün qarşıliğının tapılması ən birinci istək olur.

Əsərləri başdan-başa türk ruhu, Azərbaycanla bağlı «cədu xəyallı» Nizamının burada yazdığı da Azərbaycan, türk ruhunda böyümüş hər bir türkə açıq-aydındır.

Torkanesefat Azərbaycanda ictimai şüurda indi də qalan türkəsayağılıq anlayışıdır və Ağsartan şah «türkəsayağılıq bizim özəlliyimiz deyildir, türkəsayağılıq bizə yaraşmır» deyir.

Türkəsayağılıq, türkçərə və b. anlayışlar bu gün də türk dilində işlənir, anlamları da bütün türklərə, azərbaycanlılara aydındır.

Bu sözlərin sovet ideoloqlarının dediyətk, Axsitan şahın fars olduğu üçün türk dilinə pis baxması kimi açıqlamaq böyük yanlışdır.

Yevgeni Bertels çox yaxşı bildiyimiz tarixi bir həqiqəti yazır: «İç Asiyanın siyasi gəlişimi yeni İran dilini - yəni farscanı - danışma dilləri farsca olmayan millətlər və qövmlər üçün ədəbi dil halına qoymuşdur. Farsca bu millətlər üçün XVIII yüzil Avropasındakı fransızca kimi, idarə edən yüksək sinif dili olmuşdur. Buna görə, yeni İran ədəbiyyatını sözün geniş mənası ilə yalnız fars ədəbiyyatı deyər almaq doğru olmaz. Bu ədəbiyyat İranın olduğu kimi, Hindistanın, Orta Asiyanın, qismən Türkiyənin və Əfqanıstanın da ədəbiyyatıdır».

Çağın ovqatına uyğun, ərəb, fars dillərində təhsil almış, özünü «söz sərrafı» sayan, buna görə də: «Bir bax gör ki, təfəkkür mücrüsündən kimin həmayilinə inci düzürsən», «belə gözəl dastanı deyərəkən, nəzm təfəkkürünü zəiflətmə» deyər bir şahın türk olsa da: «türkəsayağılıq bizim özəlliyimiz de-

yildir, türkəsayağılıq biza yarasıdır» deyib, əsəri onda-beş yox, onda-on vurmaq üçün ərəb və fars dillərlə bəzə deməsi təbiidir.

Bunu rus təhsil və tərbiyəsi görmüş, indi də ingilis dilinə yönələn adamların başçılıq etdiyi, «avrovizm», «atlantizm», «regional perimetr» siyasi dövlət kursu elan edilmiş bugünkü Azərbaycan Respublikasında da görürük.

Çağdaş dünyanın çox yerində belədir. Burada adi olmayan, şişirdilməli, yasaqlanmalı bir şey yoxdur. Bu, illər boyu yeridilən türksevməz, millətüstü siyasətlərin yaratdığı adi icimai psixologiya, böyük milli belədir.

Buna görə də Azərbaycan Respublikasında yad millətin dilində təhsil almış, özgələrin qanunları, adət və gələnlərlə tərbiyə edilmiş adamlar millətə başçılıq etməməli, özəlliklə də dövlətin mənəviyyat sahələrinin başında durmamalıdır.

«Sözün xalığı» Nizamının «Beşlik»ində də bu sözlərimizi təsdiqləyən örnəklər vardır.

Özü də yeni bir «gəlin bəzəmək» arzusu ilə dövlətdən sifariş gözləyən, məktubu oxuyandan sonra: «Nə həddim var idi ki, əmrədən boyun qaçıram» deyən şair «Sənin Nizamiyə nəzər salmağın səadət gətirib, adını yüksəltdi. O da sənin sarayının keşikçisidir. Sənin sayəndə mübarək üzlüdür» deyərək, «Coş ey könül, coşmaq çağıdır. Dünya sözdeyəni niyə susmuşdur?! Bu gün söz meydanı mənimdir» yüksək ovqatı ilə Axsitanın «Mın eşqnamənin üstü qələmin ucu ilə bəzəndi. Bu kəlam bütün əsərlərin şahıdır, ona söz sərf etməyə dəyər» istəyinə uyğun, «yeni gəlin»ini bəzəməyə başlayır, şahla arasında xoş münasibət yarandığından, əsərin «Şahzadənin tərifi və oğlumu ona tapşırmaq» bölməsində «Atasına nəzər salmasan da, qardaşının qayğısına qalasan. Ona tam nəvaziş ilə adına həmişəlik bir maddi rüsum salasan ki, heç kəsə ehtiyacı olmasın, (xəcalətdən) başı aşağı və gözü (bir şeyin) dalınca olmasın!» xahişini edir.

«Şahlar məclisinə yenilik verən» Nizami başqa türk sultanları, şahları kimi rus quldurlarını, axınçıları yenəndən sonra sayğı ilə xanlar xanı - xaqan deyilən Axsitan şahın oğlundan da yaxşılıqlar gördüyünü «İskəndərnamə» poemasının «İskəndərin Keyxosrovun mağarasına getməsi» bölməsində xatırlamışdır: «Sən həmin tac bəxş edənsən ki, o tacdardan, atanın taxtından yadigar qaldın. Şadlıqla gün keçirmişlər köçüb getmişlərsə də, sən şadlıq et. O tac sahibləri gediblərsə də, sənin tacın var. Qırqovul qanadı kimi bu əlvan bağda nə gül qalacaqdır, nə də sərv özü. Əgər o qamətli sərv ağacı Axsitan şah getdisə də, bu gülüstəndə sən həmişə yaşıl qal. Əgər o məni öz nemətimdən bəhərmənd etmişdisə də, yerdən göyə qədər ucaltmışdisə də, sən daha çox nemət verdin, daha da ucaldın. Bağın qapısını üzümə bağlı qoymadın. Fələk yer üzünə naxışlar vurunca, qoy sənin üzünə şadlıq qapısını bağlamasın. Zəmanə sahibi olan kərimlərdən mənə təkəcə sən qalıbsan, sən əbədi qal».

«Yaşıl bağa fərş döşöyən» Nizamının türk dilində yazdığı şeirlər biza gəlib çatmamışdır. Şirvanşah Axsitan da «şirin sözlü» Nizamının «farsdilli» olduğunu bilirdi.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə «Azərbaycan şairi Nizami» anıtının «Doğu islam mədəniyyətinin üç ortağı» bölməsində yazır: «Məşhur ərəb tarixçisi İbni Xəldunun daha XIV yüzildə qeyd etmiş olduğu üzrə, islam mədəniyyəti sadə, ərəblərin yaratdığı bir əsər deyil, islam dininə girmiş millətlərin bərabər yaptıkları bir binadır».

İslam mədəniyyətinin bu xüsusiyyəti Doğuda, islam dünyasının özündən bəhs etdiyimiz bu qismində gözü daha çox çarpmaqdadır.

«La literature Arabe» adlı əsərində Abbasilər dövrünü təsvir edən fransız müəllifi Hart miladi VIII yüzildəki ərəb mədəniyyətinin durumundan bəhs edərək ərəb olmayan ünsürlərin təsirlərini bilkəssə bəlirtir. Bu dövrdə «lahiyyat

ilə hüquq bilgiləri ərəb olmayanların təsirində idi. Bunun kimi, idarə məqamları, dövlət mənsəbləri və ədliyyə işləri dəxi, onların əlində idi, ədəbiyyat da onlar tərəfindən yazılırdı».

Doğu islam mədəniyyəti onu yoğuran ünsürlərdən üç milli amillə sıx bağlıdır.

Ərəblərlə bərabər onlar qədər, bəzi xüsuslarda hətta onlardan daha çox islam elm və ürfanına çalışmış farslarla türklər vardır. Bu iki irqdən yetişmiş böyük islam şəxsiyyətlərinin dünyaca bəlli adları cildlər dolduran yazılara konu olmuşlar.

Bu qədər də deyil: İslam mədəniyyətinin Doğudakı irəliləməsində ərəbcə ilə bərabər farsca və türkcənin də müəyyən rolları vardır. Birər duyğu, düşüncə və bilgi vasitəsi olmaq üzrə, tarixcə bəllənmiş dövrlərdə bu iki dilin bilxassə, ədəbiyyat sahəsində və o vasitə ilə Doğu islam mədəniyyətinin irəliləməsilə genişlənməsində çox önəmli təsirləri olmuşdur».

Sovet dönəmində «İskəndərnamə»də «dəri dilində şeir yaratmaq da Nizamiyə layiqdir» demiş Nizaminin uzun illər şüurlara yeridildiyi kimi, «Leyli və Məcnun»un türkcə yox, fars və ərəb dililə bəzədilməsi tələbindən narazılığı fikri də şüurlara yeridilmişdir. Ancaq əsərin diqqətlə öyrənilməsi bunun yanlışlığını göstərir: «Elə ki şahın halqası qulağıma keçirildi (şahın məni öz qulu saydığını bildim), huşum ürəkəndən beynimə vurdu. Nə həddim var idi ki, əmrəndən boyun qaçıram? Nə gözüüm görürdü ki, xəzinəyə yol tapam. Ömrümün süstlüyü, halımın zəifliyindən başımı itirib nə edəcəyimi bilmədim. Məhrəm bir adam yox idi ki, sırımı deyim»...» İndi ki, dünya şahı tələb edir, bu kitabı mənim adımla bağla... Belə gözəl dastanı deyərkən, nəzm təfəkkürünü zəiflətmə!... Elə ki, ciyərdəmənin ürək verdiyini eşitdim, ürəyimi oda yaxdım, ciyərimi paraladım... Bu nadir incini axtararkən, ayağım tük qədər belə sürüşmədi».

«Sözün zirvəsinə bayraq sancan» Nizami Gəncəvi «Leyli və Məcnun»u yazmaqdan çəkindirən uydurma «türk-

sevməzlik» yox, konunun çəkici olmamasıdır.

«Asimanda təbil döyən» Nizami çox gözəl bəzədiyi «Xosrov və Şirin» «gəlin»indən sonra belə quru, soyuq konunu yazmaq istəmədiyini də açıq-aydın yazıb: «Ey aynaüz-lü, dəmir iradəli (oğul). Ancaq nə edim ki, hava iki rənglidir. Fikir geniş, sinəm isə dardır. Əfsanə dəhlizi təng (dərissə) olarsa, sözün gedib-gəlməsi ləng olar. Sözün meydanı geniş olmalıdır ki, ilham at çapa bilsin! Bu əhvalat məşhur olsa da, sevinc hissi ondan uzaqdır. Şeyrin mayası sevinc və nazdır. Şeyr bu iki amildən möcüzə yaradır. Pərişanlıq, bənd və zəncir (olan yerdə) söz çıpaq və cansızıcı olar. Həddindən artıq bəzək vurmaq da, rəvayətin üzünü korlayar... Elə ki, ciyərdəmənin ürək verdiyini eşitdim, ürəyimi oda yaxdım, ciyərimi paraladım».

«Düzgün tarix yazan» Nizami Gəncəvi «Yeddi gözəl» poemasında deyir: «Mənim gileyim gileyinə bildiyim kəslərdəndir, mənim türklüyümü həbəşlikdə almırlar. Odur ki, mənim dadlı dovğamı yemirlər», yəni bu qara, qaranlıq, geri qalmış, mühafizəkar ortamda - həbəşlikdə yaratdığım gözəllikləri, ucalıqları - türklüyü anlamırlar, türkcə yazdığımı oxumurlar.

«Səndən gələn şərbət də, zəhər də xoşdur» deyib allaha üz tutan Nizami «Leyli və Məcnun»da həbəşliyin qaralığı olduğunu açıq-aydın bildirmişdir: «vücudum həbəşdirsə, sən yaradıbsan».

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə də «Azərbaycan şairi Nizami» anıtında illər boyu şişirdilmiş bu məsələyə önəm verməyib sıradan bir olay kimi baxmış, oxşar bir fikri açıqlarkən: «Həbəşlik»dən məqsəd mütəəssiblərin qara cəhaləti, «türk»cəsində məqsəd də dühasının məhsulu olan yüksək düşüncələridir. Siz istərsiniz bu şikayəti şairin yaşadığı dövrdə türkcə yazmanın daha adət olmayışı üzündən duyduğu təəssüf deyər yorun» demişdir.

Filoloji tərcüməçilər isə klassik Şorq şeirində qaranın, qaranlığın bəlli həbəşlik bənzətməsini Həbəşistan kimi veriblər.

«Pak ürək və qalib bəxtli» Nizami «Leyli və Məcnun» poemasının «Kitabın sonu bərədə» bölməsində Axsitana bəzi ağıllı məsləhətlər verir. Bu məsləhətin bir parçasını Mübariz Əlizadə ilə Rüstəm Əliyevin tərcümələrindəki ayrılıqları göstərmək üçün veririk.

Mübariz Əlizadə (1981-ci il çapı): «Sənin üçün nəsihət verən olsa da, bu nəsihətçidən də allahın köməyi ilə sübhə xas olan iki-üç kəlmə eşit!...İşini bilməkdə ayıq şahsan! Bacarsan, bir az daha da ayıq ol!».

Rüstəm Əliyev: «...Z-in nasehe-nəsrəte-ilahi Beşnoy do se hərfə sobhçanı...Bidar şahı bə kardani. Bidar tork şou ər təvani...Bu allahdan kömək alan nasehin sübh vaxtı iki-üç sözünü eşit...İş bilməkdə ayıq bir şahsan, bacarsan sayıq bir türk ol!».

Rüstəm Əliyev «ayıq ol» sözünü «türk ol» kimi tərcümə edib. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə də «ayıq ol» yazıb. Biz də əlimizdəki nüsxədə «ayıq ol» deyildiyini müəyyənləşdirdik.

Rüstəm Əliyevin əsaslandığı mətn düzgündürsə, Axsitan türk olmasaydı, şahın qulluq halqasını geymiş Nizami «sözün xalığı» yox, kim olursa olsun, cəsarət edib ona «türk ol» deyə bilməzdi.

«Leyli və Məcnun» poemasındakı: «Bu tayfanın ilkin dövrə qədər şahlığı nəsilədən-nəslə silsilələnmişdir. Bir-birinin ardınca davam edən nəslə, nə qədər insan var, şah ardınca şah olacaq» - sözləri də Şirvan şahı Axsitanın əfsanəvi Keylərdən olduğunu göstərmək üçün yazılmayıb.

«Xosrov və Şirin» poemasının Şapurun Şirinin gözəlliyindən danışması və Xosrovun ona aşiq olması» bölməsində: «Dağlığın o tərəfində bir neçə mənzillikdə, Dərbənd dənizininin limanı yerləşən yerdə şahlar nəslindən bir qadın hökm-

ranlıq edir. Onun qoşununun səsi İsfahana çatır. Bütün ölkə Arrandan Ərmənədək o qadının hökmünə tabedir...O hökmdarın adı Şəmiradır, Şəmiranın mənası Məhin Banudur» yazılmışdır.

Əhməd Zəki Vələdi Toğan «Azərbaycan» kitabında Məhin Banunun peçeneq kəngərilərindən olduğunu yazır.

Məhin sözü türkçə böyük deməkdir, qaynaqlarda Məhin Banu, bəzən də Məhinbanu kimi yazılmışdır.

«Böyük Banu»nun haylara nə qatısacağı ola bilər? Miladdan qabaq ən azı VII-VI yüzilliklərdən Daşti-Qıpçaq, Daşti-Xəzər türklərin yurduudur. Dəmirqapıdan güneyə, gündoğana doğru bütün yerlər, Bakı və Muğan Xəzərlərin idi.

«Ari» tayfası olduqlarını deyənlər farslarla ermənilər bəlli tarixlərdə qüdrətli siyasi toplum kimi bu yerlərdə yaşayıblar. Buna görə də «tarixin zərgəri» Nizaminin «Leyli və Məcnun»dakı sözlərini türk Məhin Banuların davam edən şahlığı Adəmdən bəri nəsilədən-nəslə silsilələnmişdir kimi anlaşılmalıdır.

Qaynaqlardakı «Xosrov və Şirin» əsərində Məhin Banu-Şirin xətti» Azərbaycanın əfsanəvi tarixinin inikası kimi qələmə alınmışdır» sözlərinin əksinə o, Azərbaycanın gerçək tarixini göstərir.

Azərbaycan alimi, professor Elməddin Əlibəyazadə də «Nizami və tariximiz» kitabında fikrimizi təsdiqləyir: «Nizami Gəncəvi bizim güclü və etibarlı tarixçimiz, onun əsərləri Azərbaycan tarixinin gözəl səhifələridir».

Tarix boyu bütün böyük dövlətlərdə, imperiyalarda əyalət hakimləri bölgənin sayca çox olan millətindən qoyulurdu. Bu, gerçək siyasi bir gələndir.

«İskəndərnamə»də İram tutan (?) Makedoniyah İskəndərin məsləhətçiləri ora yerli hakimlərin qoyulmasını düzgün sayırlar. «Tarixi-coğrafi Azərbaycan»ın da «əsas milləti» türklər idi.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yazır: «Sadə, şairlər deyil, nəsilərini «Kəyanilər»ə bağlayan Şirvanşahların saray və ailələrinə belə, türkcənin girdiyini görürük. Xaqani bir mərsiyəsində Alçıçək adındakı Şirvan prinses(sa)inə ağlamışdır. Qızına türkcə ad qoyan bir hökmdarın sarayında türkcə danışılmadığı nə məlum?!...».

Aqsartan (Ağsartan) türk-qıpçaq adı fars deyiminə uyğunlaşdırılıb Axsitan, Əxsitan kimi yazılmış şah, fars olsaydı, qızına türk adı - Alçıçək (Alpçiqək də ola bilər) qoyardı mı? İndi türk dilində Alçıçək-qırmızı çiçəkdən çox Qızılgül işlənilir. Türklər bu gözəl Alçıçək, Alpçiqək adını yenidən uşaqlarına qoymalıdılar.

Yevgeni Bertels isə belə bir şey uydurur: «Şirvanın ədəbi həyatı başqa cür idi. Şirvanşahlar soylarını Bəham Çubinlə, başqa sözlə, islamaqədərki İran şahları ilə bağlayırdılar. Təkcə bu onları fəpsdillə ədəbiyyatı qorumağa, yaşatmağa məcbur edirdi. Bəlkə də bu dil onların məişətində böyük rol oynayırdı, ancaq onlar bu dili öyrənir, anlayırdılar».

Çin xaqanını çağıran ordubası Bəhram Çubin Turan türkdür. Abxazdan alınmış bir gəlinin Şirvanşahın sarayındakı dili dəyişəcəyi də anlamsız uydurmadır.

Aqafangel Kırmski isə Axsitan adındakı hərflərin yerini dəyişməklə Ağsartanı gürcü sözüünə çevirir.

Dünya «sazının ərgönününü çalan» Nizami Gəncəvinin «rum sənətkarlığı ilə Gəncədə sikkələdiyi» əfsanələrdəki farsların hansısa Keylərdən törəməsi barədə heç bir tutaqlı yoxdur.

Çağın bütün hökmdarları özlərini əfsanəvi Key nəslindən sayırdılar.

«İskəndərnamə»də, hamı kimi, Bərdə hökmdarı Nüşabə də Kəyansoyluluğu ilə öyünür. «Beşlik»dəki şahların sultanların bənzətməsi Keydir, Cəmşiddir və Əfrasiyabdır və b.

«Təbi və sözü düz» Nizami Gəncəvi «İskəndərnamə»nin

«İskəndərin Bərdəyə gəlməsi və Nüşabə ilə görüşməsi» bölümündə Bərdəni öyəndən sonra deyir: «Əvvəl gündən onun adı «hərüm» idi, indisə öyrədənlər Bərdə deyə çağırırlar. Bu abad diyarda böyüklər yurdunda zamanə çoxlu xəzinə gizlətmişdir... Bu qədim xəzinənin gözetçisi hakim qadındır ki, adı Nüşabə».

Bərdə anlayışı haqqında çoxlu baxışlar vardır. Tarix elmləri doktoru Qasım Hacıyevin «Bərdə şəhəri. Coğrafi, siyasi və mədəni tarixi» kitabında bəlli qaynaqlardakı baxışlar toplanıb incələnməmişdir.

Qaynaqları tutuşduraraq araşdırıcı deyir: «Görünür, Nizamının «İskəndərnamə»sü poeməsindəki Bərdə hökmdarı (Nüşabə) surəti də İskəndərin müasiri olmuş Alban çarı haqqında antik müəlliflərin verdikləri məlumatlara söykənir» (s.31).

Ərəb sözü hərüm - qutsal yer, ziyarətqah deməkdir.

Fransız alimi Elize Rekiyü 1906-cı ildə Sankt-Peterburqda çap edilmiş «Çelovek i zemlya» (İnsan və yer) kitabında yazır: «Etnik elementin öyrənilməsi Pamirlə Mesopotamiya arasında ən qədim tarixi dövənlərdən sanki bir-birinin içində yerləşmiş semit, ari və dil baxımından onlara tamamilə əks olan Turan irqlərinin yaşadığını göstərir. Semitlər yalnız Zaqros dağlarının ətəklərinə qədər yerləşdikləri halda, ari və turanlılar yaylaya sahib olmaq üçün bir-birilə mübarizə edirdilər. Bu torpaqları onların hansının əvvəl tutduğunu isə sübut etmək mümkün deyil».

Haqqında danışacağımız «qədim turanlılar» Xəzər dənizinin cənub-şərqindən İran yaylasına qalxıb, Atropaten və Qədim Midiya ərazisini məskunlaşdırmışlar. Onlar cənubda Suzian vadisinin böyük bir hissəsini də məskunlaşdırdılar. Daha sonra Mesopotamiya ovalığına enən turan mənşəli «akkadlar» və ya «dağlılar», çox güman, cənubdan və ya cənub-qərbdən gələn çeşidli etnik elementlər qarışmış semitlərə qarşılaşdılar.

Herodot «Tarix» kitabında (1-10) Midiyalıların 6 nəslini sayır. Bu adları araşdıran Opert və Lenorman onlardan ancaq birinin «ari tayfası» olduğunu müəyyənləşdirdilər. Bir başqası - «maq xalqı» və ya «üstünlər» də yaqın «ari» mənşəli olmuşdur. Digər dörd etnik qrup, çox güman, oturaq əkinçilər və köçəri çobanlara bölünən həmin «turan əsasını» təşkil etmiş əkinçi əhalidən ibarət olmuşdur.

Hələ 26 yüzil öncə Arazla İran yüksəkliyi arasındakı dağlıq ərazidə heç bir ari qarışığı olmayan əhali məskunlaşmışdı. Əhəməni hökmdarlarının əmrilə daşlara yazılmış Midiya yazılarında bütün dövlət və idarəçilik sözləri dönəmin ali təbəqələrinin ari danışığı tərzində - qədim fars dilində yazılmışdır.

İran yaylasının şimal-qərb hissəsinin əhalisi ari olmayan dildə danışmağa davam etdiyindən fars çarları bu dili də imperiyanın rəsmi dillərindən biri kimi qəbul etdilər (Bu dili İslam dini yayıldıqdan sonra ərəb sözlərilə dolmuş çağdaş fars dililə qarışdırmamalı). Bu günə kimi rast gəldiyimiz qayaüstü yazıların üç dildəki mətnlərində fars dilindən sonra ikinci yer tutan, dil mütəxəssislərin türk danışığı kimi qəbul etdikləri dil, Midiya və ya Anzanit dili Midiya imperiyasının qədim gələnkli xalq danışığı dilidir. Bu dil daş sütunlarda yazılan dörd dil arasında Babilistan dilindən daha hörmətli yerdə durmuşdur. Ondən və Babilistan dilindən sonra Misir mətni gəlir.

Şpigelin qeyd etdiyinə görə, mütəxəssislər arilərin işğal etdiyi qədim Midiyanın iki yerində, yalnız ölkə əhalisinin danışdığı bir dildə qeyd-şərtsiz Turan mənşəli yazıya rast gəlmişlər. Alimlər Midiyanın qarışıq əhalisində bu iki etnik elementin hansı nisbətə olduğunu bu günə kimi müəyyənləşdirə bilməyiblər. Ancaq biz Qərbi Avropa dillərilə farsların ari dilinin mənşə ümumiliyinə görə təbii eqoistik duyğuların təsiri ilə İran yaylasında həm say, həm də siyasi meydanda bi-

rinciliyi qeyri-iradi olaraq farslara veririk... Turan deyərkən, daha geniş mənada Asiyanın bütün şimal hissəsi, Şimal buzlu okeanı və Berinq dənizinə qədər ərazi başa düşülür... Farslar da yəhudi və yunanlar, bir az da bəzi başqa xalqlar kimi ancaq özlərini bəşərin ən alisi bilib, ilahi məxluq sayırlar. Qalan millətlər isə hətta insan adlanmağa haqqı olmayan aşağı canlıların yığındır. Bu mənada Firdovsinin «Şahnamə» əsəri əslində qəhrəmanlarla divlərin, xeyirlə-şərin, xeyrin göstəricisi İranla, şərin simvolu Turanın müqəddəs savaşını əks etdirir. Bəzi antropoloji qaynaqlarda «turanlılar» adı ilə hətta Asiyanın şimalında yaşayan bütün xalqları adlandırılır. Çağdaş elm də İranın qədim əhalisinin uyduğu bu cür məşğuliyət və ideyaların təsiri altındadır».

Fars millətçisi Əbülqasim Firdovsi «Şahnamə»ni yazandan sonra bu əfsanələr getdikcə «tarixi»ləşmişdir.

Firdovsi «Şahnamə»də yer üzündəki bütün mədəniyyəti - odun tapılmasından ev heyvanlarının əhliləşdirilməsinə, Novruz bayramından tibbədək hər şeyi əfsanəvi fars şahları Keyumərs, Huşəng, Təhmuras və Cəmşidin yaratdığını «sənədləşdirib» yazır: «Fəridun bölüb aləmi üç yerə, bu sirri əyan etdi möbidlərə. Biri Rumi Xavər, biri Türkü Çin, üçüncü igid yurdu İrənzəmin. Salınca nəzər şah Səlm oğluna: - Halaldır - dedi Rumi Xavər ona. Buyurdu: götürsün qoşun durmadan Şahənşah kimi şərqə olsun rəvan. Oturdun Kəyan təxtinə Səlm şad, ona xalq «Xavərxuda» verdi ad. Baxıb Turanı, Turanı verdi ona ki, şahlıq edə Çinə Türküstana. Fəridun ayırdı qoşun Tur üçün, Qoşunla yol aldı Çinə Tur o gün».

Bu sözlər tarixi gerçəklikdən uzaq əfsanə, aşırı fars millətçilərinin xəyali «dünya dövləti qurmaq» ideyasının təsviridir.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yazır: «Firdovsinin «Şahnamə»sindən sonra «Yusif və Züleyxa» konusunda lirik bir

dastan yazdığı məlumdur. Fəqət, bu əsərinin müqəddiməsində milliyətçi fars şairinin vaxtı ilə, yazılışı ilə «Əcəmi diriltiyinə» qane olduğu öz «Şahnamə»sinin rədd etdiyini çoxları bəlkə də bilməzlər.

Halbuki bu bir həqiqətdir. Klassik İran ədəbiyyatı ilə uğraşanlara maraqlı analiz konusu olacaq bir həqiqət.

Şair «ömrünün yarısını xərcləyərək, Rüstəmin adını dünyaya yaymaq dəliliyinə» ciddi peşmandır.

O bu, «ayrı yolu tərək etmiş, doğrusunu bulmuşdur, bu yoldan bir daha sarpmayacaqdır».

Firdovsi öz-özünə söz verir: «bir daha padşahlara yaxınlaşmayacaq və dastan yazmayacaq», bir daha «boşboğazlıq etməyəcək», çünki «bütün bu dastanlar kökündən yalandır və iki yüzü bir ovuc torpağa dəyməz».

«Sözün sağrısına dağ çəkən Nizami» bu əfsanələrin tarixləşməsində bəlkə Firdovsidən də böyük rol oynamışdır. «Yeddi gözəl»i adına yazdığı Əlaəddin Körpə Arslana xeyir-duada yazır: «Qəlbimin bağından sənə bir meyvə verirəm ki, suda qatılmış bal kimi şirin və yağlıdır... Hər bir əfsanə ayrılıqda bir xəzinəxanadır, əfsanə deyil. Hansı bədənin donu qısaydısı onun qəddini öz nəzmimlə uzatdım. Hansının ki, uzunluğu həddən artıq idi onu öz sənətimlə qısaltım. Bu töhfəni gözəlbəyanlı etdim».

«İskəndərnamə»də isə: «Şeir zinatini ondan azaltsam, onu bir neçə beytdə yazaram. Dünyanı fəth edən şahın tutduqlarını bir vərəqlə tamamlaya bilərəm», «Bu xəzinələr kitabında dünya sirlərindən çoxlu xəzinələrin açarını gizlətdim» deyir.

Aqafangel Krımski yazır: «Sultan Mahmud «Şahnamə» dastanını anlamayıb haqqını xəsisçəsinə ödəmişdir. Buna görə saraydan qaçan Firdovsi xəsis sultana satıra yazmışdır: «Mahmud qul oğlu yox, şah nəslindən olsaydı, mənim başıma şah tacı qoyardı».

Firdovsinin bu sözləri psixiatriyadakı özünüböyütmə xəstəliyini göstərir.

Bir vaxtlar Sultan Mahmud «Beşikdə, hələ qurumamış dodaqları ilə anasının döşünü əmən körpə, ilk sözünü «Mahmud» qığıldayır» yazan Firdovsinin sultandan yüksək pay ala bilmədikdə ona təhqirlər yazması məddahın mənəvi kicikliyi göstərir.

Qaynaqlar Sultan Mahmudun sayrayında Ünsürin başçılıq etdiyi, sınaqdan çıxıb rəsmi sənəd almış 400 nəfərdən çox şairin olduğunu yazırlar. Onlar ancaq baş şairdən sənəd alandan sonra özü də yaxşı şair sayılan Sultan Mahmudun qarşısına çıxa bilərdilər.

Buna görə də Sultan Mahmudun «Şahnamə»ni anlamadığını yazmaq gülüncdür. Sultan Mahmud əsərinin 988 beytini də özündən qabaq yaşayan şair Dəqiqinin kitabından köçürmüş aşırı fars millətçisinin ərəblərə böyük təhqirlər yazdığından, türklərisə aşağıladığından haqqını qızilla yox, gümüşlə vermişdir.

Firdovsilər alışqan, eyforik düşüncələrilə ağına gələnləri yazmaqda nə isə böyük bir iş gördüklərini düşünürlər. Ancaq yanılırlar. Firdovsinin «Şahnamə» dastanı tarixi gerçəklik, sənət, dünyəvilik, insansevərlik baxımından çox da böyük əsər deyildir. Ağı başında olan, böyük sənətin nə olduğunu anlayın hər bir kəs bunu yaxşı bilir.

Nə atası, nə də özü bəy, zadəgan olmayan aşırı fars millətçisi Firdovsinin Sultan Mahmudun guya qul olması ilə bağlı təhqiredici sözlərinin də millətlərəarası düşmənçilik yaymaqdan başqa bir şey olmadığını Nizamülmülkün «Siyasətnamə»də geniş yazdığı gerçək olaylardan kəsb düzəltməyimiz sözlərlə rədd edirik.

Qaynaqlar torpaqlarının sınırları da aydın bəlli olmayan Samanilərin fars sülaləsi olduğunu yazırlar.

Nizamülmülk yazır: «...Samanilərin dövrünə qədər də

belə bir qaydaya riayət edilirdi: xidmət, istedad və ləyaqətlərinə görə qulamların dərəcələri artırılırdı.

Qulam alındıqda o bir il piyada xidmət etməli, rikabda zindənic qəbasi geyməli idi. Bu qulamla bu bir il içərisində ya gizli, ya aşkar ata minməyə icazə verilməzdi, minsəydidlər cəza alardılar. Bir il xidmət etdikdən sonra visaqbaşi hacibə deyərdi, hacib isə ona bir türk atı, cilov və sadə örkən verilməsinə əmr edərdi.

Bir il at və qamçı ilə xidmət etdikdən sonra belinə bağlamaq üçün ona qaracur (qurşaq) verərdilər. Beşinci il bəzaklı yəhər, ulduzlu cilov, daraı qəba və halqalı toppuz alardı. Altıncı il rəsmi libas, yeddinci il birmənsəflik on altı mixli çadır alar, üç qulam da onun ixtiyarına verərdilər, başına qara gümüşü keçə papaq qoyar, əyninə Gəncə libası geyər, visaqbaşi ləqəbi alardı.

Sonra hər il cah-cəlalını, mənəbini, dəstəsinin sayını artırırdılar, olardı dəstəbaşi və hacib. Əgər hər yerdə şöhrət tapıb istedad və ləyaqətli olsaydı, böyük bir iş yerinə yetirsəydi, adamlarla yola getməyi bacarıb ağasını sevən olsaydı, otuz beş yaşına çatmayınca ona əmirlik verməz, vilayət tapşırırdılar.

Samanlılara qul olub, onların tərbiyəsini görmüş Alptəkin otuz beş yaşında Xorasan sərkərdəliyini aldı. O, çox mətanətli, sədaqətli, qoçaq, tədbirli, xalqla yola getməyi bacaran, dəstəsinin hayına qalan, səxavətli, süfrəsiaçıq, duz-çörək verən, allahdan qorxan, samani xislətli bir adam idi. İllərlə Xorasanın valisi olmuş, iki min yeddi yüz qul və türk qulamı var idi.

Bir gün otuz türk qulu almışdı, onlardan biri də Mahmudun atası Səbuktəkin idi. Alınmasından üç gün sonra o, qulamların arasında durmuşdu, bu zaman hacib irəli gəlib dedi: «Visaqbaşi olan filan qulam rəhmətə getdi, onun çadırını, pal-paltarını, dəstəsinə, mirasını hansı qulama verməyi

əmr edirsiniz?».

Alptəkinin gözü Səbuktəkinə sataşdı və dedi: «Bu qulama bağışladım». Hacib dedi: «Ey ağam, heç üç gün olmaz ki, siz bu qulamı almısınız, hələ bir il də xidmət etməyib, halbuki bu rütbəyə çatmaq üçün yeddi il qulluq etməlidir. Bunu necə ona vermək olar?».

Alptəkin dedi: «Mən dedim, qulamcıgəz eşidib baş əydi, bağışladığımı geri götürən deyiləm!».

Visaqbaşının var-yoxunu ona verdilər. Sonra Alptəkin öz-özünə fikirləşdi: Bu necə oldu ki, yeddiillik bir xidmətin dərəcəsi təzə alınmış, yeniyetmə, kiçik bir qulama çatdı? Görünür, bu əsil-nəsəbli Türküstan zadəganlarındanır, ya işdir gətirib gələcəkdə xoşbəxt olacaqdır.

Sonra onu sınaqdan keçirməyə, müxtəlif adamlara sifariş göndərməyə başladı və dedi: «Mənim dediklərimi təkrar et!».

Hamısını təkrar etdi, bir dənə də səhv buraxmadı. Sonra dedi: «Get cavabını gətir». Cavabını vaxtında, gözlənilməyincə daha yaxşı gətirdi.

Gündən-günə onun imtahanından daha yaxşı çıxdığını görən Alptəkin get-gedə ürəyində onu daha çox sevməyə başladı, suçuluğu (sicilini) ona tapşırırdı, öz yanında xidmətdə saxladı, on qulam da onun ixtiyarına verdi. Hər gün onu irəli çağırırdı.

Səbuktəkin on səkkiz yaşına çatdıqda artıq onun dəstəsində iki yüz igid qulam var idi. Hamısı da Alptəkinin xasiyyətini götürmüşdürlər.

Bir gün Alptəkin Xələc və türkmənlərə gedib onlardan alınacaq vergiləri toplamaq üçün iki yüz qulam ayırdı, Səbuktəkin də onların içərisində idi.

...Alptəkinin xoşuna gəldi, dedi: «Doğru deyirsən!». Sonra onu hey irəli çəkdi.

...Bu zaman Xorasan əmiri Nuh bin Nəsr öldü. Alptəkin

Nişaburda idi.

...Hər gün belə sözlərdən çox dedilər, şah oğlunun ürəyinə xal saldılar. O, Alptəkinə nifrət etməyə başladı. Alptəkin çoxlu üzr istədi, hədiyyələr göndərdi, qulluq göstərdi, fayda vermədi, bu qubar şah oğlunun ürəyindən silinmədi. Bədxah adamlar hər gün aranı qarışdırır, şah oğlu get-gədə daha pis olur, Alptəkinə qarşı qəzəb və kini artırdı.

...Sonra Mənsura dedilər: «Alptəkinə öldürməyincə şahlıq edə bilməyəcək, hakimi-mütləq ola bilməyəcəksən. O, əlli ildir ki, Xorasanda şahlıq edir, ordu onun sözündən çıxmır. Onu həbs etsək, var-dövləti sənin xəzinəni doldurur, ürəyin də sakit olar. ...Əmir Mənsur elə də etdi. Onu saraya çağırtdı. Sahibxəbərələr nə üçün çağırıldığını yazdılar. Alptəkin şayiə yaydı ki: «Hazırlaşın, Buxaraya gedirik». ...Üç gündən sonra qoşun əmirələrini yığıb dedi: «Sizə sözüm vardır, lazım olanları dedikdən sonra fikrinizi söyləyin, hansının doğru olduğunu mənə deyin, bilim ki, sizin və bizim xeyrimiz nədədir».

Dedi: «Siz Əmir Mənsurun məni nə üçün çağırtdığını bilirsinizmi?».

Dedilər: «Səni görməklə əhd-peymanı təzələmək üçün. Sən onun və əcdadlarının atası yerindəsən».

Dedi: «Yox, siz düşündüyünüz kimi deyildir». Bu şah məni çağırır ki, başımı bədənumdan ayırsın, o, uşaqdır adam qədri bilmir. Siz bilirsiniz altmış ildir Samani dövlətini mən qoruyuram. Türküstan xanları onlara hücum etdilər, mən məğlub etdim, hər tərəfdə qaldırılan üsyanları mən yatırdım, bir an da olsa onların sözündən çıxmamış bu şahlığı onun babası və atasına saxlamışam. Axırda da mükafatım bu olubdur ki, başımı bədənimdən ayırmaq istəyir. Bunu bilmir ki, onun ölkəsi bədən, o bədənin başı isə mənəm. Baş getdikdən sonra bədən qala bilirmi? İndi nə məsləhət görürsünüz? Bu bəlanın qarşısını necə almaq olar?».

...Əmirlərinin tam səmimiyyətlə belə söylədiklərini göərən Alptəkin dedi: «Allah əfv etsin, mən sizi sınamaq istəyirdim. Bilirəm ki, dediklərinizin hamısı səmimi və təmiz inamla deyilən sözlərdir. Mən də elə sizdən bunu gözləyirdim. İzzət və cəllali allah bu xeyirxahlığınız üçün sizə kömək olsun. Bu gün gedin, görək sabah nə olacaqdır».

Bu əhvalatda Alptəkinin yanında otuz min süvari var idi, istəsaydı, yüz min atlı çıxara bilərdi.

Mən ölkəni alıb, əmisini onun yerində oturma bilərəm, ya öz əlimdə saxlaya bilərəm, lakin qorxuram adamlar desinlər ki, Alptəkin altmış il öz ağası olan Samanilərin xanədanını mühafizə etdi, axırda ömrü səksənə çatanda ağasının evladlarına ağ olub dövləti onların əlindən aldı, özü isə nankorluq etdi.

Mən bütün ömrüm boyu yaxşı əməl ilə yaşamışam, indi bir ayağım burada, o biri ayağım gorda ikən bədnam olub pis ad qazanmaq mənə yaraşmaz. Doğrudur, günah ondadır, lakin bunu hamı bilmir. Bir dəstə deyər ki, günah əmirdədir, bir başqası deyər ki, təqsir Alptəkindədir.

...Şəhərin adamları belə əmin-amanlıq və ədalət gördükdə dedilər: «Bizə elə adil padşah lazımdır ki, özümüz, arvad-uşağımız, mal-dövlətimiz əmin-amanlıqda olsun, şahın türk, ya tacik olmasının əhəmiyyəti yoxdur».

...Alptəkinin uzaqlaşması Samanilər xanədanının və dövlətinin kəskin zəifləməsinə səbəb oldu. Türküstan xanları hücumə başlayıb onların çoxlu vilayətini tutdular.

...Səbuktəkin bu müharibələrdə xüsusi səy göstərirdi və bir neçə müvəffəqiyyət də qazanmışdı...

...Yenidən hücum etməyə, şəhərlər almağa başladı. Bu zaman əcəl gəldi, vəfat etdi. Onun qoşun və qulamları özlərini itirdilər, ətraf isə kafir (hindular-Y.T.) qoşunları ilə dolu idi.

«Məsləhət odur ki, aramızdan bir layiqli adamı sərkərdə

seçək, hər nə desə, onu da edək. Elə düşünək ki, belə bir adam Alptəkindir». Hamısı razı oldu.

Sonra böyük vəzifəli qulamların adlarını çəkildilər, hərəsinə bir ayıb tutub, «əmma» qoydular. Səbuktəkinin adı gəldikdə, hamı susdu.

Bu aralıqda biri dedi: «Səbuktəkindən daha əvvəl alınan və daha çox xidməti olan bir qulam hanı?!».

Digəri dedi: «Sayıqlıqda, vuruşda, ədalətdə, səxavətdə, möminlikdə, xasiyyətdə, dostluqda, sədaqətdə, rəftarda, yoldaşlarla yola getməkdə Səbuktəkin hamıdan irəlidedir, onu bizim aғamız tərbiyə etmiş, işlərini bəyənmişdir. Alptəkinin bütün xüsusiyyətləri onda vardır, bizi yaxşı tanıyır, qədir-qiyəmətimizi yaxşı bilir. Mən bildiklərimi dedim, qalanlarını siz daha yaxşı bilirsiniz».

Bir müddət hər şeydən danışdılar, axırda yekdilliklə belə qərara gəldilər ki, Səbuktəkini özlərinə əmir etsinlər.

...Hamı and içdi, söz verdi, əhd-peyman bağladı. Sonra onu aparıb Alptəkinin balışı üzərində oturdular, əmir kimi salam verib təzim etdilər, ayağına qızıl və gümüş səpdilər.

Səbuktəkin nə tədbir görürdüsə, hamısı xeyirli olurdu. Sonra o, Zavilistan əmirinin qızına evləndi. Ona görə də Mahmuda zavili deyilir.

Mahmud böyüdükdə atası ilə birlikdə çoxlu döyüşdə iştirak etmiş, yürüşlərdə olmuşdur. Bir çox böyük işlər gördükdən və Hind ölkəsində ağır müharibələrdə qələbə qazandıqdan sonra Bağdad xəlifəsindən «Nəsirəddin» ləqəbini almışdır. Səbuktəkin öldükdən sonra Mahmud atasının yerində oturdu. O, şahlıq tədbirlərini yaxşı öyrənmişdi, həmişə şahlar haqqındakı rəvayətlərə qulaq asar, doğruluğa və yaxşı xasiyyətli olmağa can atardı.

Sonra o gedib Nimruz vilayətini ələ keçirdi. Xorasani tutdu. Hindistandan Somnata qədər irəlilədi, Mənatı zəbt etdi. Hind şahını öldürdü. İş o yerə çatdı ki, onu dünyanın sul-

tanı adlandırdılar».

Nizamülmülk «Siyasətnamə»də dünyanın «gerçək döv-lətçilik tarixinin» demək olar, Sultan Mahmudun Qəznəvilər dövlətindən başladığını yazır.

Sayğılı oxucu Nizamülmülkün yazdıqlarından düzəltdiyimiz bu parçanı oxuyandan sonra kimin soyunun bəy, kiminsə qul olduğunu anlar.

Üstündə durulan bu fikir «Beşlik»də yaxın çalarlarda bir neçə dəfə verilmişdir. «Xosrov və Şirin»in «Hökmdarın kitabın nəzmə çəkilməsində işarə etməsi haqqında» bölməsində şahın dilindən: «Sözün Toğan şahı ölkəyə qələbə çaldı. Qələm Qara xanına qılınc verdi... Bu fikirdəydim ki, «hansı qapıdan gəlim, hansı xəzinənin ağzını açım, necə edim ki, dünyada rövnaqi olsun? Dövlət sevinclə qapıdan girdi... Aləm şahənşahı belə buyurdu... İsa kimi ruha bir dərs ver, Musa kimi eşqin şamını yandırdı. Səndən üzüyə firuzə daş qoymaq, bizdən Süleyman əli açmaq. Əgər sənin haqqını tanısaq, axırda naşükürlük etməzsən. Əgər səninlə biz düz gəlməsək, muzdundan Firdovsininki kimi ədalətsizlik etsək, qızıla buz möhrü vurub onu pivəciyə verərsən».

Başqa qaynaqların da yazdıqlarına baxaq: «İran türk dövlətini içəridən dağıdan iki prosesə start verildi. Birincisi, yüksək rütbəli dövlət məmuru İngiltərənin casusuna çevrildi. İkinci prosesə isə gələcəkdə ölkənin bütün ziyalılarını zəhərləyib farsçı edəcək masonluq cərəyanı idi... Həmin prosesin bir neçə onillik davam etməsilə təkcə farslar deyil, İran türkləri, eləcə də Azərbaycan türklərinin ziyalılarını da təsir dairəsinə saldılar. Belə ki, İngiltərə vasitəsilə Hindistanda formalaşdırılan fars icmasının əlilə orada məqsədyönlü olaraq XVII-XIX əsrlərdə ingilis çarçüşnaslarının göstərişilə hazırlanan saxta «dəsatir», «Avesta mətnləri», «pəhləvi mətnləri», «qədim fars mətnləri» və s. (Həsən Səfəri «Kredo» q.

Belə saxta mətnlərin yazılıb eradan əvvəl fars mənbələri kimi qələmə verilməsindən sonra onlar avropalılar (başda ingilislər olmaqla) və onların hindistanlı məmurları vasitəsilə İran türk ölkəsində yaşayan insanlara aşılındı. Sonrakı mərhələdə isə qeyd edilən təbliğatın nəticəsində Azərbaycan türkləri özləri də bu prosesin aparıcı qüvvəsinə çevrildilər. XIX əsrin azərbaycanlı ziyalılarından olan Cəlaləddin Mirzə Qacar (Fətəli şah Qacanın əlli səkkizinci oğlu) Tehrandə yaşayan avropalılarla əlaqədə olduğu və onların əsərlərini oxuduğu üçün onların təsirini düşmüş və erməni Mirzə Melkom xanın rəhbərlik etdiyi Framason (Fəramuşxanə) təşkilatının üzvü olmuş və onun himayəsi altında həmin təşkilatın icasları da onun (Cəlaləddinin) evində keçiriləmiş.

Cəlaləddin Mirzə «Nameyi Xosrovan» adlı İran tarixi əsərini yazmışdır. «Bu kitab heç bir ağıl və məntiqlə qəbul edilməyəcək formada qədim İrana qarşı mədh və tərifləri ehtiva edən şərhlər və əfsanələrdən ibarətdir. Xüsusilə Kiyani, Pişdadi və digər mifik sülalələrdən bəhs edir. Onun əsərinin əsasını qeyri-elmi rəvayətlər, əfsanələr və ya «Şahnamə» təşkil edir.

Cəlaləddin Mirzə Qacanın adı çəkilən əsərini oxuyan Mirzə Fətəli Axundov həmin framasonla məktublaşmış və İngiltərənin aşıladığı ideya istiqamətində uzun müddət bir-birlərinə yaxşı təsir göstərə bildilər. Üstəlik, «Cəlaləddin Mirzə Hindistan fars icmasından olan (İngiltərənin qeyd edilən məqsədi həyata keçirmək üçün İrana göndərdiyi xüsusi missioneri) Tehran zərdüştlərinin din xadimi Mankseylə də tanış etdi. Axundovla Mankseyin arasında ciddi dostluq və əqidə birliyi yarandı...».

Əhəmənilərlə 2500 il qabaq torpağa basdırılan və məhv olub gedən pars-fars sözü Qacarların son dövründə İngiltərə vasitəsilə aşılandan sonra Azərbaycanın bir çox belə dir-

naqarası ziyalılarının dilindən düşmüşdü. Hətta Axundov Mankseyə məktubunda yazır: «Mən zahirən türk olsam da, pars-fars soyundanam».

Bu söz fars yox, İranlı kimi anlaşılmalıdır. Azərbaycanda çap olunmuş sözlüklərdə və başqa qaynaqlarda sözün türk dilindəki ikinci anlamı İranlıdır.

Türklərin farslarla, nə də onların bizimlə heç bir düşmənliyi də yoxdur. Ancaq aranı qarışdıran, suyu bulandıran mason yağışlar vardır. Onları görməli, yerlərində oturtmağı öyrənməliyik.

Mirzə Fətəli Axundovun məktubundakı sözlə bağlı, «Azərbaycanda rus müstəmləkəçilik siyasəti» toplusundakı «32. 5 aprel 1842-ci il. «Bakı qəzasında dövlət mallarının durumu haqqında həryönlü bilgilər»dən, Bakı qəzasında dövlət mallarının qorucusu N. Kvartanonun Bakıdan imperator həzrətləri dəftərxanasının VI müvəqqəti bölməsinin başçısı M.P. Posenə göndərdiyi 100 №-li raportuna ekləm» bəlgəsindən bir parçanı türk dilində veririk:

«...Pəriyaya bağlılığın kəskinliklə aradan qalxmasına baxmayaraq, onlar əski vərdişlə, qəzanın ayrı-ayrı bölgələrində olduğu kimi, özlərini tatar yox, pəriyalı adlandıraraq ata-babalarının dinlərini, adətlərini və geyimlərini saxlayırlar.

Xalqın döyüşkənlik ruhu itmişdir. Yollar tam qorxusuzdur. Zaqafqaziya diyarına gələn qonaq Bakı qəzasına girəndə, yaraqsız, alman soyuqqanlılığı ilə çoxu xəncər belə taxmadan qonşu qəzalara gedən, heç bir qorunma tədbiri almadan qonşu qəzalarda düzəldilən yerli mal və yeməli şeylərin gətirilməsindən heyərlənməyə bilmir.

Yerli polis işi, qəza başçısının mülayimliyi və inandırma bacarığı, sonda qəzanın topoqrafik halı ilə bağlanmalı bu çox yaxşı duruma Zaqafqaziyanın heç yerində qarşılaşılır».

Həsən Səfərinin sonrakı fikirlərinə baxaq: «Həmin dövrdə Qacar dövlətinin baş nazirləri, İran üçün tarix yazan ziyalılar, Azərbaycanın ziyalıları, o cümlədən «Məşrutəçi Seyid Məhəmməd Təbatəbai, məşrutəçi Yefrim xan, məşrutə səhidi Mirzə İbrahim ağa, Həsən Pirniya (Qədim İran tarixini yazan), Həsən Mustofı (Mustofı əl Məmalik), İbrahim Həkim (Həkim əl Mülk), Zəka-əl-Mülk Fruği... eləcə də Həsən Tağızadə Təbrizi», Ə. Kəsrəvi və fars şovinizminin əsasını qoyan sair şəxslər Framason Təşkilatının üzvü idilər. Belə ki, Osmanlı və İran türk dövlətləri üzrə İngiltərənin tanınmış casusu Mister Hemfer Osmanlı və İran türk dövlətlərini nəzərdə tutaraq yazır: «Bu iki ölkədə masonluğa cəlb etdiyimiz ayrı-ayrı şəxsləri dövlət kürsülərində yerləşdirmişik»

Dərindən araşdıranda Persiya, Persiya dövləti anlayışlarının xristian-mason imperialistlərinin Adam Olearidən Von Hammerə kimi alim adı altında Səfəvilər və Qacarlar dövlətinə, eləcə də Quzey Azərbaycana göndərdikləri casusların yaratdıqları aydın olur.

Mason siyasətlərinə aldanan görkəmli Azərbaycan maarifçisi Mirzə Fətəli Axundov: «Bu əsər islami sarsıtmaq və fanatizmi məhv etmək işində yüz min nəfərlik bir ordudan daha çox iş görə bilər» dediyi «Kəmalüddövlə məktubları»nda yazır: «Bütün dünyaya məlumdur ki, qədim zamanlarda fars padşahlarının məmləkəti nə qədər geniş idi. Şimal tərəfdən Ceyhun (Amudərya) çayı, Aral gölü, Dəmirqapı-Dərbəndə; cənub tərəfdən Fars körfəzi, Ümman dənizi; şərq tərəfdən Sind ilə Hindistan arasından axan Sütlüç çayı; qərb tərəfdən isə Bosfor, yəni İstanbul boğazı və Ağ dəniz sahillərinə qədər bütün Bəlucistan, Əfqanıstan, Kabilistan, Quriya, Sistan, Lahur, Kişmir, Şekarpur vilayətləri; bütün Sind, Bəlx, Xivə, Örkənc, Qırçaq çölü, Şəki-Şirvan, Babil ölkəsi, Hiyrə və Diyarbakır, Ermənistan (?), Suriya, yəni Şam və Hələb kimi ərazi İran padşahlarının hökmü altında idi. Bu

yerlərdə yaşayan rəiyyətlər nə qədər əziz və xoşbəxt idilər».

Mirzə Fətəli Axundovun «Kəmalüddövlə məktubları» əsərinin pəhrəmanlarının adlarının (İran şahzadəsi Cəlalüddövlə, Hindistan şahzadəsi Kəmalüddövlə) da təsadüfən seçilmədiyini görünür. Qədim, tərifli «Fars İran»ndan cəlal - gözəllik, böyüklük, əzəmət, Hindistandan kamal - ideya, fikir. Ən dəyərlə aydınlarımız da beləcə masonların toruna düşürlər. Ancaq masonların Mirzə Fətəli Axundova «sırıdıkları» bu uydurma «xəritə» də hayların yaşadığı yerlərin Qafqazda yox, Suriyanın yanında olmasını deyir, həm də Ermənistan adı ilə yox.

Elmi qaynaqlara baxaq: «Yeni ərəb inzibati bölgü sistemə görə Cənubi Qafqazda ərəb işğal dairəsinə daxil edilmiş bütün torpaqları özündə birləşdirən «Ərminiyyə» ərazisi vaxtilə Bizans imperatoru Yustinianın (527-565) qərbi Ermənistanda həyata keçirdiyi inzibati islahata uyğun olaraq ənənəvi şəkildə I-IV Ərminiyyə adı ilə dörd hissəyə bölünmüşdü. I və II Ərminiyyə şimalda Tiflis və Dərbənddən cənubda Araz çayınadək, qərbdə Kiçik Qafqaz dağlarından şərqdə Xəzər dənizinədək olan sahəni əhatə edir və əsasən ərəblərin Arran adlandırdığı qədim Albaniya torpaqlarını özündə birləşdirirdi. Ərəb Arran vilayətinin tərkibinə Albaniyanın özündən başqa 644-cü ildən müsəlmanların tabeliyində olan Tiflis və onun civarları, eləcə də dağlıların yaşadıkları ərazi də daxil edilmişdi. Ermənistanın özü isə III-IV Ərminiyyə bölgüsünə aid idi».

Əziz oxucu sovet dönəmində yazılmış bu elmi bilgilərdə də yanlış olaraq Ermənistan yazıldığını görür.

Professor Qulamhüseyn Beqdeli yazır: «Müasir İran ədəbiyyatşünaslarından Bədiüzzaman Fruzənfər Əli Əkbər Deyhimi, Cəlaləddin Humay İsfahani Nizamini təqlidçi kimi qələmə verməyə çalışmışlar. Bunların fikrincə, Nizami «Xosrov və Şirin», «Yeddi gözəl» və «İskəndərnamə» poemaları-

nın əsas məzmununu «Şahnamə»dən götürüb Firdovsini təq-
lid edərək ona bir növ nəzirə yazmışdır.

Doktor Rzazadə Şəfəq göstərir ki, «Nizami «Xosrov və Şirin» poemasında az-çox dəyişikliklə Firdovsini təkrar etmişdir. Lakin bu iki şairin əsərlərini müqayisə etdikdə bu kimi müddəaların tamamilə qeyri-elmi olduğu aşkara çıxır. Vəhid Dəstgirdi isə Nizamini Firdovsidən qat-qat üstün tutur... Məşhur türkoloq G. Yakob Nizamidən tərcümə etdiyi «İskəndərnamə» əsərinin müqəddiməsində Firdovsi ilə Nizamini müqayisə edərək ikinci birincidən üstün tutaraq yazır: «Nizami... bir şair kimi Firdovsidən daha böyükdür».

Biz də Qulamhüseyn Beqdelinin istinad etdiyi, «dəniz kimi ayıb yuyan» Nizamini çox öymüş hindistanlı Şibli Nəmani kimi: «Firdovsi Firdovsi, Nizami Nizamidir» deyirik. Ancaq «sözdən iki canda bir ruh yaradan» Nizami Gəncəvinin «Beşlik»ini diqqətlə öyrənib «Şahnamə» ilə tutuşduranda Firdovsinin əsərinin quruluş, obrazlılıq, bədiiilik, tarixilik, millilik, bəşəriyyət və b. yöndən aşağılığı görünür. Onların arasındakı fərq, bəzilərinin yazdığı kimi, «yerdən göyə qədərdir».

Məsələ bu kitabın konusu olmadığından Səfəvilər dönməsinin şairlərindən Ruh-ül Əminin «ağıl peyğəmbərinə Cəbrail olan gözəl sözlü» Nizami haqqında dediyi: «Evində tatar müşkü gizlədib. Əttar onun ən kiçik çırağıdır, eşq onun üfürməsilə alışır. Firdovsi onun hüsurunda hesab verir. Onun şairliyi qarşısında Şirvan ölkəsinin canı olan Xaqani cansız qahr. Padşahın şairləri onunla canlanırlar. Onun qulu olduğundan Xosrovun (Dəhləvi) başı ucalmışdır» fikirlərlə bu yönlü sözlərimizi kəsirik.

Professor Mübariz Əlizadə yazır: «1954-cü ildə Səid Nəfisi ilə Moskvada İranın ilk kommunist şairi Əbülqasım Lahutinin mənzilində görüşdük. Söhbət fars və Azərbaycan ədəbiyyatının qarşılıqlı təsirindən gedirdi. Nizamidən bəhs

açarkən İran alimi dedi: «O, Firdovsidən sonra farsın ən böyük şairidir».

Əlbəttə, mən Nizamini Azərbaycanlı oğlu olub öz xalqı, vətəni və ana dili ilə nə qədər bağlı olduğunu əzbərdən söylədiyim beytlərlə bu görkəmli alimə izah etməyə çalışdım. Misa! gətirdiyim dəlillərdən biri yuxarıda qeyd etdiyim Axsitanın Nizamiyə göndərdiyi parça idi.

Müsahibim inadla deyirdi; məsələni Vəhid Dəstgirdi çoxdan həll etmişdir. XII əsrdə Azərbaycanda və habelə başqa ölkələrdə Azərbaycan dilində şeir yazıla bilməzdi.

Sonra Səid Nəfisinin haqqında danışdığım kitabımı 60-cı ildə onun avtoqrafı ilə aldım və orada gördüm ki, bu görkəmli İran alimi mən gətirdiyim misalları oxumuş, amma necə də oxumuşdur?!

Səid Nəfisi kitabında Axsitan şahın Nizamiyə göndərdiyi məktubu bütünlüklə kitabın 96-98-ci səhifələrinə köçürmüşdür. Lakin o, təkcə «türkcə bizim vəfamızın sifəti deyil, türkcəyə söz bizə layiq deyil» mənasını verən beyti ixtisar etmişdir.

Kitabın 45-ci səhifəsində həmin beytə görkəmli alimin adına, şöhrətinə yaraşmayan saxtalaşdırılmış şəkildə rast gəlirik: «Torki sifətə vəfaye-mən nist, Torkanə soxən səzaye-mən nist». Yəni «türksifətlik mənim vəfamda yoxdur, türkcəvari söz mənə layiq deyildir».

Nizami «Xəmsə»sinin əldə olan əlyazması və çap nüsxələrinin heç birində (əsərini təqribən Səid Nəfisi ilə eyni vaxtda yazan Zəbihullah Səfanın «İranda ədəbiyyat tarixi» kitabından başqa) beytin bu şəkildə yazıldığına təsadüf etmirik. Beyt hər yerdə belə yazılmış və belə çap olunmuşdur: «Torkanə səfət vəfaye-ma nist; Torkanə səfət səzaye-ma nist».

Bəzi millətlər nədən belə yalançı, saxtakardırlar?!

Aqafangel Krımski Səlcuq sultanları məclislərdə mədəhiyyəçilərin onların nəslinin Keylərdən törəndiyini deyən

şeyrlərə qulaq asıb dinmədiklərini yazmışdır: «Mahmud Qəz-nəli təmizqanlı türk olsa da, Böyük Əsadi utanmadan Sultan Mahmudun İranın şanlı Sasanilər sülaləsindən, böyük I Xosrov Ənuşirəvanın soyundan olduğunu söyləyirdi».

Öyücü şeirdəki gələncəyə uyğun «Şah Keyqubad və Cəm-sidin yerində, parlaq Günəş kimi aylaşmışdı» və b. sözlər yazsa da, İskəndərin də «nəsəbinin Keyqubada bağla»nmasından şübhələnən «söz bağının bəzəyi olan sərv» Nizami başqa tarixi bilgiləri öyrənib qərar verir: «Azərpərəst dehqan... onun nəslini Daraya bağlayır. Mən elə ki tarixləri mü-qayisə etdim, allaha inananın əsərinə də nəzər saldım. Həm onlarda, həm də bunda doğru söz yoxdur. Uydurma sözlərin həqiqəti yoxdur. Hər diyarın rəvayətindən düz olan ancaq budur ki, şəhriyar Feyləqusdan törəmişdir».

Professor Rüstəm Əliyev yazır: «Məlum olduğu kimi, Nizami epoxasında Azərbaycan ərazisində (Quzeydə) iki dövlət, mərkəzi Gəncə olan və Atabəylər tərəfindən idarə edilən Arran və onlara düşmənçilik edən Atabəylər. Məlum olduğu kimi, xalis türklər idi, Şirvanşahlar isə öz köklərini qədim İranla bağlamağa çalışırdılar».

Yazarın Atabəylərlə Arranın düşmənçiliyi haqqında yazdığı düzgün deyildir. Onların hansısa «düşmənçiliyi» olmamışdır. Şirvanşah I Axsitanı hakimiyyətə Eldəgizlər gətirmişdilər. Dövlətlərini böyütməyə çalışan Atabəylər daha çox dış güclərlə uğraşır, türk dövləti Şirvanşahların müstəqilliyinə toxunmurdular. Böyük Səlcuqlular, Azərbaycan Atabəyləri istəsəydilər, kiçik Şirvanşahları asanlıqla hakimiyyətdən salardılar.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə «Azərbaycan şairi Nizami» əmində yazır: «Şirvanşahlar Quzey Azərbaycanda yerli bir sülalə olub, hökmdarlıqları bəzən mərkəzi Gəncə olan Arran vilayətilə, hətta Araz çayı güneyində, Təbrizlə ətrafına belə şamil olmuş, bəzən də Güney Azərbaycanda yüksə-

lən hökmdarlara, məsələn, Azərbaycan atabəylərinə tabe bir durumda olmuşlar. Bunlar Doğuda örnəkləri görünmüş olduğu kimi, öz nəsilərinin əskiliyini Kəyanilərə bağlarlardı. Nizami də bu ənənəyə uymuş, Şirvanşah Axsitan məlik Mənuçehrin «Bəhram nəslindən və Adəmdən bəri şah oğlu şah olduğundan» bəhs etmişdir».

«Xosrov və Şirin»də Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvana «Sənin kimi bir Keyxosrov», Qızıl Arslana isə II Cəm-sid deyilir. Bunlar çağın ədəbi bənəzətmə gələncəyindəndir.

Şirvanşahlar dövləti türk dövləti deyildisə Quzey Azərbaycandakı qədim türk kurqanları, quzey rayonlarındakı, eləcə də Bakı kəndlərindəki Hun qəbristanlıqları haradandır?

Burada yalanı çıxarılmalı bir uydurma da türk sultanlarının savadsızlığı olmaları fikridir. Əlbəttə, türk sultanlarının hansısa ərəb və ya fars dilini yaxşı bilməyə bilərdi. Türk sultanlarının savadsızlığı haqda deyilənlərin yalan olduğunu 30 il bir neçəsinin baş vəziri olmuş Nizamülmülk deyir: «Bütün türk ağaları (Sultan Toğrul, Sultan Alp Arslan, Sultan Məlikşah - Y.T.) bilikli, təsərrüfatçı, namuslu, işgüzar idilər».

Başqa bir qaynaq isə «Sultan Məlikşah öldü, onunla birgə Səlcuq evinin bəxti də öldü» yazır.

Ərəb alimi İbn əl-Əsirin Məlikşah haqqında yazdığı oxuyanda türk sultanlarına qara yaxanların heçliyi bir daha aydın olur: «Onun idarəçiliyi dövlətin gəncliyi, hökmdarlığının yazı, qızıldan tikdiyi dövlət paltarının bəzəyi idi».

Çağın siyasi, sosial-psixoloji ovqatı belə olmuşdur, bir vaxtlar Şərqi ərəb, fars dilinə, Qərbi latın, fransız, indi də ingilis dilinə bağlandığı, türk Səfəvilərin siyasi hakimiyyət və şüurləri özlərinə çəkmək üçün köklərini «yedinci şiə imamı Museyi Kazımın 21-ci nəslə» elan etdikləri kimi.

«Leyli və Məcnun»un yazılması ilə bağlı fikirləri sonuc-

lasaq, bu gün insanlıq Azərbaycanın, türkün bu iki şəxsiyyətinə dünya mədəniyyətinə etdikləri böyük xidmətə - Ağsartana unudulmuş ərəb əfsanəsini nəzmə çəkdiyinə, «şeyrinə tanrı yardım edən» Nizamiyə isə «Məcnunu şeirləşdirdiyinə» (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə) görə minnətdar olmalıdır.

Bu böyük insanların arzu və sevgisindən keçən 900 ilə yaxın bir dövərdə «Leyli və Məcnun» dünya mədəniyyətinin incisidir. Başqa bənzətməyi şairlər bir yana, 400 il sonra yenə türk Füzuli «şeyri məcnunlaşdırmış» (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə), 400 il ötəndən sonra isə yeni bir türk Üzeyir bəy Hacıbəyli Məcnunla Leylinin «əbədi sevgi»sini musiqiləşdirmişdir.

«Təzə qəlibdə yenilik yaradan» Nizami çağa uyğun olaraq fars dilində yazsa da, əsərlərində türkü, türklüyü ən yüksək səviyyəyə qaldırmışdır.

«Əfsanə yaradan xəbər sahibi» Nizami Gəncəvi «İskəndərnamə»də yazır: «O dağlıq yerin ətraf camaatı qəbul vaxtı zülmədən şikayət etdi ki, vəhşi xasiyyətli qıpçağın qorxusundan bu torpaqda dənə də əkə bilmirik. Belə ki, bu səmtə tələsdikləri vaxt əkinə dağıdırlar, süyu kəsirlər. Bundan biz çox ziyan görürük, çörək qəhətliyi çox can aparır. Şah əgər cüzi bir mərhəmət göstərmək istərsə, bizim ölkəmizə asayiş gətirmək fikrindədirsə, bu keçid yolunda nə qədər dəlik-deşik var, qoy təmir edilsin, daşla tutulusun. Bəlkə çöl xalqının afətindən Xəzərlərin işi rahatlıq tapsın.

Şah əmr etdi, dağ keçidini Xəzərlərlə birlikdə bağlasınlar. Gecə də, gündüz də xara daşlardan bu dar yolda sədd qaldırınsınlar. Məharətli daşyonarlardan, dağlarda daş hasar bağlayanlardan dəstə-dəstə oraya göndərdi ki, dağdakı keçidə çəpər çəkilsin. Açıq-uçuqlar abad olunandan sonra hərəkət əzmiyə bayraq qaldırdı».

Deməli, türk düşmənlərinin son 100-150 ildə uydurub kitabdan kitaba köçürdükləri kimi, Xəzərlər «yox olub getmiş

türk tayfası» yox, indiki Azərbaycan türkləridir.

Seyid Əzim Şirvani qazəllərinin birində ana yurdumuz Azərbaycana «Xəzərlər diyarı» deyir.

Aqafangel Kırımski də kitabının bir yerində «Azərbaycan xəzərləri» deyimini işlədir.

Türklərin dəqiq tarixi bilinməyən Dəmirqapı-Dərbənd şəhərini, bəzi qaynaqlarda uydurulduğu kimi, nə «Sasani şahları», nə də Makedoniyalı İskəndər tikməyib. Onlar, olubsa da, «açıq-uçuqlar», uçuq-sökükləri hördürüb, yamtdırıblar.

«Xoş təbiətlə bəzənmiş» Nizami Gəncəvi də bu təmərdən sonra «Əvvəlki Dərbənd, həm «dər», həm də «bənd» tapdı» yazır. Dərbənd qalasının divarlarını Toxtamış xanın keçməsinə çətinləşdirmək üçün Əmir Teymur da təmir etdirib.

Sovet dövründə Dərbənd haqqında yazılmış bəzi əsərlərdə onun tarixi, milli-etnik tərkibi saxtalaşdırılsa da, bəlli qaynaqlar Dəmirqapının hələ Makedoniyalı İskəndər dövründən qabaq da Azərbaycan türklərinin böyük şəhərlərindən biri olduğunu deyir.

Dəmirqapı Fəzlullah Rəşidəddinin «Oğuznamə»sində də «Xəzər Dərbəndi» adlanır.

«Dədə Qorqud» boylarında Oğuz yurdu kimi dəfələrlə adı çəkilmiş Dəmirqapı-Dərbəndi tutan Rus siyasətçi və alimləri də onun ziyəsini və əhalisinin Azərbaycan türkləri olduğunu yaxşı bilirlər.

Atam mənə «Dəmirqapı-Dərbəndə kimi Azərbaycan-dır!» demişdir.

Ruslar Dərbənd xanlığını tutandan sonra yazılmış sənədlərdən birində xanlığın torpaqlarında, meşənin içində dörd yandan su dolu arxla çəpərlənmiş, 15 evlik tək bir erməni köyü olduğu yazılmışdır. Haradansa gəlib meşədə yerləşmiş bu hayların yaşayış tərzini onların xanlığın yerli adamlarına nə qədər yad olduqlarını göstərir.

Ruslar Bakını tutandan sonra haylar şəhərin qalaqapısının aşağısında, ruslarsa yuxarısında kilsə tikiblər.

Rus dövləti və erməni keşişlərinin çağırışları ilə Rusların əltəti kimi XIX yüzildə Dəmirqəpiyə gəlib orada kilsə tikməklə tarix yaranmaz. Rus çarı I Nikolayın 1802-ci ildə verdiyi fərmandan sonra erməniləri Polşadan Dəmirqəpinin yan-yörəsinə köçürməyə başladılar. Bu siyasətin başlanğıcını isə I Pyotr qoymuşdu. O, 1711-ci ildə Osmanlı imperatorluğu ilə Ukraynanın Prut çayı yanındakı savaşa gedəndə senatə yolladığı «Bizimkilər qayıdandan sonra nə etməlidirlər» başlıqlı göstərişində «Pəriyyə (Qacarlar dövləti) ilə ticarəti artırıb, erməniləri nazlayaraq onlarda daha çox köçüb gəlmək istəyi oyatmaq üçün mümkün olan hər şeyi etməyi» birinci dərəcəli dövlət işlərinə aid etmişdir. Rus qaynaqlarının yazdığına görə, bu dövrdə «Erməni tacirləri Rusiyanın İrənlə (Qacarlar) ticarətində ortaqlar idilər. Bu ortaqlığı canlandırmaq üçün Rusiyaya gətirilən ipək və parçaya rüsum çox azaldılmışdı. Qiymətli daşlardan, mirvaridən isə rüsum alınmırdı».

Knyaz G.A. Potyomkin 1783-cü il mayın 19-da rus çarı II Yekaterinaya: «Fürsət tapınca Qarabağı ermənilərin nəzarətinə vermək və bununla da Asiyada bir xristian dövləti yaratmaq üçün lazım olanları etmək gərəkdir» məsləhətini verirdi.

Bunlar Rusların tarixi yanlışlarındandır. Rusiya Federasiyası da, SSRİ dönəmində olduğu kimi, isti dənizlərə çıxmaq yanlış siyasəti davam etdirib Quzey Qafqaz xalqlarının arxasında - Güney Qafqazda erməni forpostu yaratmışdır.

Qafqazın bütün xalqları, millətləri isə Qafqazda xoşbəxt yaşamaq üçün Qafqaz geopolitik birliyinə çatmağa çalışmalıdırlar.

«Ayabənzər» Nizami irəlində verdiyimiz mətnə qışlağa gələn qıpçaqların mal-heyvanlarının Xəzərlərə ziyan vurma-

sından İskəndərə şikayətləndiklərini yazmışdır. Bu iki türk elinin bir-birindən başqa bir narazılığı yoxdur. Arandan yaylağa gedən çoxlu mal-qara, heyvan sürüsünün Dəmirqəpinin şəhər əhalisi olan xəzərlərə müəyyən ziyan vurmaması təbiidir. Yaylağa-qışlağa köçəndə XX yüzildə də belə olduğu-
nu görmüşük.

Kimilərinin yazdıqlarının əksinə, Asiyanın dördü biri olan türk eli Qıpçaq azad, mədəni, «ideal» bir ölkədir. Onun qadınları, başqaları kimi, üzlerini örtmürlər, gəlinlərinin «heç kəsin gərdəyilə işləri yoxdur».

Bir vaxt allahlıq iddisində olmuş Makedoniyalı İskəndər bu «ideal ölkə»ni görəndən sonra insan olmasından şübhələnir: «İskəndər bu adət və bu yolu gördükdə, o yerə heyran qaldı ki, ondan maraqlı nə bir hadisə eşitmişdi, nə də səhələrin kitabında görmüşdü. Ürəyində dedi: «Bu təəcüblü sirlərdən, əgər ağıllısan, gərək ibrət alasan. Artıq dünyada mən at çapıb dolışmayacağam. Hər ovlaqda tələ qurmayacağam. Nə qədər yığımışamsa, mənə bəsdir. Bu adamlardan öyrəndiyimi nəzərə almıyam. Şübhəsiz ki, dünyanı öyrənənin nəzərində dünya bu yaxşı adamlara görə öz yerində qorur tutur. Bununla aləm öz əzəmətinə saxlayır. Dünyanın sütunları da bu xalq olmuşdur. Əgər xasiyyət belə, bəs bizim xasiyyətimiz nədir? Əgər insanlar bunlardırsa, bəs biz kimik? Bizi dənizlərə və çöllərə göndərməkdə məqsəd bu imiş ki, gərək buradan keçək. Bəlkə mən vəhşi heyvanların xasiyyətindən doyam. Bu müdrik adamların ayinini öyrənəm. Əgər bu xalqı bundan əvvəl görsəydim, dünyanı başdan-başla heç dolışmazdım. Dağın bir küncündə oturdum. Allaha sitayişlə məşğul olardım. Mənim ayinim bu qaydadan çıxmazdı. Mənim bu dindən başqa dinim olmazdı». Bu cür dini və dinpərəstliyi gördükdə kökündən peyğəmbərliyi yada gətirmədi».

Qulamhüseyn Beqdeli yazır: «Şirinin mənşəyi, hansı xalqa və ölkəyə mənsub olması, milliyyəti hələlik dəqiq və elmi

surətdə müəyyən edilməmişdir. Bu haqda əldə olan sənədlərin, tarixi mənbələrin heç birində qəti və mötəbər məlumat yoxdur. Həm də qeyd etdik ki, Şirini bizanslı, arami, erməni, xuzistanlı (jujistanlı) və İranlı qələmə aləmlər da vardır. Nizamiyə gəldikdə, şair Şirini gah Qafqaz gözəli. Bərdə şahzadəsi, gah da Ərmən hökmdarı kimi qələmə alaraq onun mənşəcə və milliyətə hansı xalqa, ölkəyə mənsub olduğu barədə açıq və qəti fikir söyləmir. Şair öz poemasında Şirini gah erməni, gah da türk kimi təqdim edir. Nizaminin «Xosrov və Şirin» əsəri ilə «Şahnamə» arasında olan fərqlərdən biri də budur.

Qulamhüseyn Beqdeli belə bir bilgini də diqqətə çatdırır: «Müasir İran ədəbiyyatşünası Zəbihulla Səfa bu barədə öz fikrini belə izah edir: Firdovsi «Şahnamə»si və onun sələflərinin əsərlərində Şirin erməni bir cariyyə kimi qələmə alınmışdırsa, Nizaminin «Xosrov və Şirin»ində o bir erməni şahzadəsi kimi təqdim edilmişdir».

«Pir» Nizami «Xosrov və Şirin»in heç bir yerində Şirinin erməni olduğunu yazmamış, türklüyünü isə dəfələrlə göstərmişdir. Əziz oxucular irəlidi verdikimiz və sonrakı örnəklərdən bunu açıq-aydın görə bilərlər. Professor Qulamhüseyn Beqdeli də belə bir düzgün qərara gəlmişdir: «Nizami «Xosrov və Şirin» mənzuməsində təkcə Şirinin öz dili ilə onun türk xalqına mənsub olduğunu bildirmir, bəlkə Məhin Banunun dilindən də bu haqda fikir söyləyir. Həm də şair Şirinin geyimi, hansı adət və ənənəyə bağlılığı, etnik xüsusiyyətləri, davranışı və bir sıra digər səciyyətlərinə görə də bir türk qızı kimi təənnüm edir: Əgər o, aydırsa, biz günəşik. O, Keyxosrovdursa, biz Əfrasiyabıq... Nizami Məhin Banu və Şirinin mənsəpə etibarilə türk olduqlarını göstərir».

«Gövhər dənizindən xəbər verən» Nizami Gəncəvi Xəzərə «Xəzərlərin dənizi» deyib, «Xosrov və Şirin»də gözəllərin adını sayanda: «O tərəfdən büt-pərslərin günəşi (yəni Şirin)

on nar məməlinin arasında əyləşmişdi. Firəngiz, sərvboylu Süheyla, Əcəbnuş, Fələknaz və Hümeyla, Hümayun, Səməntürk və Pərizad, Xütən-xatun, şən könüllü Gövhərmülk» yazır, «hay dənizi», ya Haykanuş yox.

«Yeddi gözəl»də də nə Hayastan, nə də «Haykanuş» vardır: «Orada yeddi (gözəl) şəkli rəsm olunmuşdu ki, onların hərəsi bir ölkəyə mənsub idi. Hind Racinın qızı, adı Furək - Onun şəkli bütöv Aydan gözəl idi. Çin və Təbriz gözəllərinin fitnəsi Xaqanın qızı adı Yəğmanaz. Xarəzmşahın qızı, adı Nazpəri, Yerişi dağ kəkliyin yerişi (kimi). Səqləbşahın qızı Nəsrinnuş - Çin səbklı, rum libaslı bir türk (qızı), Məğrib şahının qızı, Azəryun - Kamillaşən Ay kimi bir Günəş Humayun rəyli qeysin qızı, özü Humayun, adı da Humay. Keykavus nəslindən olan Kəsranın qızı, adı Düristi, özü isə tavus kimi gözəl».

«İskəndərnamə»nin «Çin xaqanının İskəndəri qonaq etməsi» bölməsində deyilir: «Musiqi çalmağa hər bir ölkədən seçilmiş oxuyan və çalan gəlmişdi. Heyrətəngiz nəğmə oxuyanlar sözləri ozan qanunları ilə oxuyurd».

«Sirlər evinin xəzinəsinə gövhər yığan» Nizami Gəncəvi «Beşlik»də adını çəkdiyi millətlərdən ən çox gözəlliyin, igidliyin, ədalətin göstəricisi, ölçüsü, bənzəri saydığı türkləri öyür, türk qızlarını «ürək oğurlayan türk qızı», «şux türk qızı», «qara gözlü türk qızı» və b. bənzətmələrlə bir az da gözəlləşdirir.

«Dastan nəql edən nəqqaş» Nizami «Xosrov və Şirin» poemasında dünyaya «Bu türk xasiyyətli çərxi-fələk», Günəşə «sultan cəlalı türk», «İskəndərnamə»də gündüzə «qalalı türk gözəli saralan zaman, o dünya gözəli qalaya girdi», «Sirlər xəzinəsi»nin «Birinci məqalə, Adəmin yaradılması haqqında» bölməsində Adəmə «o, ay kimi Xatay türkü oldu» deyir, «İskəndərnamə»dəki «Sonuncu peyğəmbərin tərifində» Məhəmməd peyğəmbərin meraca çıxdığı gecə «türk kimi at

çapdığı»nı yazır, «Xosrov və Şirin»in «Peyğəmbərin məktubu» bölməsində peyğəmbəri: «əhsən o türkə ki, yeddi tayfanın başçısıdır» sözlərilə öyür, «Peyğəmbərlərin sonuncusunun tərifi...»nda isə onu çağının «dünya hökmdarı» olan türk Sultan Mahmuda bənzədib, «xoşbəxtlikdən Mahmudluğa çatmışdı», «yeddi ölkənin taxtında (əyləmiş) Kəbə sultanına bax, əyində yaşıl ipək, başının üstündə qara çadır...O, ərəb bədənli türkdür və ürəkləri fəth etmək üçün öz ağ yanaqlarına qara xal vurmuş» sözlərilə əzizləyir, Makedoniyalı İskəndərə «rum papaqlı (taclı) türk» deyib, yasəmən güllünə «türkə (oxşar) yasəmən» bəzəyi vurur.

«Biri dedi: gözəllik Xütəndən (türk şəhəri) çıxmış, o yerlərin gözəlləri əfsanədir», «Xəllux (türk şəhəri) gözəllərinin günəşi (Şirin) hörmətlə yeri öpüb cavab verdi». «Biri dedi: o abad yer Ərməndir, onun gözəlləri (sanki) pəridən doğulmuşdur». «Türk (gözəllərinin) gülüşlərindən şəkər xəcalət çəkirdi. Onların nəzəri ceyranların gözündən sürməni aparırdı». «O tərif şahı büsbütün tutdu, eşqbazlıq üçün yeni bir təməl qoydu. İstəyirdi Şirinə tərəf bir at çapsın, türksayağı türkü qarət etsin». «O nazəndə türk başını elə (dik) tutdu ki, onun Xosrov yox, Keyxosrov da nazını çəkərdi». «Naz-qəmzə etdiyi zaman ərəbə də, türkə də hücum edirdi».

«Çıraqla çıraqla yandıran» Nizami türk sevgisinin böyüklüyündən İskəndərin qoşunundakı türk əskərlərini «qabaqda arxada tovuztək türklər» sözlərilə əzizləyir, «Xosrov və Şirin»də Şirin «çinlilər qaydası ilə başına cəvahirlə bəzənmiş bir örpək atması»nı, başındakı qızların isə «üzlərində heç bir örtük olmadığını» yazır.

Son illərdə özlərini «əsil müsəlman» adlandıranlar Azərbaycan qadınlarının başına «hicab» bağlatmağa çalışırlar. Qədim tarix və mədəniyyət anıtlarındakı şəkilləri (freskaları) öyrənəndə Azərbaycan Respublikasında da yayılmasına çalışılan hicabın miladdan qabaqkı Rum qadınlarının baş ge-

yimi olduğu aydınlaşır. Biz isə millətimizin qadınlarının son dönəmə qədər başlarını daha çox «sikkəsini söz gümüşünə vuran» Nizami Gəncəvinin yuxarıda dediyi kimi, bağladıklarını bilirik.

Fikrimizcə, yadların adətlərini Azərbaycanın əziz qadınlarının həyatına yeritmək düzgün deyildir.

Azərbaycan Respublikasının, azərbaycanlıların yolu ancaq irəliyə, yüksəliyə, yüksək mədəniyyətdədir.

Azərbaycan hökumətilə aydınlıq-ışıqlı insanlar-ziyalılar milləti geri çəkən bütün güclərə, pislərə qarşı çıxmaldırlar, çünki «Qələmi qızıla dönən» Nizami Gəncəvi Qıpçaq bəylərinin dilindən Makedoniyalı İskəndərə 850 il qabaq verdiyi cavabda demişdir: «Lakin üzü örtmək ömr ilə olmaz, çünki qıpçağın xislətində belə adət yoxdur. Əgər sənin adətən üzünü bağlamaqdırsa, bizim adətimizlə gərək gözlər qapansın! Madam ki, yad üzə baxmamaq yaxşıdır, cinayət üzde deyil, baxan gözdədir. Əgər şah üçün qəbahət göstərmiriksə, nə üçün üzə (yox), arxaya baxmaq gərəkdir?! Bizim gəlinlər üçün bu hasar bəsdir ki, heç kəsin gərdəyilə işləri yoxdur. Pərdə ilə bu xalqın üzünə əziyyət vermə. Sən özün öz gözündən o pərdəni as! Kim ki öz gözündən pərdə asar, nə Ayı seyr edər, nə Günəşə baxar. Cahandar bizə fərman verərsə, bizim hər birimiz öz canından keçər. Bəli, bizim hamımız şaha tabe-beyk. Lakin öz adətimizdən heç vaxt keçmərik».

Azərbaycan türkləri də öz milli adət və gələnlərindən keçməməli, onları unutmamalıdır!

Gələndə «mədh yazan şairlərin hesab vermək üçün ayağa durduqları» Nizamının Leylisi Ərəbistan türküdür: «O qəbilənin bal dodaqlılarından (qızlarından) Gövhər kimi ətərafına bir dəstə düzülüşdü. Adları Ərəbistanda yaşayan türklər idi. Ərəb əndamı türk gözəl olur».

Leyli «üzünü göstərməkdə ərəb ayı, könül ovlamaqda acəm türkü»dür.

«Xosrov və Şirin»də Şirin Xosrova deyir: «Xidmətində türklər olan cahən hökmdarlarının damında bir hindu keşik çəkar. Mən o qara gözlü türkəm ki, bu damda adım sənin ağ kəninin olubdur». «Qəmzəm ilə könül ovlayan türk olsam da», «ey Çin üzlü türk, türklük etmə», «həbəş qaraları, Çin türkləri» və b.

Sıralanan bir sıra bənzətmədə türk sözü gözəlin qarşılığı olsa da, türkün çağdakı böyüklüyünü göstərir.

«Məna gövhərini dənizdən çıxaran» Nizami Gəncəvi türk qürurunun böyüklüyündən «Yeddi gözəl»də kürd gözəlini öyərək ona: «Kürdün gözəl bir qızı vardı. (O), türk gözəli, hind xallı bir ləbat (gözəl) idi» deyir.

Klassik Şərq şeirində tarix boyu «hay gözəli» və ya «erməni gözəli» bənzətməsi işlədilibmi?

Yox!

Burada «gövhər naxışlı mücrünün söz ustası» Nizaminin Çin xaqanının İskəndərə, Dərbənd hökmdarının ona göndərdiyi türk qızı ilə bağlı da açıqlama gərəkdir.

Məhəmməd peyğəmbərdən sonra islam dininə «fars təsirləri» artmış, Həsən Səbbahlar bölücü, şiə təriqətinin ayrı-ayrı qollarını yaymaqla islamı zəiflətməmiş, qadınlar hərəmxanələrə salınmış, onlara islam dininin siyasi ilk çağlarında verilən hüquqlar azaldılmışdır.

Türk qadınları isə azad olub, cəmiyyət həyatında daha azad, geniş hüquqlu idilər. Türk gözəlləri ərəb, fars və başqa millətlərin gözəllərindən daha bacarıqlı, işbilən, dəyərli sayılırdılar. Onlarda qadınlardan istənən bütün özəlliklər var idi.

Şahlar da ələ az düşən türk gözəllərini daha çox dəyərləndirirdilər. Məsələn, Çin xaqanı İskəndərə gözəl bağışlayanda onun dörd özəlliyini sayır.

«Əl dəyməmiş nəzmlı» Nizami «İqbalnamə»də «Arximed Çin kənzilə hekayəti»nin sonunda sevgili Apağından razılıq etmişdir: «Bundan əvvəl fələk mənimlə xoşrəftar olar-

kən, mənə ondan da gözəl bir kənz vermişdi. Onun da peşəsi həmin sevgilə mənə xidmət idi, həmin işi bacarmaq onda var idi. Onun «rux»u ayı «piyada» qoymuşdu. Onun «atı» çox «şah»ları «mat» etmişdi. O, gözəl bir gül idi, mənim qanım ilə bəslənmişdi. Dünyada məndən başqa onun tanıdığı bir kişi olmamışdır. O mənim gözümü nur çeşməsi etdiyi üçün bəd nəzər onu mənim gözümdən uzaq saldı. Oğru çarx onu elə oğurladı ki, sanki o heç bu dünyada olmamışdı. Mən ondan o qədər razı idim ki, nə deyim, allah özü ondan razı olsun».

«Beşlik» «Tarixi-coğrafi Azərbaycan»da, eləcə də Yaxın Şərqdə etnik varlıq və milli psixologiya yazılmış əvəzsiz yazınaqdır. «İlahi, türk oğlu olduğumu sən bilirsən» deyə Nizaminin anası kürd qızıdır. O, bunu «Leyli və Məcnun»un «Öz halının necəliyi və keçənləri xatırlamaq barədə» bölməsində oğlu Məhəmmədə yol göstərən qayğıkeş ata kimi: «Əgər mənim kürd rəisəsi anam, ana kimi qarşımda öldüsə» sözlərilə deyir.

Professorlar Əlyar Səfərli və Xəlil Yusifli «Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı» kitabında mətdəki kürd sözünün qord şəklində oxunmasını düzgün sayıb yazırlar: «Nizaminin anasının adı Rəisə şəklində qeyd edilmişdir. Son vaxtlara qədər onun kürd olduğunu yazırlar. Lakin bizə görə Nizami onun kürd olduğunu yox, igid olduğunu yazmışdır. Gör mədər-e mən rəisəyi-qord, Madər səfətone pişə-mən mord (Mənim anam igid Rəisə ana sifatında qarşımda öldü). Buradakı «kord» sözü Nizami dövründə igid mənasını verən «qord» sözü ilə eyni cür yazılır, «kaf» və «gaf» hərfəri bir-birindən seçilmirdi. Ancaq beytin mənası tələb edir ki, biz onu «qord» şəklində oxuyaq. Sanki Nizami anasının igidliyi ilə anasayağı ölməsini qarışdıraraq təzad yaratmışdır. Bu cür faktlar Nizami əsərlərində çoxdur. «İskəndərnamə»də Abxaz sərkərdəsi Dəvalidən danışanda bu sözü işlədir, lakin

yanlıs olaraq indiyə qədər orada da həmin sözü «kord» şəklinə oxumuş və yazmışlar. Abxaz sərkərdəsinin kürdlə nə əlaqəsi ola bilər? Aydındır ki, şair Dəvalini kürd yox, qord, yəni igid adlandırmışdır».

Bizcə, taysız bənzətmələrlə sözü göyə qaldıran Nizami ölən anasına igid deməzdi. İnsan «anasayağı», «atasayağı», «ana sifətində», «ata sifətində», eləcə də filoloji tərcümədəki «ana kimi» ölmür. Əri də vaxtsız ölmüş qadın nə igidlik edə bilərdi, ölüm ayağında oğlu ona igid anam desin?

Anasını ağlayan, bozlayan hər hansı bir türk «Mənim anam, əziz anam, gözəl anam, sevimli anam, sevgili anam, canım anam, gözümün işığı anam, xanım anam, bəyim anam, xanım-xatun anam...gözümün qabağında öldü» deyər. Ölən xanım, bəyim və ya təbiətə xanım-xatun bir adamdırsa bu sözlər ağının, bozlaşmanın ilk sözləri də ola bilər.

Fikrimizcə, «güldən rəngini alan sözlərlə şeirdə yeni bir namə, dastan yaradan» Nizami mənim kürd xanımı, kürd başçısı, ağbırçayı olan anam gözümün qarşısında sadə, adi bir ana kimi öldü deyib.

Sayğılı bilim adamlarının qeyd etdikləri sözü qurd kimi oxunmasını qəbul etmək də olar. Qurd ən qədim türk tayfalarından birinin adıdır. Azərbaycan Respublikasının Göyçay şəhərində «Qurdlar məhəlləsi» də vardır. Əmir Teymur da Qurların başçısı olması ilə öyünürdü. «İskəndərnamə»də də Qurların adı dəfələrlə çəkilir.

Professor Rüstəm Əliyev «Azərbaycan şairi Nizami» kitabının 1991-ci il Bakı çapında Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin «rəiseyi-kürd»ü anladarkən yazdığı «kürd əşrafı» qavramını «kürd zadəganı» kimi vermişdir.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yazır: «Bəziləri, o cümlədən V. Dəstgirdi Rəisəni Nizaminin anasının adı olaraq qəbul etmişlər. Fəqət, bizə görə bu, tərkibindən də görüldüyü kimi, bir ad deyil, sadəcə, ünvanıdır. Kürd rəisəsi deməkdir.

Zatən, qadın adı olaraq «Rəisə»nin başqa bir misali də yoxdur. Buradakı «rəiseyi-kürd»ün «kürd əşrafından» mənasına alınması daha məntiqli olacaqdır. Kürd rəis və ya rəisəsi olmaq eyni zamanda, tarixdə misalları olduğu kimi, bəhs edilən adamın mütləq kürd olduğunu da isbat etməz, çünki kürd əşirətlərinə rəislik etmiş türklərin varlığı bilgilərcə məlumdur».

«Kürd rəisəsinə» «kürd zadəganı» kimi açıqlamaq tarixi və milli baxımdan düzgün deyildir. Birincisi, kürdlərdə «zadəgan» anlayışı olmayıb. Orta çağın türk dövlətlərində yüksək görümlü bəzi kürdlərə «bəy» titulu verilsə də, bu söz onlarda çox yayılmayıb. Kürdlər daha çox ağa sözünü işlədirlər. Ərəb sözü rəis isə türkcə başçı deməkdir. Bu söz Türkiyə Cümhuriyyətində, daha çox da kürdlər yaşayan bölgələrdə «ailə rəisi»- ailə başçısı anlamında ədəbi dildə indi də işlənir.

Yevgeni Bertels «gövhər naxışlı mürcünün söz ustası» Nizaminin yazdığındakı «dolaşığa» anaların təbiətdəngəlmə qanunauyğunluqla məndən qabaq öldü anlamını verib, «bözəkli xəzinəyə yaraşlıq verən» Nizaminin «Əgər mənim kürd xanımı anam, bütün analar kimi, məndən qabaq öldü, onu mənə köməyə gətirməkdən ötrü kimə yalvarım» dediyini yazır.

İrəlində adları çəkilən sayğılı professorların «Sanki Nizami anasının igidliyi ilə anasayağı ölməsini qarışdıraraq təzad yaratmışdır» sözləri isə şeir yazanda «ayağı tük qədər sürüşməyən» Nizaminin ilhamını kiçiltməkdir.

«Barmağım toxunarsa, heç kimdə yazılıqlı cəsarəti qalmaz» deyən Nizami Gəncəvi belə təzad yaratmaz, yaratmamışdır!

«Beşlik»i dəridən öyrənəndə «ruh bağından təzə və təravətli» söz çıxaran Nizaminin «kürd rəisəsi» olan anası ilə daima ruhi-mənəvi bağlılığı görünür.

Ola bilsin, «söz tərəzisi quran» Nizami «Yeddi gözəl»dəki «Çin (türk) gözəli»nin söylədiyi, Azərbaycanda daha çox

«Xeyir və Şər» kimi tanınan əfsanədə «Xeyir» dediyi türk atasının kürd qızı ilə evlənməsini və qayınatasından öyrənilb düzəldiyi dərmanla daha iki qızı sağaldaraq evləndiyini dolay yazıb.

«Balabənzər söz deyən» Nizaminin atasının neçə dəfə evlənməsini təsdiqləyən bilgi yoxdur. Bəzi qaynaqlar isə «hər iki aləmin xəzinəsini sözə çəkən» Nizaminin üç dəfə evləndiyini yazırlar. Bunu «Beşlik»dən də duymaq olur.

«İqbalnamə»nin «Arximedın Çin kənzilə hekayəsi»nin sonunda yazır: «Köhnə dastanları təzələyərkən söz deməkdə mənim taleyim nadirdir. O bayramda ki, mən noğul saçırım, şəkər gülüşlü bir gəlin qurban verirəm. Elə ki, mən şirin bir halva çaldım, bir halvaçalanı evimdən köçürdüm. Elə ki, Leyli xəzinəsinə hasar çəkdim, orada da başqa bir gövhər nisər etdim. İndi də toy sona çatarkən başqa bir gəlini rizvana tapşırıdım. Bilmirəm sındə belə gəlin dağı ilə mən Rum və Rusun əhvalatını necə şərh edim?».

Bəlkə «dürr sapına ləl düzən» Nizaminin atası üç dəfə evlənib?...

Yaradıcı adamlar çox vaxt özləri və ya qohumlarının başına gələnləri dolay yazıb əbədiləşdirirlər.

«Yeddi gözəl»dən «Xeyir və Şər»in bir parçasına baxaq: «O, (diyarda) böyük sərvərlərdən olan bir kürd vardı... Yeddi-səkkiz ev qohum-qardaş onun (yanında yaşayırdı)... Kürdün gözəl bir qızı vardı. (O) türk gözlü, hind xallı bir ləbət (gəlincik) idi... Axşam kürd səhradan gəlib... Kürd o ciyəri-xəstənin gözlərini bağlı görüb... Kürd qızı kürddən bu sözü eşitcək o əlacı hazırlamağa könül verdi... Kürd qızı ondan ötrü o qədər əziyyət çəkmişdi ki, (axırda) ona mehriban olmuşdu... Xeyir hər səhər qoca kürdün önündə nökrələr rəsmilə qulluğa könül bağlayırdı... Səhrada dolanan biyabanlı kürd onunun köməylə rifah taparkən, onunla dostlaşıb onu əziz tutdu, öz xanımın və mülkünün hakimi etdi... O (Xeyir) kürdə

dedi: ey qərib bəsləyən... Sənin xidmətindən rüxsət istəyirəm. Xeyli vaxtdır öz vilayətimdən, işimdən və kifayətimdən uzaqdayam. Niyyətim var ki, səhər səhər evimə tərəf yola düşüm... Yediklərimi mənə halal et... Danışan sözünü axıra çatdırıb, sanki kürdün ev-əşiyinə od vurdu. Evdən kürd ağlaşması qalxdı... Kürd ağlayırdı, qızı ondan betər... Açıq fikirli kürd başını qaldırıb... Mənim birçə əziz qızımdan başqa heç kəsim yoxdur, lakin mənim çoxdur... Belə bir qıza azadcasına səni kürəkən seçərəm... Xeyir kürddən bu mehriban sözləri eşidəndə... Kürd qəlbində sevinc yataqdan qalxdı, nikah üçün tədarük görməyə başladı. Nikah qovuşmanın əsas şərtidir... O qızını Xeyirə tapşırırdı... Kürdün nə varı vardısı əzizlərinə qoydu. Nəhayət, elə oldu ki, ev-əşik və sürülər hamısı Xeyirə qaldı».

Ağıllı Xeyir gözlərini sağaldan «səndəl ətirli ağacının yanına gedərək «Budağın birindən yox, hər ikisindən çoxlu iri yarpaq yıgıdı. O yarpaqlardan iki kisə doldurub dəvə yüklərinin arasına qoydu. Onlardan biri ürəkkeçmənin tam əlacı idi. O birisinin adı isə göz dərmanı idi».

«Nəhayət, yoldan bir şəhərə dönmən Xeyir» qızını xəstəlikdən sağaldacaq adama verəcəyini deyən padşaha «Allahın karamətilə mən onu sağaldaram və sənin şərtini yerinə yetirərəm. Lakin mənimlə şərtim odur ki, mən tamahdan uzaq olduğum üçün məsləhət gördüyüm dərmanı, yalnız Allahın razılığı üçün verəcəyəm» deyərək, xəstəni sağaldır və qızın istəyilə onunla evlənir.

Sonra vəzirin qızının gözlərini sağaldan Xeyir üçüncü dəfə evlənir: «O gah vəzirin qızı ilə əyləşib özünün bütün kamalarına çatırdı. Gah işıqlı gözlərilə şahın qızı ilə əylənirdi. Elə bil ki, bu Günəş idi, o biri Ay. Gah da kürd qızı ilə şadlanaraq üç nərd ilə dünyanı mars edirdi».

Şahlığa çatan Xeyir bir gün səhər bağına gedərkən Şəri görür: «Ona səfərdə yol yoldaşı olan Şərin ürəyindəki şəhər öz

başına bəla oldu. O bir cuhudla alver edirdi. Xeyir cuhudu görən kimi tanıdı. O əmr etdi: «O şəxsi boş vaxtda mənim yanına bağa gətirin». O bağa gedib şən oturdu. Kürd əlində qılnc onun qabağında dururdu... Xeyir dedi: «ey haramzadə, alçaq...sən xalqın şərison, adın da Şərdir...Sən məni öldürdün, allah isə öldürmədi. Bəxtəvər odur ki, allah ona da yaq olsun iqbalım allah pənahında olduğu üçün indi, budur şahlıq tacını və taxtını verib. Vay sənin canına, çünki zatın pisdirdir...Şər Xeyirin üzünə baxıb tanıyan kimi tez özünü yerə atdı...Bu incə söz Xeyirin xatirinə düşüncə onu darhal ölüm-dən azad etdi...Qanıçən kürd isə onun izilə gedib qılnc çəkib boynunu arxadan vurdu.

O dedi: «Xeyir xeyirxah adam olsa da, sən şərsən və sən-dən şərdən başqa bir iş çıxmaz. Bədənini axtarıb o iki gövhəri tapdı. Şər onları qurşağında gizlətməmişdi. Gəlib onları Xeyirin hüzuruna qoyub dedi: «Gövhər gövhərə qayıtdı».

Xeyir onları öpüb kürdün qabağına atdı. O gövhərlə gövhəri şadlandırdı...Xeyirin işləri kamınca düzələndən sonra xalq ondan çox xeyir gördü...O ədalət işini möhkəmlətdi, hakimiyyəti möhkəmlətdi. Çün gözəli bu gözəl hekayəni qırıq dil ilə düzəldib (söyləyəndən sonra) şah ona canının ortasında yer verdi, yəni onu bəd nəzərdən gizlətdi».

Türklər tarix boyu dövlətlərinin «zəssaylı xalqlar»ını öz-lərindən ayırmamışlar, özəlliklə də müsəlman kürdləri. Türklər tarix boyu xristianlar kimi Şərqa xaç yürüşləri etməmiş, masonlarla «böyük güc»lərin oyunağına çevrilmiş bədbəxt millət olan haylartək irqçi olmamışlar. «Türklər onların dilində danışanları özlərindən saymışlar».

Kürdlər də türklərə xəyanət etməmiş, onlarla bir olmuş, yağlarla birlikdə savaşmış, qaynayıb qarışmışlar.

Bəlli tarixlərdə türk dövlətlərinin varlığı Azərbaycanda, Qafqazda, Anadoluda, Avropada və b. yerlərdə yaşayan xristian və başqa milli azlıqların varlığının təminatçısı ol-

muşdur. Haylar da bir millət kimi bu günə gəlib çatmalarında türklərə borcludurlar. Bunu onların az-çox haqqanları dəfələrlə deyiblər.

Türklərin heç bir millətin haqqında, torpağında gözü, ehtiyacı yoxdur. Onların 1500-2000 illik bəlli tarixləri fransız filosofu Monteskyönün «kainatın əsil hökmdarı» adlandırdığı bu millətin başqalarına ədalət, şərəf və ləyaqət örnəyi, ölçüsü olduğunu deyir.

Yuxarıda adları çəkilən sayğılı Əlyar Səfərli və Xəlil Yusiflinin «kürd»lə Abxazın bağlılığının olmaması fikrində müəyyən həqiqət vardır. Ancaq gürcülərin Tiflis, Kutais və b. yerləri müsəlman türklərdən irəlində göstərdiyimiz orta çağda, özü də islam dinini qəbul etməmiş türklərin əlilə almaları da unudulmamalıdır.

Böyük fikirlərini açıqlamaq üçün bəzən tarixi irəli-geri çəkən «öyrədən təbli» Nizami Gəncəvi Abxazda «Ad nəsil»ndən (yəhudi) və ya «adi» nəsiləndən olan bir igidin və ya kürdün (yezidi) əhalini başına yığıb Azərbaycana tabe olmadığını dediyini də irəlində yazmışıq.

XIX yüzilin sonlarında dəfələrlə müraciət etsələr də, Osmanlı sultanından Fələstini ala bilməyən sionistlər yaxın əlli ildə İsrail dövlətini qurub, sonrakı yüz ildə Dəclə və Fəratın orta kəsimlərindən güneydəki dənizlərə kimi bütün yerləri yəhudilərin əlinə keçirmək strategiyasını cızdılar. Diqqətlə baxsaq, ABŞ-in İngiltərə, Fransa və sionistlərlə birlikdə «BOP projesi» adı altında bu planı inadla həyata keçirməyə çalışdığını görə bilərik.

Bu və başqa «böyük» siyasətlərini həyata keçirmək istəyən «böyük güclər» uzun illərdir kürdləri türklərdən ayırub savaşıdırmağa çalışırlar. Onlar İraq Respublikasını 2003-cü ildə işğal edəndən sonra ərəblərlə kürdləri yenidən düşmən etdilər. Bu işdə İraqdakı yezidi kürdlərdən də ciddi yararlanırlar.

Xristian-mason birliyi İraq Respublikasında yaşayan müsəlman kürdləri də İraqla Türkiyə Cümhuriyyətini parçalamaq, İran və Suriya respublikalarını dağıtmaq siyasətinə yardımçı edə biliblər. Bu, yağlarına yardım edən kürdlərin böyük yanlışlığı, tarixi aldanışdır.

Burunlarının ucundan uzağı görməyən bir sıra kürd siyasətçiləri Türkiyə Cümhuriyyətinin bir çox şəhər və kənd adlarının dəyişdirilməsini istəyirlər. Məsələn, onlar Türkiyə Cümhuriyyətinin Diyarbakır şəhərinin adının Ameto edilməsini tələb edirlər.

Kürd siyasətçiləri mason qısırmtalarına aldanıb, həylər kimi, türklərin yer-yurd adlarının axırına bir o hərfi artırmaqla «bu yer mənimdir» desələr, çoxlu faktlar qarşısında qalarlar. Türklərin boylarının yaşı miladdan qabaq III-II minilliklərə dayanan qutsal kitabı «Dədə Qorqud»un «Salur Qazanın evi yağmalandığı boyu bəyan edər» boyu «Bir gün Ulaş oğlu, Tülü quşun yavrusu, bizə miskin umudu, Amit soynun aslanı, Qaracığın qaplanı, qonur atın yiyəsi, xan Uruzun ağası, Bayandır xanın göyüsi, Qalın Oğuzun dövləti, qalmış yigid arxası Salur Qazan yerindən turmuşdu» sözlərlə başlayır.

«Dədə Qorqud» boylarının yarandığı çağlarda hansısa bir kürd soynun «Qalın Oğuzun dövləti» olması mümkündürmü? Amit türk soyu olduğundan «Dədə Qorqud»da da yer alıb. Kürd siyasətçiləri bu yerlərdə haçansa bir kürd dövlətinin olduğunu deyə bilməzlər. Türklərinə burada türk sülalələrinin və türk adı ilə qurulan Böyük Səlcuqlular, Azərbaycan atabəyləri, Cəlairilər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər, Osmanlılar, Türkiyə Cümhuriyyəti... və b. dövlətləri olmuşdur.

Həç kəs özgənin yurdunu özünə baş kənd etməz! Bəlkə Sultan Səncər, Sultan Alp Arslan, Sultan Məlikşah, Atabəy Məhəmməd, Qızıl Arslan, Qara Məhəmməd, Uzun Həsən,

Şah İsmayıl, Sultan Süleyman Qanuni, Atatürk də kürddür?

Kürdlərin Türkiyə Cümhuriyyətindən qoparıb dövlət qurmaq istədikləri yerlər Türkiyə Cümhuriyyətinin ayrılmaz, bölünməz bir parçası olmaqla yanaşı, həm də türk yurdu «Tarixi-coğrafi Azərbaycan»ın bir parçasıdır. Bunu da unutmamaq olmalıdır!

XX yüzildə kürdlər daha çox da İraq Respublikasındakı sosialist-mason Səddam Hüseyn, Suriyadakı sosialist-mason Hafiz Əsəd rejimlərindən, eləcə də İran şahı və Xomeyni «molla»larından qaçıb demokratik Türkiyə Cümhuriyyətinin Diyarbakır şəhərinə, ölkənin Doğu və Günəy Doğusuna yayılmışlar.

ABŞ 2010-cu ildən sonra İraqdan çəkiləndən sonra ərəblər kürdlərə saldıracqlar. Onda kürdlər yenə də min illərlə qardaş deyib yaşadıkları türklərə sığınacaqlar. Türklər onları yenə də qoruyacaq, ancaq ürəklərdə bir soyuqluq qalacaqdır.

Kürd siyasətçiləri sosial-mədəni baxımdan Atatürk devrimlərinin də az dəyişdiyi, hələ də Orta çağ düşüncəsi, əşirət bağları ilə yaşayan insanları, sosial-mədəni yüksəltmək əvəzinə, ermənilər kimi, masonların «dünya hökəmrənliyi» siyasətinin ucuz kətəyinə çevirilməkdədirlər. Bu yanlışlığı anlayıb ondan qurtulmaq gərəkdir.

Kürdlər millətlərin həyatı millətlərarası mübarizədir mason fəlsəfəsindən çəkilib, türklərin, millətlərin həyatı - ədalət yaymaq, qarşılıqlı sayğı və sevgilə yaşamaqdır yolunu tutmalıdırlar, başqa yol sonda onlara bədbəxtlik gətirəcəkdir.

Türklər dünya siyasətində qüdrətsiz olsalar, masonlar hər hansı kürd dövlətini az vaxtda dağıdıb, Orta Doğunu tamamilə keçirəcəklər. Onda hamıdan çox ağlayan da kürdlər olcaq!

«Söz qızılının tayı olmayan» Nizami Gəncəvinin «Beşlik»ində dəfələrlə yer verdiyi kürdlərə münasibəti Azərbaycan

canda bu gün də eynilə olan dostluq, səmimilik, xoş məza, yumor, zarafat ölçüsündədir: «Kürd (deyiləm ki) köçənə yaxın axur düzəldəm», «Kürdlər kimi ürək versən, dös axtarar», «İndi ki, acizliklə axırda ölməliyik, (fərqi yoxdur) ya yunanlı Əflatun ol, ya da kürd», «Bir kürd Kəbədə eşşəyini itirdi. Kəbədə oyan-buyana qaçıb, hay-küy qopardı. (Dedi) Bu səhranın yolu uzaqdır, mənim eşşək itirməyimdə nə sirr vardı? Bunu dedi və decək dala baxdı. Eşşəyini gördü və eşşəyi görcək güldü. Dedi: - Eşşəyim ortalıqda itmişdi. Onun tapılması hay-küy salmağımdandır. Əgər o kürd hay-küy salmasaydı, eşşək gedib yükünü də aparacaqdı».

«Eşqbazlığın tarixini yazan» Nizami Gəncəvi Fərhad adlı sevgili obrazı yaratmışdır. İdeal sevgisindən cəmiyyətdəki gerçək durumunu düzgün dəyərləndirə bilməyib «varlığın dan qırağa addım atmaq istəyəm» «qərib» Fərhad deyir: «Dünyada məndən aşağı bir kürd yoxdur, heç kimi mənim kimi kimsəsiz görməzsən».

«Cadu xəyallı» Nizamidən yüz il sonra yaşamış Arif Ərdəbili isə «Fərhadnamə» poemasında Fərhadı Çin xaqanın oğlu olan bir türk kimi vermişdir.

Bu, ədəbiyyatda çox qarşılaşılır.

«İlhamı Məryəm ana kimi bakirə olan» Nizami «Yeddi gözəl»də «Altıncı iqlim padşahı qızının» (Çin) söylədiyi «Əfsanə» yarımölməsində Şərin gözlərini çıxardığı Xeyri ölumdən qurtaran, «yeddi-səkkiz ev qohum-qardaş» yanında olan bir köçəri kürd ailəsindən danışıb, daha qədim qaynaqlarda, məsələn, Nizamülmülkün «Siyasətnamə» əsərində çoban kimi verilən, itin qurdla kürsəyə gəlib qoyunları yedirtməsi söylənən anlamlı, tərbiyəvi, Bəhram Guru oyatmış rəvayətdəki çobanı «kürd çobanı» etmişdir.

«Yeddi gözəl»də bir kürd də qaniçən vəzirin zindana atdığı, padşaha «mən bir kürd oğluyam, özüm döyüşçü» deyən «altıncı məzlum»dur.

Biz burada da «tarixin zərgəri» Nizami Gəncəviyə inanmalıyıq.

Orta çağda, daha çox da köçəri yaşayan kürdlər bütün türk dövlətlərinin torpaqlarına yayılmışdılar.

«Azərbaycanda rus müstəmləkəçilik siyasəti» toplusunun birinci cildinin 334-cü səhifəsindəki 27 sayılı sənədə baxaq.

Rus çarlığını Qafqazda kökləşdirməyə çalışan dövlət komissiyasının üzvü Nefedeyevin «1837-ci il noyabrın 22-dən tez olmayaraq» göndərdiyi qeydlərdə yazılıb: «Mən Naxçıvan əyalətinə girəndə, xanın sultan adlanan nökeri, şəhərdən 32 verst aralı, xan mülkü olan ilk Kevrax köyündə, məni atlı dəstəsilə qarşılayaraq qorumaq məqsədilə birlikdə getmək istədi. Gecə Arazın qırağı ilə getməyin qorxululuğu və çayın o biri üzündə hər yerdə köçəri dış kürdlərin işıqları yandığından, mən bu təklifi qəbul etdim».

«Qacarlar dövlətindəki kürdlər» kimi anlaşılmalı olan «köçəri dış kürdlər» kürd də olmaya bilərdilər, çünki Orta çağın coğrafi, ədəbi qaynaqlarında «kürd» deyərəkən təkcə kürdlər yox, İrənin köçəri elləri, tayfaları - köçərilər göstərilirdi. Bu da «düzgün tarix yazan» Nizami Gəncəvini təsdiqləyir.

Sənətə «hünər» deyən Nizami «ana məhəbbətilə bəslədiyi bakirə şeirələrində» türklərdən sonra Rum və rumulardan, Rum sənətkarlığından sayğı ilə yazır, Rum filosoflarının elmi-fəlsəfi baxışlarını açıqlayır, «dünya hökmdarı» etdiyi Makedoniyalı İskəndərlə yer üzünə ədalət və təkəllüf din yayır.

«Sən zəncinin dərisinin qaralığına yox, ağzından çıxan sözlərə bax» deyən Nizami ruslara nifrətli, yəhudilərə isə soyuqdur. Kürdlərdən çox yazması isə «kürd rəisəsi» anasının ruhi-mənəvi etkilərindəndir.

«Beşlik»də yəhudilərə soyuq münasibət öncə dini, sonra

isə sosial yönlüdür.

«Sirlər xəzinəsi»nin bir yerində səhərin açılmasını yazarkən möcüzəli dililə «Sübh açılan kimi qızıl ipli Yusif, yasəmənin çənasında quyu qazmağa başladı. Yer yəhudilər kimi sarı köynək geyindi. Su Musa kimi öz (mücüzəli) ağ əlini göstərdi» bənzətməsilə orta çağda yəhudilərin müsəlmanlardan ayırmaq üçün sarı rəngli paltar geydiklərini yazır.

«Beşlik»də Musanın möcüzəli əli bənzətməsi dəfələrlə işlədilib. «Sirlər xəzinəsi»də belə bir bənzətmə də vardır: «(Elə bil) cəhənnəm cənnətin yerinə köçmüşdü. O qəsrin qeysəri yəhudi məbədinə köçmüşdü».

«Beşlik»də Musa peyğəmbərin Məhəmməddən aşağı sayılması, «nəfəs ilə möcüzə göstərən İsa hər yetən yəhudinin cəfasını çəkirdi» dindəngəlmə fikirlər olsa da, «İskəndərnamə»də «Bir yəhudi misi gümüş etməyə çalışdı, qazandığı ancaq dükanının talanması oldu» sözləri yəhudilərin sosial-psixoloji özəlliyi kimi verilmişdir.

«Şərq ataşı» Nizami «Xosrov və Şirin»də deyir: «Dözü mü özünə peşə et, ancaq o qədər etmə ki, alçalasan, alçaqlığı həddindən keçirsən cuhudluq olar. Cuhudluq etmək yaramaz. Eşşək qulağını sallayıb dözümlü olduğundan hər bir uşaq onu minir. Şahin uçuşdan qaldıqda hər sərəçədən gərək bir təkik yeyə... Aslanlarla vuruşmaq niyyətində olan gərək aslan kimi diş göstərsin».

«Yeddi gözəl»də «cuhudluq» «Xeyir»in gözlərini çıxaran «Şər»dir: «Dedin ki, o, pisliyi xoşlayan idi. Düz dedin, yüz qat da o yana idi. Onun bütün işləri zülmkarlıq idi. Vəfasızlıq, mərdüməzarlıq idi. Arvada-kışıyə çox cəfa edərdi. Elə (adama) belə də (ölüm) layiqdir. Öz əqidə (cəhətdən) təbiəti kinli bir cuhud idi... Tanrım öz fəzilət və mərhəmətilə mənə lazım olanı qabağıma çıxardı. Kəfinin qulu olanlar kimi, heç kəsin malına və (arvadının) camalına tamah etmədiyim üçün iqbalımın mənə camal da mal da verdi. Elə ki, qadın

onun məhəbbətindən agah oldu, ona olan rəğbəti birə-on artıdı. Bısr o huribədənin nəvazişini görüb getdi və öz işinə əncam qıldı. Kəbin kəsdirib ona ər oldu. (Böyük) nemət tapıb, nemət üçün (allaha) şükr elədi. O pəriçöhrədən ürək kamı alırdı, özünə bəd nəzərdən əfsun oxuyurdu. Bir şahı bir cuhuddan xilas etdi».

«Bəsirət əhli» Nizami Gəncəvinin İraqdan yazması isə məsələn, «İskəndərnamə»də «Gümüş küp və qızıl test istəyirsənsə, İraq torpağından qırağa çıxma», «Qəlb açan İraq qoy əziz olsun, fəzlin şöhrəti burada ucaldı. O gül ki, təzəcə nəfəs almağa başlayıb gülabı yalnız İraqda çəkilir», «Yeddi gözəl»dəki «Onun bağı və evi Bağdad kimi abadlaşdı» və b. sözləri, bir sıra yazarların uydurduğu kimi, atasının İraqdan gəlməsilə yox, oranın islam dininin elm, mədəniyyət mərkəzlərindən biri olması, islam xəlifəsinin Bağdadda yerləşməsi, Azərbaycan atabəylərinə tabeliyilə bağlıdır.

Əziz oxucu Böyük Səlcuqluların Bağdadda Nizamülmülkün adı ilə «Nizamiyyə» də deyilən çağıın ən böyük universitetini açdıqlarını bilməlidir.

Dünya bağının «gözəlliyini təsvir edən» Nizami Gəncəvi «Sirlər xəzinəsi»nin «Qarı və Sultan Səncərin hekayəsi» bölməsində şihnəsi (darğa, polis) qarıya ədalətsizlik etmiş sultana «Türklərin dövləti ona görə ucaldı ki, məmləkətdə ədalət hakim oldu. Sən isə zülmkar bəslədiyin üçün türk deyil, bir quldur hindlisən» sözlərlə türklərin çağın «ədalət ölçüsü» olduqlarını xatırladır, «Leyli və Məcnun»da isə insana qiymətini bilməyi məsləhət görəndə: «İlkin səcdələrin Səlcuqusan» deyir. Bu sözlər də türklərin o zamandakı hörmət və əzəmətinin göstəricisidir.

Qədim Şərq coğrafiyasında Türkünəstanla Azərbaycana «beşinci ölkə», «beşinci iqlim ölkəsi» deyilirdi. Qaynaqlar «beşinci iqlim»in «Rum şəhərlərindən başlayıb Qafqaz Bərdəsi, Şirvan və Dərbəndi, Türkünəstan çaylararası - Amu

Dəryanın Qurgənc, Xarəzm (Xivə), Buxara, Səmərqənd, Xo-cənd şəhərlərini, Fərqanə ovalığından o yana İlak şəhəri və Soqda vilayətini» əhatə etdiyini yazmışlar.

«Xosrov və Şirin» poemasının «Xosrovun Bəhramın üzərinə qoşun çəkməsi və qələbə çalması» bölməsində Xosrov hakimiyyəti türk Bəhram Çubindən almaq üçün Rum şahının qızı Məryəmlə evlənmədən sonra Rumdan böyük qoşun alıb Bəhrama qalib gəlir.

Bu evlənmə türklərə qarşı işbirliyinin qədimliyinə işarədir. XX yüzilin başlanğıcında da ingilislər dünyada «daimi qaynar nöqtə», gərginlik, iç savaş yaratmaq üçün ən azı minillik türk dövlətini devirib sonradan Pəhləvi olmuş Rza xanı siyasi hakimiyyətə gətirdilər. Bu işdə ingilis siyasətini yönəldən masonlar həlledici rol oynadılar.

Həsən Səfəri yazır: «Ərdəşir Cey Ripoter, 1917-ci ilin oktyabr ayında Rza xanla tanış oldu. Lakin Rza xan savadsız olduğundan, onu «Yeni İran»ın təsisçisi» olmağa hazırlamaq lazım idi. Ə. Ripoter öz xatirələrində yazır: «Sadə dildə İranın tarixini, coğrafiyasını və ictimai-siyasi vəziyyətini ona izah edirdim... Adətən, uzun müddət mənim söhbətimə qulaq asıb arada dincəlmək üçün durub çay dəmləyirdi və içirdik». Ə. Ripoter 4 il müddətində Rza xanı yeni təsis ediləcək İran dövlətinin başçısı kimi yetişdirir».

Rza xan və sonralar özünə Pəhləvi soyadı götürmüş oğlu da əsası Firdovsinin «Şahnamə»sində «tarixiləşdirilmiş», İngiltərənin xristian-mason siyasətçilərinin dirçəltiyi türksevmez (antitürk) «fars şovinizmi»ni ən yüksək həddə çatdırdı. «İndiki İran fars dövlətçilik tarixinin 1925-ci ildən qabağa getməməsinə artıq heç bir şübhə yoxdur. Ona görə ki, istinad etdikləri saxtalaşdırılmış Əhəməni (Nəxaməneşi) və Sasani dövlətlərinin tarixinin isə əslində, indiki farslara yox, bəlkə qisas məqsədilə Assurlar tərəfindən didərgin edilmiş yəhudilər vasitəsilə gətirilmiş köçəri tayfalara məxsus olması elm

aləminə məlumdur. Rza xanın İranda hakimiyyətə gətirilməsi və türk birliyini pozmaq, eləcə də İngiltərə müstəmləkəçiliyinin təmin edilməsi istiqamətində İran fars dövlətçiliyinin uydurularaq təsis edilməsi, yəni də yeni təsis edilən İran fars dövlətinin guya tarixi əsasının olmasını əsaslandırmaq məqsədilə, İngiltərə tərəfindən başlanılan tarixi uydurmalar prosesində davam etdirildi.

«Rza şah hakimiyyətinin xidmətində olan vasitələrdən biri də tarix yazmaq idi. Bu əsrdə tarix yazmaq şərqşünasların tədqiqatı və yazdıqlarına əsaslanan qədim tarix üzərində köklənmişdi. Bu dövrdə tarix yazmağın xüsusi ictimai-siyasi məqsədi İranın keçmişi, xüsusilə qədim dövrünün siyasi sisteminin strukturunu verməkdən ibarət idi. Onlar, beləliklə, Rza şah diktaturasını əsaslandırmaq istəyirdilər. Həmin diktatura hakimiyyətini və qurulan yeni dövləti əsaslandırmaq məqsədilə İranın siyasi sistemini, Əhəməni və Sasani dövrlərdə idarəçiliyin və qərarların imperatorluğun mərkəzindən verilən tam mütəmərəz və güclü siyasi sistem kimi olması təsvir edilirdi. Halbuki bunların heç birinin tarixi əsası yoxdur... Qərb missionerləri və şərqşünasları, eləcə də onların yerli əlaltıları yenidən əsasını qoyduqları dövlətin adını da, sadəcə «Məmalik-e Məhruşə» (hazırkı dövrdə birləşmiş əyalətlər mənasını daşıyır) terminini ləğv etməklə İran kimi saxladılar. Lakin «İran» sözünü farsların ölkəsi mənasında təqdim etmək üçün yenə də uydurmalara əl atdılar. Onlar bu məsələdə uydurduqları «ari» terminindən və uydurularaq guya «Avesta»dan oxuduqları «Əriyan vəəcə» olduğunu iddia etdilər. Əslində bunların «İran» terminilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Turan terminilə yanaşı işlənən «İran» sözü də mifik anlayış olaraq, qədim türklərin «Alp Ər Tunqa» dastanı ilə bağlıdır. Sonralar türk dövlətinin himayəsi altında türk sarayında, Firdovsinin özünün də yazdığı kimi, uydurduğu «Şah-

namə» əsərində də İran termini mifik termin olaraq, Turan terminilə bərabər işlədilmişdir. Turanla birgə İran və İraq terminləri fars sözü olmadığı üçün bu dildə heç bir məna kəsb etmir və Turana nisbətə «İran, türkcə yaxın mənasıdır və İraq (uzaq) qarşılığında» istifadə olunur. İran adı türk-moğol imperatorluğuna qədər ancaq mifik xarakter daşmış və yalnız türk-moğol imperatorluğu dövrü Çingiz xanın varisləri, yəni Elxani və Cığatay ulusları arasında yaranan ixtilaf nəticəsində həmin İran-Turan mifik terminləri ölkə adı kimi qərarlaşdırılmışdır» (Həsən Səfəri).

«Beşlik»də türklərə bənzətmələr çoxdan çoxdur: «Türklərin o qovğasında türk neyinin səsinə türklərin boğazı tutulmuşdu...Payızda yerə tökülən yarpaqlar qədər türklərin başına ox yağdırdılar...Bəhram Çubindən bəxt üz döndərdikdə tاخت da, qılınc da Xosrova qaldı». «İskəndərnamə»də: «İgidlərin ürəyi bu vurhavurda, türkün neyi kimi inildəyirdi» və b.

«Söz sərrafı» Nizami Gəncəvi: «Tatarın ceyranı sünbül-lükdə otlasa, onun nəsimi bazara müşk qoxusu gətirər» deyib, türkdən, çinlidən, tatarıdan, xəzərlidən, qırçaqdan, bulqardan, rumludan, yunandan, ərəbdən, farsdan, deyləmidən, rusdan, burtasdan, eylaqlıdan, yəhudidən, qurdan, buxaralıdan, xorasanlıdan, mazandaranlıdan, soqddan, hindlidən, həbəşdən, zəncidən, kürddən, ləzgidən, abxazdan, alandan, isudan, fələstinli firəngdən...danışır, ermənidən yox. Deməli, o çağda haylar dünya tarixində az-çox dəyəri olan bir siyasi millət deyildilər. «Beşlik»də adları çəkilən, çoxunun adı bu gün də eynilə qalmış millətlər avropalıların «millətlər kapitalizmin məhsuludur» fikrinin də yanlışlığını göstərir.

«İskəndərnamə»nin tərcüməçiləri İskəndərin ruslarla savaşında vuruşan Şərvə adlı bir Ərmən igidini də erməni pəhləvanı kimi veriblər: «Erməni pəhləvanlarından bir hiddətli

şir, can almaqda ürəkli, mərdlikdə cəsur. Adı Şərvə, özü cəsarətdə şirdən irəli». Abdulla Şaiq də: «Acıqlı bir aslan Ermənistandan...» yazıb.

Biz mətni tutuşduranda onun: «Ze kordane Ərmən yeki tond şir, Be kostən gəvi del be mərd dəlir» - «Ərmən kürdlərindən bir qızgın aslan. Öldürməkdə ürəkli (güclü), igidlikdə (kişilikdə) qoçaq» olduğunu gördük. Deməli, Ərmən kürdləri sözünü irəlidi deyildiyətk igidləri oxusaq belə, bəzilərinin dediyinin əksinə, Makedoniyalı İskəndər dönəmində, ya da rusların Azərbaycana quldur axınları etdiyi Orta çağda Ərməndə - dövlətdə, cəmiyyətdə, məişətdə ictimai süura psixomosiional, bədii-tarixi təsir edə biləcək sayda erməni (hay) olmadığı aydınlaşır!

Poemada Ərmən igidini ruslardan vuruşan «Ləzgi dağlarından dağ boyda Cəram» öldürür. Türk oxucu «ləzgi qardaş» dedikləri «ləzgi igidi»nin ruslar tərəfdən vuruşmasına qızmamalı, acıqlanmamalı, inciməməlidir. Böyük savaşlarda hər şey olur. Poemada türklər də hər iki qoşunda vuruşurlar.

«Ağıl peyğəmbərinə Cəbrail olan» Nizami bu sözlərlə «Ləzgi dağları»nın «Tarixi-coğrafi Azərbaycan»dan qıraqda olduğunu deyir.

Qaynaqlar Orta çağda Türkünstanda, Ceyhun çayı yanında Ərmən qala şəhərinin olduğunu yazır. Hayların Türkünstanə nə bağlılığı ola bilər?

«Ərmən» sözünün dağlıq yer mənasında işlənməsinə çağdaş Türkiyə mətbuatında rast gəlirik. Türkiyə Cümhuriyyətində çap olunan «Mesaj» dərgisində Qarabağın tarixilə bağlı bir məqalədə oxuyuruq: «...ermənilər «Ərməniyyə» adıyla anılan bölgəyə yerləşdikləri üçün «Ərməniyyədə yerləşənlər» mənasında «erməni» olaraq adlandırılmışlar» (5-11 mart, 1992, səh.10)...Bu izahlardan aydın olur ki, Nizami «Ərmən» anlamını heç də, bəzi tədqiqatçıların izah etdiyi kimi «Ermənistan» mənasında işlətməmişdir.

Rusiya Federasiyasının Krasnoyarsk vilayətində Qarabağın tacı - Şuşa adlı yuxarı, orta və aşağı Şuşenskoye kəndləri, dünyada isə türklər yaşayan bölgələrdə Araz adlı 6 çay vardır. Haylar hələ «tarixəqədərki dövrdə» bu yerlərdə - Qıpçaqda - Türküstanda - Turanda yaşadıklarını «sübut etməyə» girişməyiblər.

Ancaq oranın yerli sakinləri bundan arxayın olmasınlar, vaxt gələcək haylar bura da mənimdir deyəcəklər. Hayların bu özəlliyini bilən diplomat Aleksandr Qriboyedov rus çarına yazırdı: «Əlahəzrət, olmaya, mərkəzi rus torpaqlarında ermənilərin məskunlaşmasına icazə verəsiniz. Onlar elə bir tayfadırlar, bir neçə on il yaşadıqdan sonra dünyaya hayküy salacaqlar ki, bura bizim ata-baba torpağımızdır».

Hayların Qafqazda, Azərbaycanda, indi Ermənsitan Respublikası deyilən, «Tarixi-coğrafi-siyasi Azərbaycan»ın bir parçası olan yerlərdə qədimdən yaşadığını göstərən bir toponim və ya başqa bir tarixi göstərici, nişan, sənəd yoxdur. Hayların soyadlarına yapışdırdıqları yan sonluğu da son iki əsrin məhsuludur.

Ermənilərin indiki sayından iddia etdikləri torpaqlardakı şəhər və köylərin hər birinə bir hay qoysaq, sayları yenə də çatmaz. Ancaq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin sədri Əlimərdan bəy Topçubaşovun dediyi kimi: «Ermənilərin iştahları yaman böyükdür!».

Zaman bu iştahı kəsəcəkdir!

Bir sıra bilim adamları və siyasətçilər tatarların Azərbaycana XIII yüzildə, «tatar-monqol» işğalı çağında gəldiklərini deyirlər. «Söz söyləyənlərin barmaqla göstəriləni» Nizami Gəncəvi isə 850 il qabaq, «Beşlik»ində Azərbaycandakı tatarlardan dəfələrlə yazır. Deməli, bu tatarlar, türklərin Kiyat boyundan olan Çingiz xan və ondan sonra gələn türklərə xristian rusların verdiyi, əskildici «tatar-monqol»lar yox, qaynaqlarda adları çeşidli şəkillərdə yazılmış, ərəb alimi İbn əl-Əsi-

rin dediyi kimi, «milliyyət və cinsiyyət dolayısı ilə tatarlara meyil edən türklər»dir.

Yusif Vəzir Cəmənəminli «Tarixi, coğrafi və iqtisadi Azərbaycan» kitabında venesiyalı Marino Sanutonun miladın 320-ci ilində çap etdirdiyi xəritəsində «Planities Moqan in qna tartare hyimant» (Tatarlar qışlayan Muğan çölü) bilgisini verdiyini yazır.

I Pyotrun Persiya (Qacarlar) və Buxaradakı mənşəcə İtalyan elçisi Florio Beneveni də çara yolladığı bildirişlərinə Şamaxıdakı əhaliyə gah türk, gah da tatar deyir. «Dədə Qorqud» boylarındakı «kəfər»lərin «Qarı düşmən tatar oğlu əlümizə girmişkən cəza ilə öldürəlim» sözlərini bir yana qoysaq. Qarabağda tatarı (türkü) yaşadan çoxlu toponim vardır. Qaynaqlar Azərbaycan Respublikasının Tərtər şəhərinin adında da tatar etnik göstəricisinin qaldığını yazırlar.

Fransız filosofu Monteskyö XVIII yüzildə «İran məktubları» əsərində yazmışdır: «Dünyanın heç bir milləti fəthlik şöhrət və əzəmətilə tatarlarla yarışa bilməz. Bu millət kainatın əsil hökmdarıdır. Bütün başqa millətlər sanki onlara qulluq etmək üçün yaranıb. Bu millət eyni zamanda həm imperiyalar yaradır, həm də onları dağıdır. Tarixin bütün dövrlərində dünyanı öz qüdrətlərilə sarsıtмыш, həmişə xalqların qənimi olmuşlar. Tatarlar iki dəfə Çini fəth etmiş və onu hələ də itaətdə saxlayırlar. Onlar Böyük moğolların sonsuz torpaqlarında hökmlənir edirlər. İranın hökmdarı onlardır... Onlar Moskvanı diz çökdürüblər. Onlar türk adı ilə Avropada, Asiya və Afrikada fəthlər edib, dünyanın üç tərəfində ağalıq edirlər.

Əgər qədim zamanlara nəzər salsaq, Roma imperiyasını darmadağın edənlərin də onların nəslindən olduğunu görürük. Çingiz xanın fəthlərilə müqayisədə İskəndərin qələbələri nədir ki? Bu müzəffər millətin tarixçiləri çatışmayıb ki, onların ağlasığmaz qələbələrinin şöhrətini yaysınlar. Nə qədər öl-

məz əməllər əbədilik basdırılıb. Tatarlar tarixini bilmədiyimiz nə qədər dövlətlərin əsasını qoymuşlar. Şöhrətilə uğraşan bu cəngavər millət əbədi məğlubedilməzliyinə inanaraq keçmiş qələbələrinin əbədləşdirilməsinin qeydinə qətiyyənlə qalmamışdır).

Qaynaqların yazdığına görə, tarixin ən böyük imperiyasını qurub «dünya xanı» olmuş Çingiz xan oğullarını savaşa göndərəndə «Bütün dünyanı tutaqımı?» sorğusuna cavab olaraq: «Bizə ancaq türk dünyası gərəkdir. Son türklə rastlaşana kimi gedin. Son türkü görəndə durun» demişdir.

«Şahlar naməsinə yazan» Nizami Gəncəvi «Xosrov və Şirin»də də başqa əsərlərində olduğu kimi, bölgənin dövlət başçıları - Azərbaycan, türk sultanlarını - Sultan Toğrulları, Qızıl Arslanları öyür. Hayların da şahları olsaydı, onları da öyərdi, Makedoniyalı İskəndəri öydüyü kimi.

«Xosrov və Şirin»in «Atabəy Əbu Cəfər Məhəmməd ibn Eldəgizin tərifli» bölməsində oxuyuruq: «Qələm türklərinə yazısız, talansız, onun bir «mim»i kəmərlə bağışlar, biri tac». «Rumun başındakı daş xaçı zəfər dişilə mum kimi çeynəmişdir. Türkdən çox olan Rum qoşununu hind qılıncı ilə özünə qul etmişdir».

«Saadətli padşah Qızıl Arslanın mədhi» bölməsində isə belə deyilir: «Qapısını dəniz kimi hamıya açar. Xəzər yoxsulundan Rum varlısınadək, heç kəs fəzilət dəryasından əliboş qayıtmaz», «Bütün Çin türkləri onun qulu olsun, çinlilərdən qaşına çin düşməsin!».

«Xosrov və Şirin» poemasında Xosrovdan gəlişindən xəbər tutan Məhin Banu onu qarşılayıb Bərdədə dincəlməyi təklif edir: «Sizdən bir xahişimiz var, Bərdə mülkünü iltifat göstərib, bir qışı orada kef sürəsiniz. O tərəfin havası isti olur, suyu, otu da boldur... Vətən gözəl idi, oraya köçdülər. Şahın tax-tacını oraya çəkдилər».

«Bayrağını elmdən kənar ucaltmış hər sözün - bu söz mə-

nim özüm də olsam, üstündən qələm çək» yazan Nizami bu yerdə «Dədə Qorqud»un «Bəkil oğlu Əmranın boyunu bəyan edə»r» boyundakı kimi sevinclə *VƏTƏN (YURD) deyir*.

«Dədə Qorqud aydır: «Xanım, bunun üçünü dəxi, bir yigidə verəlim, - dedi, - Oğuz elinə qaravul olsun!» dedi. Xan Bayındır: «Kimə verəlim dediyi?». Sağına-soluna baqdı. Kimsə razı olmadı. «Bəkil» deyərdi, bir yigit vardı. Ana baqdı aydır: «Sənə nə dersən?». Bəkil razı oldu. Qalqı yer öpdü. Dədə Qorqud himmət qılıncını belinə bağladı. Çomağı omuzuna biraqdı. Yayı qarusuna köçürdü. Şahbaz aygırı çəkirdi, buda bindi. Xəsmi, qövmini ayırdı, evini çözdü. Oğuzdan köç elədi. Bərdəyə, Gəncəyə varub vətən tutdı. Toquz tuman Gürcüstan ağzına varub qondu. Qaravulluq eylədi. Yad-kafər gəlsə, başını Oğuzla ərnağan göndərdi».

Tarixi araşdıranda Azərbaycan türklərinin böyük siyasətçilərinin «Dədə Qorqud» boylarında sınırlanmış «Tarixi-coğrafi Azərbaycan» bir dövlətdə birləşdirmək üçün öz soyaşları ilə də vuruşduqları aydın görünür.

«Gəncə mənim yuxamı düynləyibdir» deyib yurdundan ayrılmağı ağlına gətirməyən «İrəm bağından uçmuş bülbül» çağının ən böyük qələm türkü Nizami erməni yurduna vətən deməzdi. Onun «behişt» adlandırdığı vətəni - Ərmən türk yurdudur, çünki qaynaqların yazdığına görə, Arandakı «türkmənlərin sayı o qədər çoxdur ki, əgər onlar bir yerə yığılsalar qaynayan qarışqa yuvası və ya çəyirtgə buludu olacaqlar», «Oradakı qalaların qalabəyləri də türkmənlərdir».

Tarix boyu heç bir vaxt böyük dövlətləri, siyasi güdrətləri olmamış erməni və bəzi gürcü tarixquraşdırıcıları dağların başındakı monastirlərdə gizlənərək ayaqlarından öpdükləri dünya fatehi türklərə qaralar yaxmış, özlərinin şəərəfsizliklərinə isə çəşidli donlar geydirməyə çalışmışlar. Məsələn, gürcü çarı Dimitri 1139-cu ildə Gəncə zəlzələsi zamanı quldurların da etmədiyini etmişdir.

«Gəncəyə gəlincə, Arranın əski paytaxtı Bərdənin das-
tanlar konusu olan sərvət və bayındırlığına varis olan bu şə-
hər zamanının ən məruf yerlərindən biri idi. İstəxrinin məlu-
matına görə, 1139-cu ildə çıxan bir zəlzələdə 300.000-ə qədər
tələfat verdiyinə baxılırsa, əski Gəncənin nə böyük mərkəz
olduğu anlaşılır. Həmdullah Qəzvininin yazdığına görə,
Gəncə Orta Asiyanın ən gözəl şəhərlərindən biri sayılırdı...
gəncə gözəl sənət əsərləri ilə də tanınmış. İndiki halda Gür-
cüstanın Kutais vilayəti Gelati monastırında bulunan, yük-
sək bir sənət əsəri olan Dəmir qapı XII yüzilin ilk yarısında
gürcü kralı Demetri tərəfindən zəlzələdən xarab olan Gəncə-
dən çalınmış, buraya götürülmüşdür» (Məhəməd Əmin
Rəsulzadə).

Məddahlarının «İveriya çarı» deyib böyütdükləri bu qul-
dur balasının üstündə ağı deyən ananın başmağının bir tayı-
nı qapan oğruya bənzəyir.

Yevgeni Bertels isə Gəncə zəlzələsində 300 min adamın
öldüyünə şübhə edir. Bu, xristian-masonların varlığına hop-
muş, Şərqə, müsəlmanlara, türkə «üstədən baxmaq», türksev-
məzlik, gözügötürməzlik, dargözlük xəstəliyidir. Onların bə-
ziləri ruhi xəstələndiklərindən türkün, müsəlmanın ölüsün-
dən də qorxurlar. Onlara görə, antik Pompey kəndində zəl-
zələdə, vulkanda yüz minlərlə insan ölə bilər, xristianlıqdan
neçə min il qabaq da böyük şəhər olan Gəncədə XII yüzildə
bu qədər adam yaşaya bilməz.

Ərəbdilli qaynaqlar ölənlərin sayını 130-300 min yazır.
İstəxri Gəncə zəlzələsində 300 minə yaxın adamın öldüyünü
deyir. Məhəməd Əmin Rəsulzadə də 300 min rəqəmini
göstərir.

«Qızıl kimi ifadə»lər yazan Nizami Gəncəvi «İqbalna-
mə»nin «Padşaha sitayiş» (Padşahın öyülməsi, öygüsü, tərif, mədhi daha düzgündür, çünki «sifətə göydəki aya bənzə-
yən» Nizami «Sirlər xəzinəsi»ndəki tovhid duasında: «Pərəs-

tiş ancaq sənədir, səndən başqasına pərəstiş haramdır» de-
yir) bölməsində hansısa bir erməninin yox, «Sultan əzəmətli
Məlik Nüsrətəddin»in Gəncəni az vaxtda tikdirib Rumdan
da abad etdiyini yazır:

«Göyləri parçalayan o zəlzələdən ki, yer üzündə o şəhər-
lər yox oldu. Dağlara və çöllərə elə lərzə düşdü ki, toz fələyin
başından aşdı. Yer də göy kimi biqərar oldu, rüzgarın bu
oyunundan mayallaq vurdu. Surdan elə bir gurultu səsi gəl-
di ki, balıq (yeri saxlayan) öküzdən uzağa düşdü. Fələyin
zəncirlərinin həlqələri bir-birindən ayrıldı, yerin bəndlərini
də sındırıb (bir-birindən ayrı saldı). Torpaq əzalarında su-
yun yolunu kəsdi, çox döyünməkdən dağları yordu. Yusiflə-
rin üzünə mil çəkdi, misirlilərin qapısını matəm aldı. Bir göz
belə yerində qalmadı. Cahana əndazədən artıq (matəm) sür-
məsi çəkildi. O gün çoxlu xəzinənin bəda getməsindən şənbə
gecəsi Gəncəni yaddan çıxardı. O qədər qadın, kişi, cavan və
qocadan ah-nalədən başqa ayrı səs çıxmadı. Ancaq bu bir
sap gövhər yerində qaldığı üçün yenidən o sapa gövhər dü-
züldü. Bu gövhərlər gövhərinin bəxtindən o ətrafdan müsibət
uzaqlaşdı. Az bir müddətdə o viranə olmuş yer onun himmə-
tilə Rumdan da abad oldu. Sən yerin titrəməsindən əmələ gəl-
ən o çala-çuxura baxma. İndi artıq xərabəlik ölkədən uzaq-
laşıb. Bax ki, taxtı gövhər olan bu şahla ölkə yenidən necə
quruldu. Palçıqdan olan hasarını çox bəzək-düzəklə yenidən
qızıl divarlarla əvəz etdi. Viranəni xəzinə ilə bəzədi. Zəhmət-
lə məmləkətdən dərd-azarı uzaqlaşdırdı. Hər xəzinədən yüz
cür bağ saldırdı. Hər evdə yüzlərlə çıraq yandırdı. Abadlıq-
dan o ölkəyə işıq verdi ki, xarab olmaq onun dərğahından
uzaq olsun».

Sovet dönməsində araşdırıcılardan biri «Nizami Gəncəvi-
də kənd məfhumu yoxdur» kimi yanlış fikir də uydurmuşlar.

«Beşlik»də kənd anlayışı dəfələrlə işlədilmişdir. Məsələn,
«Xosrov və Şirin»də padşahın kəndlini incitmiş oğlu Xosro-

vu cəzalandırması, Şirinin Məhin Banunun yerinə hökmrənliyə keçəndən sonra «Heç bir kəndlidən xərac almadı...şəhərlə kənd arasında dostluq yaratması», «Leyli və Məcnun»da isə «Dağılmış kəndin kəndxudası», «Kəndlinin dən səpməsinə baxma» sözləri və b.

Ancaq «dünya sözdəyənlərinin ustadı» Nizami Gəncəvi «Beşlik»də hansısa bir köydən, köylüdən demək olar heç bir yerdə geniş yazmamışdır. Bu da çağın sosial quruluşu, təbəqələşmə ilə bağlıdır. Orta çağda, indi Azərbaycan Respublikasında olduğu kimi, 1000-2000 evli köylər yox idi. Şəhərlərin yaxınlığında yaşayan yarımköçəri, köçəri göbəklər, elatlar, tayfalar sosial anlamda şəhəri yemək-içmək-ərzaqla təmin edən yardımçı ünsürlər idilər.

«Dövlət düynləri açan səbəbdir» deyən Nizami «Yeddi gözəl»də dediklərimizi «cahanda hayana baxsan, hər yerdə şəhərlər yalnız qala divarları ilə bəzənir» sözlərilə təsdiqləyib, Mahan adlı bir misirli cuhudun dilindən yazır: «Şəhərə çatanda gec idi, şəhərin qapısı bağlı, evə isə yol yox idi. Şəhərin qırağındakı həmin karvansarada, yükümü möhürləyib içəri qoydum. Kəndin hakimi kəndə gərəkdir. İmkan var ki, bu qaranlıq gecədə malın yarısını gömrükdən gizləyək».

«Şairlər içində yadigar Nizami» də Orta çağın Gəncə kimi böyük şəhərində yaşayırdı. Maddi durumu yaxşı olan yüksək düzəyli bir şəhərlinin qabaqcıl şəhər münasibətlərindən yazması təbii bir şeydir.

«Xosrov təbiətlə bəzənmiş inci» Nizami Gəncəvi Orta çağda rus-sovet sosializminin yaratdığı - kolxozlardan yazıb bilməzdi.

Gövhərlə bəzənmiş «Beşlik»də türk milli kimliyini, sosial psixologiyasını təsdiqləyən bir maraqlı nişan da vardır. «Sirlər xəzinəsi»ndə «Peyğəmbərin - Allah ona rəhmət eləsin və onu salamlasın! Meracı haqqında» bölməsində: «Səninlə təzəcə bəzənmiş bu evin (dünyanın) birinci aybalası (Adəm),

axırıncı kərpici isə sənən» deyilmişdir.

Gəncə türkləri çiymə kərpicə min il qabaq olduğu kimi (gündüz kəsilən kərpic Ay çıxandan sonra quruyar anlamında), indi də «aybalası» deyirlər.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə maraqlı bir etnoqrafik faktı da diqqətə çatdırır: «Nizami diqqətə deyər həm gəncəlilərin ağzında bu gün belə «necə» mənasına sözü sıx-sıx qullanmaqdadır: hancarı. Ço birun-e ğ o-rah cost, Nəşod hiç hencar bər vey dorost (Mağar aradisa da, heç bir hencarla yol tapa bilmədi)».

Nizamülmülk «Siyasətnamə»də bir neçə dəfə dünya şahlarının türk, tacik (fars), ərəb dillərini bilməsinin gərəkliyini bu ardıcılıqla yazır, hay dilinin yox. Çünki çağın elm dili ərəb, şeir dili fars dili olsa da, ordunun, eləcə də əhalinin çoxunun danışdığı dil türk dili idi. Anadolunun yarısından, Qafqazdan, İraqdan Hindistanla Çinin quzeyindən okeana kimi hər yerdə türklər yaşayırdılar, siyasi hakim idilər.

Aqafangel Kırmski «Şirvan və Azərbaycan»dan İrani gözən Adam Olearinin yazdığını bizə çatdırır: «Farsların onların keçmiş şairlərinin türk və fars dillərində yazdıqları çox yaxşı əsərləri vardır. Onlar hər iki dili eynilə işlətdiklərindən türk şairləri kimi fars şairlərini də həvəslə oxuyurlar».

Adam Olearinin yazdıqlarından və tarixi bilgilərdən türk şahları ilə görüşdüüyü, fars dedikləri insanların da türklər olduğu bəllidir.

Göründüyü kimi, xristian-mason casus-səyyahı sözünün başında türkə fars deyib işləri dolaşdırsa da, bilənlərə fars dedikləri insanların türklər olduğunu göstərir.

Bu anlamda tarix elmləri doktoru, professor Qiyasəddin Qeybullayevin «Azərbaycanlıların etnogenezini» kitabını XX yüzilin ikinci yarısında Quzey Azərbaycanın, Güney Qafqazın etnik tarixi ən düzgün yazılmış elmi əsərlərdən saymaq olar.

Professor antik çağdan bu günə kimi bəlli qaynaqları, gerçək siyasi tarixi araşdıraraq Azərbaycanda, Qüney Qafqazda yaşayan əhalinin etnik say nisbətinin elə indiki kimi olduğunu sübut etmişdir. Bu əhali içərisində türklər - türk, xəzərli, tatar, kürd, ləzgi, abxaz, gürcü var, hay isə yoxdur.

Belədir Ərmənin, Güney Qafqazın gerçək etnoqrafiyası!

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yazır: «Azərbaycan və Qafqaz şərtləri içində yetişmiş müsəlman Nizami hissiyyat baxımından xalis bir türkdür. Bu qədəri yetər ki, türklüyü səxdiyi için bütün varlığı ilə özlədiyi ədalət idealını «Türk dövləti» şəklində təsəvvür edir, «adil olmayan, türk də ola bilməz!» deyir.

Bu, türklərin çağın həyatındakı uca yerindən, ədalət ölçüsü olmalarından gəlir.

Nizamülmülk deyir: «Eləcə də hər şəhərə bir möhtəsib təyin etmək lazımdır ki, tərəzilər düz, qiymətlər qaydasında olsun, alış-verişə nəzarət etsin, başqa yerdən gətirilib bazarda satılan şeylərdə möhtəkirlik, saxtakarlıq olmasın, daşların düzlüyünə, halal-harama fikir versin. Şah və onun valiləri möhtəsibə kömək etməlidirlər, ölkə dolandırmayın, ağıll olmanın şərtlərindən biri budur. Belə etməsələr, yoxsullar acınacaqlı hala düşər, bazar adamları mallarını kefi istidiyi qiymətə satar, artıqtamahlıq, möhtəkirlik artar, fısq-fücur yayırlar, şəriətin rövnaqi gedər. Bu işi yaxın adamlardan birinə, ya inanılmış xadimə, ya haminin qorxduğu və onun heç kəsədən çəkinmədiyi bir *qoca türk*ə tapşırmaq lazımdır ki, işlər ədalətlə getsin və islam qayda-qanunu möhkəm qalsın».

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə «Azərbaycan şairi Nizami» anıtında «Beşlik»də türk dilinin şəkilçiləri artırılmaqla düzəldilmiş çoxlu söz olduğunu örnəklərlə vermişdir.

«Sözə yeni paltar geydirən» Nizami «Xosrov və Şirin»i yazma nədəninə əsərin «Kitabın tərtibi və eşqin bəzi incəlikləri haqqında» bölməsində aydın yazmışdır: «Könül hatifi

məni sirdaş gördükdə hümmət eyvanından səsinə ucaltdı: Ey Nizami, tez ol, tələs ki, gecdir, fələk etibarsız, aləm tezdo-yandır. Nəşə bulağından təzə bir bahar çıxart, sözə əldə toxunmuş yeni paltar geydir. Bu mənzildə hümmətlə sazı götür, bu pərdədə öz vaxtında avazını yüksəlt... Hatifin nəsihətlərini eşidən kimi, hatif kimi özümü xəlvətə çəkdim... Bir əfsanəni dayaq etdim... Xosrov və Şirin hekayəsi gizli deyil, doğrudan da ondan şirin dastan yoxdur.

Hərçənd ki, könülə yatan dastandır, gəlin evində dustaq qalıbdır. Bəyazı dillərdə məruf deyildir. Bərdədə bir kənara atılmış yazısı vardı. O yerin köhnə yaşlılarının tarixindən mənə bu xazinənəmə məlum oldu. Bu ölkənin ağsaqqalları mənə bu işi görməyə şəvqləndirdilər... Bu eşq dastanını əzm etdim... Bir allahı tanıyan yeganə dostum var idi, yüz könüllə can dostu olmuşdu. Aslantək təəssüb kəməri bağlamışdı, mənə qalxan idi, düşməne qılınc. Dünyanın qapısını biliklə bağlayıb, dünyada könlünü bununla şad etmişdi.

Bir geccə qızıl halqası kimi bükülü, qapımın halqasını taq-qıldıtdı. Başını tuta-tuta gəlib mənə bərk məzəmmət etməyə başladı: Yaşa dedi, ey mənələr dünyasının hökmdarı ki, söz mülkünün qalibinə. Qırx ildə əlli çillədən sonra varəqlərə yayılmış bu sözə əl vurma... Sən dünya sözdəyənlərinin ustadısan. Tək allahın qapısını çal, şöhrətin artsın. Atəşpərəstlərin adətini nə üçün təzələyirsən? Sözdəyənlər sənəin ürəyini ölü adlandırılar. Hərçənd ki, Zənd oxuyanlar diri deyərler. O acı sözlərin üzərimə yağdırılmasından, heç qaşqabaq etmədim. Könül alan Şirinin şirin ədasından qulağına bir neçə incə fikir oxudum. Bəzəyini vurduğun o ipəyin könlü oxşayan naxışlarını göstərdim. O vüqarlı insan Ərjəng naxışlarını görəck, daşa vurulmuş naxış kimi durdu. Ona dedim: Sükutdan nə axtarırsan? Hamı bir dilin ki, əhsən deyərsən. Yüz üzrlə dedi: Sənəin qulunam, dilim yalnız adının tərifini deyəcək. Şirinin dastanını eşitdikdə, şirinlikdən dilimi uddum.

Belə sehirkarlığı sən edə bilərsən. Bir бүtdən bir Kəbəni sən düzəldərsən. Ağzımı elə şirin etdin ki, dilim ağzımda şəkərə döndü. Mən dilimi şəkər kimi yedimsə, sən kimisinin dili şəkərli olsun! Bu yolu ki açmışan, sona çatdır. Əsasını qoy-musan tamamla. Bu işdə bəxt sənə yar olsun, sağ qalib onun bəhrəsini görəsən».

«Allaha and olsun, ömrümdə heç vaxt dodağımın ucunu da şəraba bulamamışam. Əgər mənim dodağıma cam dəyib-sə, qoy allahın halalı mənə haram olsun», «şərab sənə halaldırsa da, o haramzadadan yan keç» demiş, görüşünə getdiyi Qızıl Arslan kimi böyük sultanın kefi məclisini kəşib: «Xəbər verəndə ki, Nizami gəldi, onun şadlığına yeni bir sevinc əlavə olundu. Mənim allahpərəstliyimin hörmətini gözlədi, məni başı yun papaqlı zahidlər kimi qarşılamadı. Buyurdu ortalıqdan meyi yığırdırsınlar, mənim istəyimlə rəftar etsinlər. Saqılları xidmətdən saxladı, mütrüblər baş əyib getdilər. İşarə etdi ki, «Bu gün axşamədək nə mey, nə musiqi, Nizami bəsdir» dediyi, «saqısı allahın vədəsi olan» Nizamini müsəlman cəmiyyətində heç bir yüksək sosial-mədəni, dini yeri, dayağı olmayan hansısa 5-10 «xristian, ya erməni ağsaqqal» «Xosrov və Şirin»i yazmağa necə «şövləndir»ə bilərdi, «çar» adlanan bəzi «qapı oğruları»nın quldurluğu bir yana.

Əsəri alqışlayan «bir allahı tanıyan yeganə candostu»nun da türk-müsəlman olması sözsüzdür.

Buna görə də Yevgeni Bertelsin sözlərini bütün yəhudi və haylar desələr də, yalandır!

Böyük mədəniyyət kiçiyə təsir edər, kiçik böyüyə yox. Bu təbii, ictimai qanundur. XII yüzildə Azərbaycan isə böyük Doğu İslam mədəniyyətinin ən zəngin mərkəzlərindən biri idi və bu qabaqcıl mədəniyyət gürcüləri də etkiləyirdi.

Gürcülər şərqli olsalar da, xristian olduqlarından bu aparıcı dünya mədəniyyətindən bir az qıraqda idilər. Onların sayı çox az, siyasi, iqtisadi qüdrətləri kiçik, mədəniyyətləri

etnik çərçivədə sınırlansa da, çox vaxt türk-islam dövlətlərinə tabe olduqlarından, türklərin də yaradıb yaydıqları böyük Doğu İslam mədəniyyətindən yararlanmışlar. Bunu gürcü alimləri dəfələrlə deyiblər. Məsələn, gürcü aydını Şalva Nubidze «əxlaq, təmizlik və təqvada» dünya şairləri içində taysız» Nizami Gəncəvinin Şota Rustaveliyə təsirini «Rustaveli Nizamının açdığı Doğu renessansının çıxırında getmişdir» sözlərlə bildirmişdir.

«Təzə əhd gəlininin bəzəkçisi» Nizami Gəncəvi «Xosrov və Şirin»in sonunda Xosrov «Bütün Şəmira mülkünü Şapura verdi» deyir.

Şəmira yurdu - Dərbənd erməni yurdu idisə, nə üçün hayların hökmdarı «nəqş yaradan» Nizamiyə erməni yox, qıpçaq - türk gözəli göndərmişdi?

«Şehirli sözqoşan» Nizami yazır: «Bu dastanı oxuyub gərək göz yaşı tökəsən. Şirinin (qəbrinə) acı güləb səpəsən. Ona görə ki, o azömlürlü, cavan ikən gül kimi (solub) bada getdi. Mənim qıpçaq bütüm kimi yerışı yüngül idi, sanki elə mənim Afaqımın özü idi. O, ağıllı, kamallı, gözəl, xoşqədəm (bir qız idi). Dərbənd hökmdarı mənə göndərmişdi... Türklər kimi köçməyə möhtac olanda evimi türk kimi talan elədi. Türkümlü çadırımdan köçüb getdisə, ilahi, türkdədəmi (türk oğlum) sən özün saxla!».

Çağın ən böyük dövlətinin sultanı Qızıl Arslan «ağıl oya-dan» Nizamini qəbul edəndə: «Gövhəri sapa düzdün, bir əsas qoydun. Sənətinlə sözün haqqını verdin. Hədsiz mətləblər açib söylədin, onunla bizim tariximizi təzələdin» deyir, hay tarixini yox.

«Əfsanə yaradan xəbər sahibi» Nizami Gəncəvi başqa poemalarında da vaxtsız ölümü ilə onu yandırıp-yaxmış gənc Apaqına yeri gəldikcə sevgi öyümləri demişdir. Məsələn, «İqbalnamə»nin «Arximedinin Çin kəniyi ilə hekayəti» bölməsində: «Ruslarla hərbdə əlinə düşənlərdən bir kəniyi xaqan ona

vermişdi» dediyi hekayəni Apağ sevgisindən gələn ağı ilə bəzəyir:

«Bundan əvvəl fələk mənimlə xoşrəftar olarkən, mənə ondan da gözəl bir kənz vermişdi. Onun da peşəsi haman sevgi və mənə xidmət idi. Haman işi bacarmaq onda var idi. Onun «ruxu» Ayı «piyada» qoymuşdu. Onun «atı» çox «şah»ları «mat» etmişdi. O, gözəl bir gül idi, mənim qanımla bəslənmişdi. Dünyada məndən başqa onun tanıdığı bir kişi olmamışdır. O, mənim gözümlə nur çəşməsi etdiyi üçün bəd nəzər onu mənim gözümdən uzaq saldı. Oğru çərx onu elə oğurladı ki, sanki o heç bu dünyada olmamışdı. Mən ondan o qədər razı idim ki, nə deyim, allah özü ondan razı olsun. Köhnə dastanları təzələyərkən söz deməkdə - mənim taleyim nadirdir. O bayramda ki mən noğul saçırım, şəkər gülüşlü bir gəlin qurban verirəm. Elə ki, mən şirin bir halva çaldım, bir halvaçalanı evimdən köçürdüm. Elə ki, Leyli xəzinəsinə hasar çəkdim, orada da başqa bir gövhər nisar etdim. İndi də toy sona çatarkən başqa bir gəlini rizvana (behiştə) tapşırıdım».

Buradan da «zəmanənin natiqi», islam dininin dönməz ideoloqu Nizaminin «Xosrov və Şirin»i yazarkən Yevgeni Bertelsin düşündüyü kimi, hansısa bir erməni qızından və ya «gürcü gözəli Tamara»dan ilham almadığı görünür. Uyğun ictimai, siyasi, mədəni mühit olmadığından bu mümkün də deyildi.

Bertels bu fikrini gürcü qaynaqlarına əsaslanan akademik Marrdan götürmüşdür. Ancaq Aqafangel Krımski ilə Mikayıl Rəfilini onu tarixi uyğunsuzluğuna görə rədd etdilər.

Tamara hakimiyyətə «Xosrov və Şirin» tamamlanandan dörd il sonra - 1184-cü ildə gəlib. Deməli, gürcülərlə Marrın yazdıqları yalandır. Sonralar yanlışını anlayan Yevgeni Bertels bu sözü dilinə gətirməmişdir.

Şirin, «Mənim kətan geymiş ayabənər türk gözəlüm ürə-

yimə kətan kimi yara salmışdı» deyən Nizaminin sevgilisi Apağdır.

«Ədəb çərçivəsindən uzaqlaşan bir söz görsən, onu əzişdir at, çünki belə məsləhətdir» yazan Nizami Gəncəvi sevimli arvadı, türk gözəli Apağın mənəvi təmizliyini belə öymüşdür: «İpək paltarı dəmir zireh idi, ondan da möhkəm, donunun qolu köynəkdən də dar idi. Yad adamların qulağını burub mənimlə bəlişə baş qoyaraq ər-arvad olmuşdu».

Apağ ailə münasibətlərində bu mənəvi təmizliyi dünyanın «ağlının çəşdiyi» indiki çağda da qoruyan Azərbaycan, türk gözəlidir. «Gövhər saçan» Nizami isə bütün əsərlərində yaratdığı Məcnun, Fərhad sevgisi səviyyəsində durmuş böyük bir insandır. O, bütün görkəmli yaradıcı adamlar kimi, əsərlərində özünün ruhi-mənəvi aləmini, həyatını, yaşıntılarını yazmışdır. Buna görə də «xəzinəaçan» Nizamini özündə axtarmaq gərəkdir.

«Beşlik»dəki sevgi münasibətləri də sevimli Apağın «söz deməkdə taleyi nadir» Nizaminin sevgisidir. Bu sevgi və minnətdarlığa görə ulu tanrı «Sənsiz» qaldığı «Sevgili canan»ı Apağa: «Qəlbim də sənin, mən də sənin, can da sənindir. Yıxsan, dağıdıb, məhv edib atsan da sənindir» deyən sevgili Nizamidən də razı olsun.

«Tayı-bərabəri olmayan» Nizami Gəncəvi «İqbalnamə» poemasında antik çağın Aristotel, Platon, Vales, Bolinas, Porfiri, Sokrat, Hörmüzd kimi «yeddü müdrük»inin fikirlərindən sonra «İskəndərin dedikləri» bölməsində yazır: «Sözə yekun vurmaq püşkü şaha düşəndə, o, söz sikkəsinin qədrini Aya yüksəltdi».

Söz sikkəsinin qədrini Aya Makedoniyalı İskəndər yox, «Çin ədalət nəzmi»lə: «Şeir mənim arxımdan su içir. O mənim zəmanəmdə şöhrət tapmışdır» deyən Nizami Gəncəvi yüksəltmişdir.

Sözlərimi «əyar və şahın əksilə» parludaraq onun üstünə,

şahənşahın şəklini əks elədim, ki, onun şəkllilə əl işlərim rövnaqlənsin» yazan Nizami «İqbalnamə»nin «Nizaminin dedikləri» bölməsində başqalarının adından söylədiklərini özünün dediyini yazır:

«Doğrudan da Xızr adlı o gizli səs qayaları çapıb göylərdə gəzir. Mənə salam çatdırdı, salamdan sonra günbəzdən aşağı endi və sarayıma gəldi. Sözlə mənim dimağımı qızdırdı. Mənimlə yumşaq səsle söhbət etdi (və mənə dedi): gizli mənası olan bir neçə sözü sən lal dillərə həvalə etmə. Bu sərvin kökünü tərpedən sənsən. Niyə sözü o filosoflara bağlayırsan? Beyni çürümüş o sümüklərə gözəl sözləri niyə bağlamaq gerek? Öz çörəyini başqalarının süfrəsində yemə. Öz məhsulunu öz süfrənin başına qoy. Bəli, dövrün adamları nakişilərdir. (Elm) məclisinə yox, ulduzlara məftundurlar».

«Sözü yumşaq demək yaxşıdır» deyən Nizami bu ağır sözlərlə çağının elmə yox, ulduzlara, göylərə, əfsanələrə meyilli insanlarından incikliyi kəskin bildirir.

Bütün varlığı ilə yaradana bağlı, «şirin sözlü» Nizaminin «Beşlik»inin «Xosrov və Şirin» poeməsindəki bir neçə özəlliyi də qeyd edək. Bütpərəst Şirin Şapura ilk müraciətlə «Ey zahid, səni and verirəm o tanrına» deyir, başqa bir yerdə «Şirin səhərin kimyasını tapan kimi...sızıldayaraq öz tanrısına dedi» yazır. «Əsərlərini nəzmlə cəlvələndirən» Nizami burada da türk Şirinin tanrıya bağlılığını göstərir.

«Ruh bağından təzə və tərəvətli sözlər» deyən Nizami «Beşlik»də bir dəfə də hayların «astvas»ını diləmir. Cəmiyyətdəki dini şüurda astvas olsaydı, heç olmasa bir dəfə də ona üz tutulardı.

«Xosrov və Şirin»də türk gözəli Şirinin atının adı Gülgündür, Mesrop yox.

Şirinin Xosrova cavabında: «Bir çiçək kimi idim, Səqlab banusu», «əgər Banu buyursa, gecə ilə...» deyilir.

Banu türk qadınlarının yüksək titulusudur. Səqlab banusu,

yəni Qıpçaq banusu. Səqlab - sakların (saq) - türklərin eli, yurdu, vətəni, dövləti deməkdir. Səqlab da deyilmiş Qıpçaq çölyü, indi «Cənubi Rusiya düzənliyi» adlandırılan yerlər də qədim Turanın bir parçasıdır. Rus deyilən yer isə Səqlabın çox quzeyindədir.

«Dediklərini ondan qabaq kimsə yazmamış» Nizami «Yeddi gözəl»də Rus gözəlinin hekayəsini Dördüncü iqlim padşahının qızı, «qırmızı yanaqlı Səqlab xanımı»nın dilindən söyləməsi də tarixi gerçəkliyi göstərir.

Ərəb tarixçisi İbn Fadlan (X yüzil) Səqlabın Bolqar olduğunu yazır. Qaynaqlar Volqa çayının adının təhrif olunmuş Bolqa(r) olduğunu da bildirirlər (AEA-nın «Xəbərləri». Tarix, Fəlsəfə, Hüquq. B., 1991, №4).

Azərbaycan Respublikasının Biləsuvar rayonunda «Bolqarçay» çayı vardır. Bölgədə XX yüzilin əvvəllərində Bolqarkənd adlı yaşayış məntəqəsi də olmuşdur. O, yerli türklərin «Yanqı» dedikləri, erməni-rus hərbiçilərinin 1918-ci ildə törətdikləri soyqırım qırğınları zamanı tam dağıdılıb.

«Beşlik»də Səqlabla bağlı bənzətimlər onlardır.

«Şehirkar incilər yaradan» Nizami Cəncəvinin «Yeddi gözəl»ində oxuyuruq: «O, qalada Səqlab xatunu kimi (yaşayırdı). Heç bir qala xanımı elə (yaşayışı) yuxuda da görməmişdi».

Səqlab «İskəndərnamə»nin «İskəndərin Qıpçaq çölünə çatması» bölməsində: «Axırda Səqlab çölünə gəlib yetişdi. Bu çöldə çoxlu Qıpçaq eli gördü. Baldırı samantək parlaq gözəllər gördü. Üzləri od kimi yanır, yanaqları sutək lətif. Günəşdən və Aydan daha çox parlaq. Hamısı qıyqacı baxışlı, adamovlayan. Mələk görərkən səbirsizləşirdi. Üzlərində əsla örtük olmazdı», «Səqlabi atını Çinə yürütdü», «Səqlabilərin gümüşünə sikkəmi vuram», «Leyli və Məcənun»də: «Şəki alması kimi sadə (hamar)» (Səqlab - sinab alması Azərbaycanın Şəki bölgəsində yetişdirilir) sözlərilə

öyülmüşdür. Qabığının çox hamar və yarasının olmaması bu almanın özəlliklərindən biridir. «Təzə qəlibdə yeni gözəllik yaradan» Nizami də yurdunun meyvəsinin bu özəlliyini göstərmişdir.

«Mənim Babilim Harut yandıran Gəncəmdir» deyən Nizaminin «Beşlik»də türk qadınlarına önəm verməsi onun Azərbaycan - türk milli psixologiyasından, o dövəmdə türk qadınlarının cəmiyyətdəki azad, saygılı yerini göstərmək istəyindəndir.

«XII yüzildə, özəlliklə də Şirvanda türk elementinin varlığı məsələsinə gəlincə, türklərin bu yerlərdə heç olmamaşı görünür. Ancaq əksinə, Arran bölgəsi və Gəncə şəhəri az sayda türk köçürilərini, bəlkə də oturaq türk köçkünülərini yaxşı tanıyırdı. Azərbaycanın qalan yerlərində, XII yüzildə türk köçkünüləri çox az, ancaq var idi».

Aqafangel Krımski bu uydurulmuş xristian-mason ehkamını-doqmasını təkrarlasa da, bir az vicdanlı bilim adamı olduğundan «ancaq var idi» yazır.

Duyğulara qapılıb xristian-mason, erməni yalanlarına uymuş bu bilim adamının bir aldanışını da göstərək: «V yüzildən Arran (Aqvan) dilinin yazısı və bu dildə xristian dininin kitabları, eləcə də başqa kilsə əsərləri var idi. Onlar başdan-ayağa erməni kilsəsinin etkilərilə dolu idi, çünki onların allahsevər yazarları bəzən öz dillərində yox, erməni dilində yazırdılar».

Məzhəbləri və dilləri ayrı olan Aqvan və erməni kilsələrinin bir-birindən tam ayrı, müstəqil olduqları sübut olunmuşdur.

Rus çarlığı Azərbaycanı tutandan sonra onları Qafqaza çağırən ermənilərin kilsəsinin araçılığı ilə 1836-cı ildə Alban kilsəsi bağlatdırıldı, xristian alban türklərini erməni yazdırdılar, Həsən Cəlallar oldu Həsən Cəlalyan.

Haylar Alban kilsəsindəki onlara əks olan kitabları

yandırdılar. Yazarların adlarını erməniləşdirdikləri bəzi kitabları təhriflərlə erməni dilinə çevirdikləri indi elm aləminə tam aydın olub və hayların dana bilmədikləri həqiqətlərdir.

Aqvan (Alban) keşişlərinin hay dilində danışmaları da erməni tarixquraşdıranların uydurmasıdır, Aqafangel Krımski də bunu təkrarlayıb.

O çağda türk dili təkcə Azərbaycanda yox, bütün Qafqazda etnik toplulmlar arasında ünsiyyət - məişət dili idi. Kərgüzərliq yazışmalar isə çox vaxt fars, bəzən də ərəb dilində yazılırdı.

Saygılı oxucular kitabın «Qaynaqlar» bölməsində sıralanmış, eləcə də başqa elmi araşdırmalardan Alban tarixi haqqında daha dərin bilgilər ala bilərlər.

Türklərin Azərbaycana gəlmə olmalarını yazanların cavabı XX yüzilin ikinci yarısında çoxyönlü elmi tutaqlarına verildiyindən bu yəndə sözlərimizi kəsirik.

Əziz oxucu fikirlərimizi çatdırmaq üçün çoxlu qaynağa dayanmağımızdan yaranmış fikir ağırlığından, qırıqlığından yorulub, türkləri ideoloji öyməmizdən şübhələnməsin. Ağıllı adamların üçdən çox şahidə ehtiyacı olmaz. Biz buna məcbur olduq. Çiyinə milli-mənəvi bərc götürmüş hər bir türk, azərbaycanlı belə edərdi. Çünki «dəlili güclü olan» Nizami Gəncəvinin «Leyli və Məcnun» poemasında dediği «altı-yeddi min illik» dünyada xristian-mason birliyinin son bir neçə yüz ildə etdikləri hökmranlıq savaşıının ideoloji kötəyinə çevrilmiş haylarla onları siyasi «forpost»a çevirənərlər məsələləri tarixi gerçəklikdən uzaqlaşdırıb aqlaşığımaz etmişlər.

Orta çağ tarixini «Türk çağı»dır. Bunu kimsə dana bilməz. Türklər ən azı min il dünya tarixini yaradıblar, yalan tarixquraşdıranlar isə ruhi-mənəvi əskikliklərindən tarixyadanları kiçiltməyə çalışıblar. Amma qədim və Orta çağın

gerçək tarix görünən hansı qapısını açırıq, üzümüzə türk gülür.

Biz bu kitabda heç bir millətin haqqını az da olsa kəsmək fikrində olmadıq. Nə gördük, nə duyduq, nə bulduq-nə tapdıq, nə bildik onu da yazdıq, həqiqəti deməyə çalışdıq. Ancaq yazdıqlarımızı təsdiqləyən qaynaqların hamısına baxa bilmədik. Ola bilsin kiçik yanlışlar da etdik, ancaq onları bilərək etmədik.

«Böyük güclər» adlanan xristian-mason işbirlikçilərilə «forpost» ziyələrinin oyunağı olan haylar indi də saxtəkarlıq, düşmənçilik yolundadırlar. Onlar XX yüzilin başında Azərbaycanın quzeyində və güneyində, dağılan Osmanlı və Rusiya imperatorluqlarında yüz minlərlə türkü və müsəlmanı öldürsələr də, yüz ildən sonra Qərbin türksevmez xristian dövlətlərinin dəstəyilə «erməni soyqırımı» iddiaları qaldırırlar.

Biz türklər deyirik: Biz tarix boyu kiminsə soyunu qırmamışıq, əksinə, haylar son iki yüz ildə, özəlliklə də 1905, 1915, eləcə də ondan qabaq və sonrakı illərdə rus və xristian-mason güclərinin yardımı ilə, açıq və gizli türklərin soyunu kəşib torpaqlarını ələ keçiriblər.

Xristian-mason dövlətləri isə işğalçı, antitürk, antimüsəlman siyasətlərini yeritmək üçün parlamentlərində millətlərinə ayıb, beynəlxalq hüquq və siyasi davranış normalarına əks olan, dəyərsiz «erməni soyqırımı» yasalari çıxarırlar.

Türklər deyirlər: Bir faktınız varsa, göstərin!

«Böyük güclər» qoyun dərisinə girmiş qurd kimi ağlayan hayların göz yaşlarını bayraq edib onları siyasətlərinin kötəyikə qullanırlar.

Bu ikiüzlülükdən yararlanmağa çalışan «yazıq ermənilər» də həvəslənərək türklərin qədim tarix və mədəniyyət nümunələrini ələ keçirməkdən doymayıb, Üzeyir bəy Hacı-

bəylinin «Arşın mal alan» operettasının erməni əsəri olduğunu yazır, Qara Qarayev İngiltərədə erməni kimi ensiklopediyaya saldırır, Moskvada «Yeni Naxçıvan» adlı kilsə, Nyu Yorkda «Ağ ev»in yanında soyqırım muzeyi tikdirirlər...

Onlar bu bağışlanmaz istəklərilə, «cavahirsatan sərraf» Nizaminin dediyi kimi, bizim «gizli (söz xəzinəmizi) aşkara aparırlar». Amma ermənilər türk Nizamilərin malını «Buxaraya qədər də aparsalar (bil ki), Gəncədəndir» sözlərini də unutmamalıdırlar.

Son 200 ildə türklərin dünya siyasətindəki yeri, ermənilərin də bir vaxt onlara tabe olduğu çağlardakı kimi, həlledici deyildir. «Söz deməkdə taleyi nadir» Nizaminin sözlərilə desək: «türkün yayı oxdan uzaq düşüb» erməni kimi «qoca mütrübə köhnə bir dəf olmuşdur».

Tarixi saxtəkarlıq, yalan, güclüyə yarımaq, yaltaqlanmaq, xəyanət yolunu həyat təzi, milli nişan, göstərici, simvol etmiş ermənilər «dünyanı namusla saxlamaq lazımdır» deyən Nizami Gəncəvinin bu sözlərini anlamalı, türklərlə düşmənçilikdən, Azərbaycan Respublikasının bir vaxt sığındıqları Dağlıq Qarabağ bölgəsinə, Türkiyə Cümhuriyyətinin torpaqlarına, eləcə də Gürcüstan Respublikası və başqa qonşu dövlətlərə bağışlanmaz torpaq iddialarından əl çəkməli, qonşu millətlərlə sülhlə, barışla, yaşamaladırlar.

Haylar 1988-1993-cü illərdə növbəti xəyanət edib, Rusiya Federasiyasının dəstəyilə Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsinə və yanındakı yeddi rayonunu tutdular. Ötən dönmədə onlar Azərbaycan Respublikasının bu siyasi toqquşmanı sülh yolu ilə çözmək istəyinə və beynəlxalq araçların «çalışmaları»na baxmayaraq yola gəlmirlər. «Böyük güclər» bu işi İsrail-Fələstin oyununa çevirmək istəyirlər. Ancaq yanılırlar. Gec-tez bir igit Atatürk doğulacaq, bu dünyünü açacaq, bu yararı kəşib atacaq, Dağlıq

Qarabağdan hay bayrağını endirəcək, bölgəyə sülh gətirəcəkdir.

«Ətraf ölkələrin hamısı sözünün hökmü altında olan» Nizami Gəncəvi «İskəndərnamə»də savaşın bütün millətlərə böyük ziyan vurduğunu yazmışdır. Rum və Rus qoşunlarının içində olan millətlərin nümayəndələri bir-birilə, türklər isə başqaları və özlərilə vuruşur: «Ruslara xəbər çatdı ki, Rum hökmdarı bu diyara öz ordusunu gətirmişdir... Vur-tut vaxtı çatanda çimli qulamaları bir tükdən yüzlərlə ox yağdırırlar... Rusların sərdarı Qıntal idi. Dövrünün işindən xəbər tutunca, yeddi Rus elindən ordu topladı... Burtasdan, Alandan, Xəzrandan dəstə-dəstə... İsu torpağından Qıpçaq çölünədək... O biri tərəfdən ordular sındıran şah tədbir tökmək üçün məclisdə əyləşdi. Ordu böyükləri şah ətrafında oturdular, sanki ulduzlar Ayı əhatə etmişdi: Qədir xan Çindən, Qur xan Xütəndən, Dübeys Mədəindən, Vəlid Yəməndən, Dəvali Abxazdan, Hindi Reydən, Keyin qohumlarından olan İstəxri Qubad, Gilanlı Zərivənd Mazandarandan, Xəvər ölkəsindən Niyal pəhləvan. Sipənd Xorəsandan, Fur İraqdan, Bərişad Ərməndən bu ittifaqda. Yunandan, Əfrəngdən, Misirdən, Şamdan».

Sıralamadakı Bərişad sözünə baxaq. Türkün bürü-qurd və şad sözlərindən yaranmış Bөрüşad (fars deyimində Bərişad) sözünün hər iki parçası haqqında yetərinə bilgilər vardır.

Xəzərlərin şadı - xaqanın oğlu dövlət sıralamasında üçüncü, bəzən də ikinci olurdu. Xəzərlər şadlarının başçılığı ilə Azərbaycanda uzun illər ərəblərlə savaşmışlar.

Bu «dünya savaşında» «Ordu nəzarətçisi şahın əmri üzrə ordunu səflərə böldü... Hər elin ordusundan ayrılıqda dağ boyda bir qala düzəldi. Dəvali və İran pəhləvanları sağ cinaha sarı kinlə getdilər. Qədir xan, Fəğfur havadarları bir başa sol qolda bayrağı tez ucaletdilər... Filgövdə şah isə min

ümidlə ağ filin üstündə kəmərlə bağlanmışdı. Qarşıda qırmızı üzlü ruslar məcusun qibləgahıtək od tutub yanırdı. Sağ tərəfi Xəzran (Xəzərli) dəstələri bəzəmiş, soldan da Burtasın nərəsi gəlir. Alanlar arxada, isular cinahda baş qoparmağı özlərinə halal etmişdilər. Mərkəzdə kinlə dolu ruslar, köksündən İskəndər mehrini yuyub atmışlar... Rus təbilləri tez çuşa gəldi, yaralı hindlitək nərə qopardı... Yenə də türk neyi şur qaldırılmışdı, türklərin qoluna qüvvət salmışdı...».

Bu gün dünya «İskəndər çağı»ndan daha qovuşmuş, bütünləşmişdir. Qovuşmuş, bütünləşmiş (qlobal) dünyada zorakılıq və beynəlxalq qanunları qulaq ardına vurmaq onda olmaz. Vaxt gələcək, Rusiya siyasətçiləri «erməni forpostu»nu atacaqlar. Onda qonşularına pislik etmiş haylar yanlışlarını anlayacaqlar.

Onda da Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin dediyi kimi: «Başqalarının yanlış alışqanlıqlarını pozmamalıq üçün Azərbaycan öz təbii haqqından» keçməyəcəkdir.

Dünya xam siyasətləri bağışlamır. O vaxt «döli güclü olan hər bir bəyanı dinləməmək bədbəxtlikdir» söyləmiş Nizami deyən kimi: «kim bilir, Şəddadın ayağı və əli kimin atının nali altında sınacaqdır?».

Azərbaycan Respublikası hökumətləri azərbaycançılığın iç ideyalarından olan qafqazçılığı gücləndirməli, bölgədə çoxyönlü Qafqaz geopolitik birliyi siyasəti yeridib, Qafqazın böyük-küçlü millət və xalqlarının geopolitik bütünlüyünə çatılmasına çalışmalıdır.

Qafqazın xristian dinindən olan millətləri - gürcülər, abxazlar, osetinlər aldanmış ermənilər də varlıqlarını Qafqaz birliyində, qafqazçılıqla qoruya, iqtisadi, mədəni yüksəlişə bu yolla çata biləcəklərini anlamalıdılar.

Yurdumuzda etnik millətçilik tumu səpməyə çalışanlar isə Azərbaycan Respublikasının gözəl bir güllük, xalqlarının da onun gülləri olduğunu anlamalıdılar.

Bu güllüyün ortasında böyük bir qızıl gül bitmişdir. Bu gözəl gül türklərdir. Qızıl türkün yanında o biri azərbaycanlılar - ruslar, ukraynalılar, tatarlar, gürcülər, yəhudilər, talışlar, tatlar, ləzgilər, avarlar, kürdlər, saxurlar, çeçenlər, osetinlər... gül açıb. Yağılar bu gözəlliyə poza bilməyəcəklər!

Ulu tanrı bu gözəl güllüyü soldurmasın, insanlar arasındakı sevgi, sayğı bağını heç vaxt qırmasın, Azərbaycan Respublikasını sonsuzadək qorusun, yaşıtsın!

BİLİMLƏ DİNİN OXŞARLIĞI VƏ AYRILIĞI HAQQINDA

Yaranmışların ən şəərəllisi adlandırılan insan ikili - biososial mahiyyətlidir. Onun sinir sistemi mərkəzəqaçan və mərkəzdənqaçan quruluşludur. İnsanın sinir sistemi iç və dış mühitdən bilgiləri (qıcıqları) alıb mərkəzə - beyinə ötürür. Bilgilər beyində incələnərək (analiz) gərəkli-düzgün qərar (sintez) verilir.

Düzgünlük anlayışı nisbi olduğundan sinir sistemi həm də yanılan (səhv edən) tipli sayılır.

Sosial anlamda xeyirgüdmə prosesləri olan həyat özəl və toplum (ictimai) mahiyyətlidir.

Xeyirgüdmə mahiyyətə yarı-yarıyadır. Onun özünüsevən və özgəsevən hədləri vardır. Yaranışdan özünüsevənlər özgəsevənlərdən çoxdur.

Bənzərsiz yaradıcılığı ilə «Şərqdən Qərbədək tanınmış» Nizami Gəncəvi «Beşlik»indəki poemalarda dini-ideoloji məsələlərə də böyük yer vermişdir.

Kəsin tarixi bəlli olmasa da, dinin ən qədim çağlardan yaranmış qəbul edilmişdir. İnsanlar, cəmiyyət və dövlətlər tarix boyu dinin ciddi ictimai-siyasi, mənəvi basqısı altında olmuşdur. İnsanlığın 8-10 min illik gəlişmə, yüksəliş, mədəniyyət tarixini «din çağı» da adlandırmaq olar.

Son iki yüz ildə Qərbdə və qərbyönlü ölkələrdə elmi-mədəni təbliğət və qanunlarla dinin cəmiyyətin həyatına basqısı çox azaldılsa da o, yeni üsul və şəkillərlə ortaya çıxır, bütün dünyada insanlara və dövlətlərə güclü təsir edib siyasətləri yönəldir.

Din cəmiyyətdəki etnik, milli birlik bağını da qıra bilir. Tarix boyu gündoğandan günbatana hər yerdə iki qardaşın, soyu qohum olan bir elin dinini, hətta məzhəbini belə dəyi-

şəndən sonra bərişməz düşmənciliyi bu gün də davam edir.

Tarixdə etnik savaşlar çox olsa da, Varfolomey gecələri, din xadimlərinin fitvaları ilə tonqallarda yandırmalar, dəri-soymalar da insanlığın böyük ayıbı sayılır.

Bu və başqa tarixi olaylar dinin insanlara fanatik təsir gücü olan bir ideologiya olduğunu göstərir.

Ancaq hər hansı ideya artıb, çoxalıb ideologiyaya çevrildikcə məhdudlaşır. Din də ehkamlarını qoruduqca məhdudlaşır, çatışmazlıqları ortaya çıxır.

Buna görə də, dünyanın dərk məsələsində bilimlə (elm) din mahiyyətə yaxın,

təbiətin

bilgi – bilik – bilim – mütləqin < > dərk yolu ilə
tanrının

getsələr də, yolları heç vaxt birləşmir.

Bilimin öz ölçüləri vardır, dinin öz. Bilim dini tam qəbul edərsə mahiyyətindən çıxar. Bilimin fəlsəfəsi axtarışdır, dininki ehkama inam.

«Bilim əməlin xəzinədarıdır!», ancaq «dinlə dünya bir-birilə düz gəlməz» (Nizami Gəncəvi).

Hər biləndən üstün bir bilən vardır!
Quran, Yusif surəsi, 76-cı ayə

«BEŞLİK»DƏKİ DİNİ-İDEOLOJİ BAXIŞLAR

Sovet dönəmində Orta çağın Nizami, Füzuli və başqa Şərq bilginlərini materialist, ateist etməyə çalışırdılar. Məsələn, «sözə dirilik suyu verən» Nizami Gəncəvi «allahla təbiəti birləşdirən panteizmə, allahı təbiətin canlı ruhu kimi başa düşən hillozoizmə, bəzən isə «çəitmişəm ki, hər bir ulduz bir dünyadır, hərəsinin ayrıca yeri və göyü vardır» deyə dünyanın çoxluğunu və sonsuzluğunu qəbul edən materialist baxışa meyil etmişdir» (ASE, VII c., s. 247).

Biz bu araşdırmada məsələyə dinçi, ya ateist kimi yox, bilimsəl yanaşaraq, «sevinc bulağından təzə bir bahar çıxaran» Nizami Gəncəvinin «Beşlik»indəki oxuculara mənbəşünəşliq baxımından dəyəri olan mətnləri seçib yazmaqla, «Mən demirəm dünya bizim üçün deyildir», «Belə bir yaxşı və şən dünya yaratdığı halda, əbədlilik nə üçün cənnətə həvalə edildi?», «Həyat mülkü ən gözəl mülkdür, heç nə yaşamaqdan gözəl sayılmaz», «Hər nə əhd varsa, o, həyatdadır, ölümdən sonra isə əhdin [mənası] yoxdur» desə də, varlığına ilahi bir allah sevgisi yeritmiş Nizami Gəncəvinin dini-ideoloji baxışlarının bəzi özəlliklərini araşdırmağa, açmağa, açıqlamağa, oxucuların işini asanlaşdıracaq yöndə sıralamağa çalışacağıq.

«Sirlər xəzinəsi»

Nizami Gəncəvinin ilk poeması gənc yaşlarında yazdığı «Sirlər xəzinəsi»dir. «Sözərinə düşmənlərinin gözü ilə baxan» Nizami bu əsərdə böyük həyat yolunun başladığını du-

yaraq, «Söz almazından qılinc düzəldib, dalımca gələn şairlərin hamısının başını vürmüşəm. Hələ indiki səviyyədə təymin olmasa da, mənim rütbəmin başı yenə də ucalacaqdır. Mən ən yüksək zirvələrə uçaçağam. Ola bilsin ki, öz (yüksək) himmətimdən də qalxacağam» deyib, «mənzum sözün mənsur sözdən üstünlüyü»nü gözə alaraq, dəyərli fəlsəfi, siyasi, əxlaqi, dini-ideoloji, böyük bir bilim əsəri yaratmışdır.

«Sözün sapını çox incə ayırən» Nizami «Sirlər xəzinəsi» poeması ilə özünü islam dininin ilahi sevgisi - eşqilə qovrulan dönməz ideoloqu, siyasətçi alimi, dövlət idarəçiliyi nəzəriyyəçisi, yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərlərin yayıcısı olan bir filosof kimi tanıtmışdır.

Nizami Gəncəvi yüksək din təhsili almış, islam dininin «Quran»dakı fəlsəfəsini dərinlən öyrənmiş, Azərbaycan, türk ruhlu, «üzü nurlu» bir bilgindir. O, «Bunu mənə verən bir vəlinəmət olub. Xoşlu İmad - o nəcib insan ki, yol göstərməklə başı ucalmışdı» deyir.

«Sözü tovuz kimi gözəl» Nizami bu böyük vəlinəmətə sayğı və sevgisini doğrudan da «Sirlər xəzinəsi» olan «nəsihət kitabı»nın «Birinci gizli qəlbin tərbiyyəsi» bölməsində sirlərə - gizlinlərə bürüyüb: «Müəllim mənə ədəb öyrətməyə başlayıb məni doqquz fələyin düyünündən açdı... Xülasə, bizə bəndə salan xacəməz tanrı olmasa da, bizim ağamızdır. O, mənim iki cahanda yolumun şihnəsidir. Belə olmasaydı, o mənim canımın dərini çəkərdimi? Mənimlə arası o qədər saz olmasa da, o öz şəfqətini məndən əsirgəmir. Mənim kimi ədəbsizə qul olub, o ədəböyrədən (müəllim) məni ram etdi. Mənim kimi (bir dəcəlin əlindən) başını götürüb qaçmadı. Xacə çırağın yaxasından tutub...məni yaxama qədər gülə bürüdü».

«Hər bilikdə tək» Nizami bu və sonrakı gizlində xacənin onu «maraca» yönəltdiyini, bu yolla qəlbinin cisimindən ayrılıb allaha qovuşduğunu üstüörtülü yazaraq, «İkinci gizli

söhbətin səmərəsi»ndə deyir: «Ey bütün gecələri gündüz keçirdiyi sadıqların qabağında xəcələtdən qara olan insan, mən ki, burada o gecənin sifətini azacıq təsvir etdim, mərifətin sifətini təsvir etdim. Gecə təklik pərdəsinin sifətidir, onun şamı isə (haqqı) görmək gövhəridir... Süfrədə olan bütün nemətlər qədər gecəsindəki xəyalların nuru idi... Çalış bu şam səni azacıq dağlasın ki, sən də Nizami kimi işığa (haqqa) yetişə bələsən».

İslam dininə qarşı Xaç yürüşü fitvası verən xristian papalardan, Qərbin Məhəmməd peyğəmbəri «insan nəslinin yırtıcısı» adlandırılan Volter kimi aydınlarından fərqli olaraq, zər-düştükdən başqa bütün təkallahlı dinlərə, peyğəmbərlərə sayğı ilə yanaşan «öyrənməli ölkə, zəngin xəzinə» Nizami Gəncəvi axırıncı din saydığı islam dininin peyğəmbərini gəlib keçmiş peyğəmbərlərdən uca tutub peyğəmbərlərin başçısı, öndəgedəni, sonuncusu, haqqolgöstərəni və b. adlarla öyür, bütün bu öyünlərdə «Quran» ayələrinə qırağa çıxır.

«Söz gövhərdir, sözdeyən üzgüçü» deyən Nizami Gəncəvi «Beşlik»dəki poemalarını o dönmədə qəbul edildiyi kimi, allaha, Məhəmməd peyğəmbərə, çağın sultanlarına, şahlarına öyünlərlə başlayır. Mahiyyətcə yaxın olub, bəzən «haddini aşan» kimi görünən bu öymələr «söz qızılının tayı olmayan» Nizamının dəyişən bənəzmələrinin gözəlliyindən oxucunu yormur.

«Sirlər xəzinəsi» poemasında tanrının tərif öyüğü allahın «ən gözəl biçimdə yaratdığı» insanlara göydən endirdiyi, haqq yolunu göstərən «allahın nuru» (əl-Maidə surəsi, 15-ci ayə) «Quran»dangəlmə allah sevgisidir. «Düzgün yol yalnız allahın göstərdiyi yoldur» (əl-Bəqərə surəsi, 120-ci ayə).

«Quran»dangəlmə dediyimiz bu sevgi islam dininin - allah vardır, birdir, əzəlidir, əbədidir, böyükdür, müqəddəsdir, doğmamış, doğulmamışdır, diridir, Göyün və Yerinin nuru-

dur, yaradıcıdır, aqıldır, adildir, qadirdir, hikmət yiyəsidir, hər şeyi görəndir, biləndir, eşidəndir, bağışlayandır, hakimlər hakimidir, bənzərsizdir, özündəndir, ortaqsızdır və b. ehkamlarından doğub.

«Yeri son dərəcə yüksək» Nizami Gəncəvi söz bəzəyi getdikcə durulub gözəlləşən sonrakı poemalarında içindəki əlah sevgisini daha da dolğunlaşdırıb tamamlamışdır.

«Sirlər xəzinəsi»ni «Bismillahir-rəhmanir-rəhim həkimlər xəzinəsinin açarındır» sözlərilə başlayan «öyrədənə meyilli» Nizamiyə görə, «Fikrin başlanğıcı və sözün sonu tanrının adı ilədir. Dünyaya gələnlərdən öncə var olan odur. Dünyada əbədi qalanların hamısından da əbədi odur. O, dünyanın ilkin salarındır, bütün varlıqların yaradıcısıdır. Ağılıncə sapına inci düzən, görən gözlərinə işıq verəndir. Tanrının «vücudu və sifətləri əzəli və əbədidir, kainatı var edən və yox edəndir... O var ikən hələ uca (göylər) və yastı (yerlər) yox idi. İndi olanlar olmayanda da o, var olacaq».

Bu «varlıq və qüdrət fəlsəfəsi»nə görə də, «kimsədən borc almamış» Nizami «Ayağıyalın fəhm çox yollar dolaşdı», amma tanrının «qapısından əliboş qayıtdı», çünki ağılı ortaya çıxıb «mən fəhmi çağırıb, ədəbsizliyinə görə tənbeh etdim» deyir.

Son illərdə Azərbaycan Respublikasında söz, din, əqidə azadlığından dinə münasibətdə şapmalar yaranmışdır. Kimlərinə fəhmlə nələrisə qabaqcadan görmələri haqqında uydurmalar yazılır, yayılır. Ancaq fəhmlə edilən bu «öncəgö-rən»lərdən danışan yazılar demokratik cəmiyyətdəki ruhi-mənəvi azadlıqdan sui-istifadə, yalan-palan, dinə soxulmuş batil şeylər - xürafatdır.

«Dünyanın qapısını biliklə açan» Nizami Gəncəvi də əlahə yalvarıb, ondan fəhmçilərin, münəccimlərin «dəftərlərini yandır»masını diləyir.

Allahın köməyiylə yaşadığını deyən Nizami «Sirlər xəzi-

nəsi»nin «Tovhid və münacat» bölməsində «Quran»dangəlmə din fəlsəfəsini yeni, gözəl söz çalarları ilə bəzəyir. Ey bütün varlığı yaradan, kainat sənənin bayrağını altında oturmaşdır. Bizim varlığımız səndən, səninsə varlığın zatındandır. Sənənin varlığının nə surəti var, nə də ona bir şey calanıb. Sən heç kimə bənzəmirsən, kimsə də sənə bənzəməz. Dəyişməyən, ölməyən ancaq sənənsən. Biz hamımız öləriyik, qalan tək-cə sənənsən. Səndən başqa haqq yoxdur. Pərəstis ancaq sənədir, səndən başqasına pərəstis haramdır. Sənənin təkliyini tərannüm edən qulun Nizami hər iki dünyada sənənin ayağının altının torpağıdır.

«Fikir cövlanında yerışı qızgın» Nizami Gəncəvi «Sirlər xəzinəsi»nin «Peyğəmbərlərin axıncısı Məhəmmədə (allah ona rəhmət ələsin və onu salamlasın) sitayışı» bölməsində Məhəmmədin tanrının «ləvhədə birinci nəqş edilmiş əlif»i olub peyğəmbərlik bayrağını bütün peyğəmbərlərdən qabaq qaldırdığını, onunla «peyğəmbərliyə son qoyulmasını», onun «sahəölçən xacə, Məsinin isə nökrəri», onun allahdan müjdəgətirən, İsanın isə muştuluqçu, yaranmış dairənin ən işıqlı nöqtəsi, bütün deyilmiş sözlərin ən gözəli olduğunu yazır.

«Qələb qoşununun bayrağını tapan» Nizami Gəncəvi «Peyğəmbərin (allah ona rəhmət ələsin və onu salamlasın) mərəci haqqında» adlı növbəti bölmədə «cənub şahı» adlandırdığı Məhəmmədi yenə ən yüksək sözlərlə öyüb onun ürək quşunun (ruhunun) «cisinin qəfəsi» olan bu dünyadan dinclik məkanına uçduğunu deyir.

«Güldən gülə, budaqdan budağa uçan» Nizamının fikrincə, hər iki dünyanın gözləri Məhəmmədə dikilmişdir: «O, (göylərin) firuzə rəngli fərşləri üstündə, gül kimi əldən-ələ (verilərək) ərşin (allah taxtının) ayaqlarına yetişdi», «O, (yollardakı) qarıblar kimi heyrətə dalıb, onun (allahın) sarayının qapısının halqasını vurdu... Ondən başqa heç kəs o sir-

li qapının ağzına çatmamışdı. O da oraya yetişməyindən heyrətə gəldi...O öz yolunu addım-addım irəliləyərək cisim libasını çıxardı. O, çox uzun yol getdikdən sonra başını təbiətin yaxasından çıxardı...Onun himməti öz sensuz paklığı ilə onu mənzili məlum olmayanın mənzilinə yetirdi...Zavallı olmayan o nur ayəsini xəyala sığmayan bir baxışla sezdi. Bu yerdə təqdirə layiqdir ki, (deyim) mütləq o, tanrını gördü və tanrı görülməlidir.

Lakin onu görməyin məkan və zamanı yoxdur...Onun görülmə biləcəyini (ağıl) gözündən qaçırmamalıyıq, «onu görmək mümkün deyil» deyənlərin özləri kordur...O, görülməli, görülməli, görülməlidir!...O vardır, lakin bir yerdə qərar tutmayıb, hər kim belə deyilsə tanrı ola bilməz...Məhəmməd o varlıq çeşməsinə başqa gözlə deyil, yalnız öz idrak gözlərilə gördü...Dodaqlarını şirin təbəssümlərlə bəzəyərək, o, tanrıdan öz ümmətinin (nicatını) dilədi...Eşqin cazibəsilə getdiyi bu səfəri o, bir göz qırpımında başa vurub geri qayıtdı.

Bu, «Quran»dangəlmə islam fəlsəfəsidir. Cisimdən çıxmada allaha çatmaq, ona qovuşmaq olmaz. Allah dərk ediləndir, ona ancaq qəlb gözü, qəlb sevgisilə çatmaq olar. «Qəlbini tanrıya bağlamış» Nizami Gəncəvi də bunu, «Quran»dakı kimi, ilk olaraq Məhəmməd peyğəmbərə yaraşdırır.

«Beşlik»də ona «dini bəsləmək işi tapşırılıbdır» deyən Nizamının Məhəmməd peyğəmbərə öyükləri dindar şairin «şeyr bülbülü»nün dililə bəzənir. «Quran»da Məhəmməd peyğəmbərə sevgi - allahın elçisidir, aləmlərə rəhmətdir, bütün insanlara göndərilmişdir, haqq yol göstərəndir, insandır, zorakı deyildir, ən yüksək əxlaqlıdır, islahatçıdır, mücjdəverən, qorxudandır, kefi istəyəndə danışmayandır, möminlərə canlarından yaxındır, təbliğatını ədalətlə etmişdir, əməyindən haqq istəməz, biət ediləməlidir, salat və salam olunmalıdır, sayğı göstərilməlidir, hakim sayılmalıdır, xanımları mö-

minlərin anasıdır, imanda dayanıqlıdır, sözü vəhydir, təvazökardır, ümmətinə bağlıdır, hakimliyinə itaət ediləməlidir, alah xəzinəsinin yiyəsi deyildir, mələk deyildir, möminlərə şəfəqlidir və b. hökmlərə dayanır.

Məhəmməd peyğəmbərə sevgisində bəzən bu hökmləri «aşan», «ömrünü ürəkləri razı salmaqla keçir» deyən Nizami Gəncəvinin bu düşüncəsi də «Quran»da dayanır. «Quran»ın əl-Bəqərə surəsinin 253-cü ayəsində: «(Ey Məhəmməd) Bu peyğəmbərlərin bəzisini digərindən üstün etdik. Allah bunlardan bəzisi ilə danışmış, bəzisinin isə dərəcələrini yüksəltmişdir».

Əl-Ənbiya surəsinin 107-ci ayəsində isə Məhəmmədə: «Səni də aləmlərə bir rəhmət olaraq göndərdik» deyilir.

«Quran»da «müjdəverən və qorxudan peyğəmbər» Məhəmmədə «ancaq qabaqkı peyğəmbərlərə deyilənlər deyilsə» də o, allahın «çox zalım və cahil», «xəsis», «nankor», «məşəqqətdə yaradılmış» insanı «açıq-aşkar qorxudan», «öz peyğəmbəridir», «carçısıdır», «çirəğidir», insanlara «haqq yolu göstərən»idir.

Əl-Əraf surəsinin 158-ci ayəsində Məhəmmədin dilindən belə deyilir: «Ey insanlar! Mən allahın sizin hamınıza göndərilmiş peyğəmbəriyəm. (O allah ki) göylərin və yerin hökmü onundur, ondan başqa heç bir tanrı yoxdur. O dirildir və öldürür. Buna görə də allaha və allahın sözlərinə (ayələrinə, göndərdiyi kitablara) inanın və ümmi-peyğəmbər olan rəsuluna iman gətirin və ona tabe olun ki, doğru yolu tələf etməsiniz!».

Növbəti «İkinci sitayiş» bölməsində ağılın tanrı «elçilərinin sonu və peyğəmbərlərin xətmə», «sirr dəryasının ən qiymətli gövhəri» adlandırdığı peyğəmbərin öyülməsi davam etdirilir, Məhəmmədin insanları «onun kərəminə baxmaları», «tikanı qoyub onun gülündən bəhrələnmələri üçün şəxsi arzularının «dişini çəkdiyi» deyilir.

«Sirlər xəzinəsi»nin Məhəmməd peyğəmbərə yönəlmiş

«Üçüncü sitayiş» bölməsi «ruhumuz sənə qurban olsun kəlamı ilə tərbiyələnib» sözlərlə başlayır.

«Ay və Günəş kimi cömərd» Nizami Gəncəvinin fikrinə, «Ərəb yolçuları üçün Ay» olan Məhəmməd «Əcəm şahlarının şahı»dır. Ağıl onun üzünün vurğudur. Bu vurğunların silsiləsi peyğəmbərin saçının sayı qədərdir. Məhəmmədin təsirindən ərəb torpağı müşk saçdığından ölkənin hüdudu müşk ətri yağdırır: «Sənin saçdığı bu titrət ənbər ətirini hər iki aləmə belə dəyişsən, ucuz vermiş olarsan», «sənin kölgən yoxdur, çünki sən bir işıqsan, (bircə bu) kifayətdir ki, Allah işığının kölgəsisən».

«Cavanlığını cahana vermiş» Nizaminin fikrinə, peyğəmbərin «ruhunun bacası sübh çağı parladığı üçün ərəş həmin günəş qarşısında bir zərrəyə bənzəyir».

Məhəmməd peyğəmbərə yönəlmiş «Dördüncü sitayiş» də islam dininin «Əcəm»də üzlaşdiyi çətinliklərin aradan qalxmasını istəyən «dindar» Nizaminin duası, çağırışıdır: «Ey Mədinə, Məkkə niqablı günəş, nə qədər kölgə altında oturacaqsan? Sən aysansa, öz günəşindən (işığından) bir az (bizə) saç. Əgər gülsənsə, öz bağından (bizə) ətir ver!...(Atını) Əcəmə (tərəf) çap, Ərəbistanda oturma! Budur gündüzün qızıl köhləni, gecənin qır atı səni (gözləyir). (Bu köhnə) mülkü (dünyanı) yenidən bəzə, cahanı elə təzələ ki, bu (əməlin) səsi hər iki cahanı tutsun...Sənin torpağın ölkəyə ətir saçdı, lakin fitnə küləyi gəlib o ətri apardı». Buna görə də, «minbəri (günahtar kahinlərin) çirkindən yu», çünki «onlar evdə yaşayan cinlərdir, hamısını yoxluq zirzəmisinə at...Şihnə sənənsən, bəs karvan niyə başsızdır? (Ordunun) mərkəzi sənənsən, bəs nə üçün bayraq oradadır? Bir tərəfdən, dinin (altından) yarpağın açılır, digər tərəfdən, pusqu qururlar. Ya bir Əlini vuruş meydanına yolla, ya bir Öməri şeytanın qabağına yolla».

«Yaxası gülə bürünmüş» Nizami Gəncəvi tanrıçılıqdan doğmuş zərdüştlüyü qəbul etməmişdir. O, bunu «Beşlik»də

Makedoniyalı İskəndərlə Məhəmməd peyğəmbərin, eləcə də öz dilindən dəfələrlə yazmışdır. Bu da «Quran»dangəlməkdir.

«Quran»da yəhudilərlə xristianlar «qəzəbə düşər olmuşlar», atəşpərəstlər, bütərəstlər «haqdan azmışlar»dır.

«Quran»ın ən-Nəml surəsinin 24-cü ayəsində deyilir: «Mən onun və tayfasının Allahı qoyub Günəşə sitayiş etdiklərini gördüm. Şeytan əməllərini onlara gözəl göstərmiş, onları yoldan sapdırmışdır. Buna görə də haqq yolu tapa bilmirlər».

«Quran»a yazılmış açıqlamalarda Günəşə sitayiş edən sabiilərin Yəməndə yaşayan bir tayfa olduğu bildirilir.

«Quran»ın əs-Şəms surəsinin 1-ci ayəsində «And olsun Günəşə və onun işığına» nidəsi vardır. Başqa ayələrdəki «And olsun gecəyə, gündüzə, səhərə, əncirə və zeytuna, atlara» kimi nidələr islam dininin qəbul etmədiyi bütərəstliyin «Quran»dakı gözə dəyən nişanlarından.

XIX-XX yüzillərdə türk tarixi və tanrıçılıqla bağlı tapılan mədəniyyət abidələri, Orxon-Yenisey, Qobustan-Gəmiqaya mədəniyyətinin daş əlifbası tanrıçılığın tək Tanrıya-Göyə-Günəşə sitayiş olduğunu deyir: «Atəşə tapınaraq tək tanrını buldular».

«Ağlı ilə ucalmış» Nizami Gəncəvi də «Xosrov və Şirin»də «Cəmşidin dinində ikilik məqdul deyil» yazmışdır.

Atəşpərəstlik «Quran»ın əl-Həcc surəsinin 17-ci ayəsində: «Həqiqətən, Allah iman gətirənlər, yəhudilər, sabiilər, xaçpərəstlər, atəşpərəstlər və müşriklər arasında qiyamət günü hökmünü verəcəkdir» sözlərlə də xatırlanıb.

«Yaxşılarla ünsiyyət axtaran» Nizami Gəncəvinin tanrıya münacatında «Günəşə pərəstləş edənlərin gözlərini kor et» deməsi, «Sirlər xəzinəsi»ndəki «Üzünü ona tut ki, o böyük arxadır. Arxanı isə Günəşə tut ki, o zərdüştlüyün mənəbəyidir» və b. deyimləri Allahın haqq dininin yeni ideologiya kimi, ən bilgin adamların da dini yaddaşını sildiğini deyir.

«Nəfsini heç kimin nəfsilə qarışdırmayan» Nizami Gəncəvi «İskəndərnamə» poemasında atəşpərəstliyi «yaxşı ad» qazandırdığı İskəndərin əlilə yer üzündən silməyə çalışır. Poemanın «İskəndərin İran atəşgədələrini dağıtması» bölməsində deyilir: «Ağıllı şah belə fərman verdi: müğlərin rəsminə heç kəs riayət etməsin. Əziz qızların üzü örtülü olsun. Ancaq ana və ya ər üzlərini görə bilsin... Dünyanı bulanıq dinlərdən təmizlədi. Xalqı doğru dinə tərəf gətirdi. İran torpağında bu himayədən heç bir zərdüştidə atəş qalmadı... Şah dünyadan atəş rəsmi sildi. Atəş pərəstiş edənlərin tüstüsünü çıxardı. Əmr etdi: camaat onun dövründə İzədə (allah) pərəstiş etsin. Hənifi (təkalahlıq) dininə pənah gətirsin... Öz ulu babasının yolunu xalqa göstərdi. Ürəkləri atəşin istisindən və tüstüsündən xilas etdi. Sonra nədimlərin tədbirilə Azərbaycana tərəf yönəldi. Hər yerdə atəş görürəkən tez odu söndürürdü, «Zənd»i silirdi».

«Ağlın boyu hünərdən azad deyil» deyən Nizami Gəncəvinin Makedoniyalı İskəndərin adından söylədiyi yuxarıdakı sözlər dini-ideoloji savaşı göstəricisidir.

Nizamülmülkün «Siyasətnamə»sində də bu ideoloji savaşı əsas yönələri, demək olar, eynilə verilmişdir: «Ulduzların göstərdiyinə görə, bir adam zühur edib peyğəmbərlik iddiası etməli, qəribə bir kitab gətirməli, əcaib möcüzələr göstərməli, Ayı göydə iki yerə bölməli, xalqı haqq yoluna dəvət etməli, pak din gətirməli, atəşpərəstlik və başqa məzhəbləri aradan qaldırmalı, cənnət vəd etməli, cəhənnəmlə qorxutmalı, dövlət, arvad məsələsini şəriətə görə qaydaya salmalı, xalqı divin əlindən qurtarmalı, Süruşla (mələk) dostlaşdırmalı, atəşgədə və bütənləri dağıtmalı, onun dini bütün dünyaya yayılmalı, qiyamətə qədər davam etməli, yer-göy onun peyğəmbərliyinə şahidlik etməlidir».

İndi Məzdikin başına düşmüşdür ki, bu adam guya onun özüdür. Lakin bu adam əvvəla, əcəm olmamalıdır. Məzdək

əcəmdir, bundan əlavə, camaatı atəşpərəstlikdən sağındırmalı, Zərdüştü inkar etməlidir.

Məzdək həm Zərdüştü, həm də atəşpərəstliyi təbliğ edir. O, icazə verməyəcək bir adam başqa bir adamın arvadının həndəvərinə dolansın, ya başqasının malını zorla alsın, o oğurluq üstə əl kəsdirəcək, Məzdək isə xalqın malını, arvadını halal buyurmuşdur.

O peyğəmbərin fərmanı göydən mələklə göndəriləcəkdir, Məzdəkin isə oddan gəlir. Məzdəkin məzhəbinin heç əslı yoxdur».

Zaman keçdikcə bu əfsanəvi dini-ideoloji bacarıqlar, dünyəvi arzular Məhəmməd peyğəmbərin özəllikləri və möcüzələrinə çevrilmişdir.

Ancaq islam dininin çoxlu təriqətə parçalanması «ürəyin gözələrini allahın pərdəsinin məhrəmi» etmiş Nizami Gəncəvidə qəlbini verdiyi dinin gələcəyinə şübhə yaratmışdır. Buna görə də o, «Tovhid və münacat» bölməsində özünü qulu, bəndəsi saydığı tanrıdan soruşur: «Zəmanənin yeni yolu nə qədər davam edəcəkdir? O köhnə yolun pərdəsinə gətir» deyir.

«Mələklər yolu ilə gedən» Nizami Gəncəvi çağının bütün yanlışlıqlarından, pisliklərdən, dini sapmalarından yüksəkdə durmuşdur. Məsələn, onun yaşadı, yüksək səviyyəli əxlaq kitabı «Qabusnamə»də, yazıçı şah oğluna: «Heç vaxt qonşusu ələvi olan ev alma!» deyir. «Qəlbini bağışlayan allaha verməmiş» Nizami Gəncəvi isə şiiyyənin siyasi olub islam dinini böldüyünü, bilənlərin bu bölcü təriqətlərlə savaştığını görsə də, islamın heç bir yolunu üstün tutmamış, içdən tək allaha bağlı mömin müsəlmanlığı ilə öyünmüşdür.

«İslam ideoloqu» Nizami islam xəlifələrinə eyni sayğı ilə yanaşır. «Leyli və Məcnun»da «Sonuncu peyğəmbərin (ona salavat və salam olsun) məhdində» «Yeddi səqlı etdiyın bu evi dörd xəlifəyə vəqf etdin. Siddiq (Əbubəkr) sidqə (doğru-

luğa rəhbər idi. Faruq (Ömər) fərqdən (ayrı-seçkidən) uzaq-
dı. Allahdan qorxan o allahpərəst qoca (Osman) allahın şiri-
lə (Əli ilə) həmdərs idi. Hər dördü bir mayadan (bərabər) idi.
(Dördü də) bir bulağın çiçəkləri idi. Ölkə bu dörd xəlifə ilə
düzəldi. Ev dörd divarla hazır olar (tikilər)».

«İlahi sirlərin məhrəmi» Nizami Gəncəvi «Beşlik»də is-
lam dininin təriqətlərə bölünməsindən rahatsızlığını çox yer-
də açıqlamış, terrorçu ismaililərə nifrətini isə gizlətməmişdir.

Bəlli olduğu kimi, ideya və maliyyə qaynaqlarını Misir-
dəki şiə «Fatimilər krallığı»ndan, farslar, yəhudi və xristian-
lardan alan ismaililik, əslində, islama, özəlliklə də türk sul-
tanlarına qarşı idi.

İsmaililər türk sultanlarını və dövlətlərin başçılarını indi
terror deyilən sui-qəsdlərlə öldürürdülər. Şəhər sənətkarları-
nın Gəncədəki «Əxi» dəstəsi də ismaililərin pərdəli yığnağı
(lojası) ola bilərdi.

«Vəfa əhlində məqama yetişmiş» Nizami ismaililərə mü-
nasibətini belə bildirmişdir: «Qılıncla vurasan boynumu gər
sən, səsimi çıxarmam, qurbanınam mən. Sənə sevgilim, mən
ismailəm, söylər isəm yalan - ismailiyəm» (Çevirmə Məhəm-
məd Əmin Rəsulzadəninindir).

Bu fikriri professor Mübariz Əlizadənin «Leyli və Məc-
nun»un filoloji tərcüməsində isə belədir: «Əgər bu başa qı-
lınc endirsən, qapında mənə özünə qurban kəşmiş olarsan.
Özümü bir İsmail hesab edəmə, incisəm ismailiyəm».

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə də «Azərbaycan şairi Niza-
mi» anıtında yazdıqlarımızı təsdiqləyir: «Nizami, hər şeydən
öncə, xalis bir müvəhhiddir. Allahın təklirinə inanır. Yazısı
farsca isə də, duyğu və şüuru farslıqdan uzaqdır. Bu uzaqlıq
onun zamanında olduqca qüvvətli bulunan ismailiyə məz-
həbinə qarşı gizlətmədiyi düşmənçilik ilə nifrəti dəxi, göstərə
bilir. Vaqif olanlar bilirlər ki, içlərindən Həsən Səbbah kimi
qorxunc terroristlər yetişərək xilafətə qarşı şiddətlə mücadil-

lə edən bu hərəkət əski farslığın islamlığa qarşı gəlişinin bir
ifadəsi idi. Nizaminin mədh etdiyi Azərbaycan atabəyi Sul-
tan Qızıl Arslanın bunlar tərəfindən öldürüldüyü rəvayət
edilməkdədir. Ərəb xilafəti ilə türk səltənətinə düşmənlik
edən bu «iranlı» məhzəbin ünvanı Nizaminin lügətində bir
söyüşdür. «Dediyim kimi deyilsə, ismailiyyə olum» növbədən
beytləri bir-iki deyildir...»

«Az ye, az danış, az incit» deyən Nizami çox gənc yaşla-
rında yazdığı «Sirlər xəzinəsi»nin «İslam padşahı Məlik Fəx-
rəddin Bəhrəm şah İbn Davuda sitayiş» bölməsində də is-
maililəri yamanlayır: «İshaqın bayrağını o ucaltmışdır.
Onun əleyhinə kim çıxış etsə, o ismailidir».

«Əlini allahın pərdəsindən başqa yerə vurmasan cismini
candan da təmiz edərsən» deyən Nizami «Sirlər xəzinəsi»nin
«Beşinci sitayiş» başlığında «elçilər tacının gövhəri» adlan-
dığı Məhəmmədə: «Səninlə təzəcə bəzənmiş bu evin (dü-
nyanın) birinci aybalası (Adəm), axırıncı kərpici isə sən sən.
Sən həm Adəm, həm də Nuhsan. Yox, sən onların hər ikisin-
dən yaxşısan...Sənin qoyduğun yolla (şəriətlə) ağıl qan də-
yasından can gəmisini sahilə çıxarmışdır» deyir.

«Sənin torpağın mənim canımın behiştidir» deyən Niza-
mi Gəncəvi burada da Məhəmməd peyğəmbəri «Quran»a
uyğun olaraq o biri peyğəmbərlərdən üstün tutur, çünki o,
«ilk müsəlmandır». («Onun (allahın) heç bir şəriki yoxdur.
Mənə belə buyurulmuşdur və mən ilk müsəlmanam!», (əl-
Ənam surəsi, 163-cü ayə)).

Bu ayə ilə ən-Nəhl surəsinin 123-cü «Sonra (Ey Məhəm-
məd!) sənə: «Batıldən haqqa dönərək müşriklərdən olmayan
İbrahimin dininə tabe ol! deyə vəhy etdik» ayəsini tutuşdur-
saq, «ilk müsəlman»ın İbrahim peyğəmbər olduğunu anla-
malıyıq, çünki «Quran»ın Ali-İmran surəsinin 67-ci ayəsində
deyilir: «İbrahim nə yəhudi, nə də xristian idi. O ancaq həniif
(batıldən haqqa tapınan, haqqa yönəlmiş) müsəlman (allaha

təslim olan) idi və (allaha) şəriklə qoşanlardan deyildi».

Məhəmmədin irədində verdiyimiz sözləri isə məhz müsəlman anlamına gəlir və «Quran»ın əz Zümər surəsinin 12-ci ayəsində təkrarlanır: «Mənə ilk müsəlman olmaq buyurulmuşdur».

«Heç kəs ruzisindən çox yeyə bilməyib» deyən Nizami Gəncəvinin fikrincə, islam dinilə insanlar çəkişmələrdən, sa-vaşlardan qurtulmuşlar. Bu da «Quran»dangəlmədir: «Düzgün yol yalnız allahın göstərdiyi yoldur», «İslamdan başqa din qəbul olunmaz», «Sizin üçün din olaraq islamı bəyənib seçdim» (Əl-Maidə surəsi, 3-cü ayə).

Ancaq belə deyildir. Din insanları idarəetmə vasitələrinin biridir. Heç bir dinlə insanları çəkişmələrdən tam qurtarmaq olmaz. Onları azaltmaq olar, yox etmək olmaz.

Yaranışın bu fəlsəfəsini gözə alan «əhdinəuyğun iş görə» Nizami də ikinci münacatda «Quran»dakı kimi: «Bütün bu ümid və qorxu səndəndir» deyib, «Xosrov və Şirin» poemasında Məhəmməd «peyğəmbərin məktubu» bölməsində «Afərin o peyğəmbərə ki, qorxu və ümidlə Firiduna və Cəmişdə hökmünü yeridir» yazır.

«Bütün aləmdə əziz» Nizami Gəncəvi «Beşlik»dəki poemalarda «qorxu və ümid» haqqında fikrini dəfələrlə söyləmişdir. İnsanların həyatını düzənləmək üçün gərəkli olan bu «qorxu və ümid» nəzəriyyəsi, dində olduğu kimi, tarix boyu siyasətin də əsas idarəetmə vasitələrindən biri olmuşdur.

«Quran»da axirətdəki allah qorxusu və gözəl cənnət həyatına inama əsaslanan «qorxu və ümid» baxışı da islam dininin insanı əsas tərbiyə vasitələrindən biridir.

«Quran»ın Ər-Rum surəsinin 58-ci ayəsində insanları haqq yoluna, doğru yola gətirmək üçün: «Biz bu Quranda insanlar üçün hər çür məsəl çəkdik» deyilir.

Əl-Maidə surəsi, 19-cu ayə: «Sizə müjdəverən və qorxudan şəxs gəlmişdir». Əl-Ənam surəsi, 48-ci ayə: «Biz pey-

ğəmbərləri müjdəverənlər və (əzabla) qorxudanlar sifətilə göndəririk». 92-ci ayə: «Bu (Quran) da mübarək, özündən əvvəlkiləri təsdiq edən bir kitabdır ki, onu sənə Məkkə əhlini və ətrafındakı insanları (allahın əzabı ilə) qorxutmaq üçün nazil etmişik». İbrahim surəsi, 52-ci ayə: «Bu (Quran) insanlar üçün elə bir moizədir ki, onunla həm qorxsunlar, həm də allahın tək bir tanrı olduğunu bilsinlər, həm də ağıl sahibləri düşünüb ibrət alsınlar!».

Sovet dönməndə, eləcə də ondan qabaq bəzi yazarlar «ürəyin qüdrətini və canın rütbəsini dərk etmək yalnız riyazət (nəfsi öldürmə) vasitəsilə olar» deyən Nizami Gəncəvini sufiliklə bağlamağa çalışmışlar.

«Beşlik»in yazıldığı çağın sosial-siyasi, mədəni qaynaq, dəyər və olayların dərinəndə öyrənilməsi «Riyazətlə bir məqama çatarsan» deyən Nizamini sufi yox, mömin bir müsəlman olduğunu göstərir.

«Sənin qollarına qüvvət verən din sənin ədalət tərəfini düzəldər» deyən Nizami Gəncəvi «Xosrov və Şirin» poemasında sufilərin çox yayılmış: «Ey igid, gec gəl, amma doğru gəl», «Nəfsindən özünü gözlə... nəfsini öldür, ondan sənə yar olmaz», «Candan keçməklə bu torpaq zindanından qurtarmaq olar», «Bacarıqla özünü bu mağaradan qurtar», «Ölümdən qabaq bir növbə ölək» yazmış, «İqbalnamə»də İskəndərin dilindən «gec gəl, yaxşı gəl, əzab çəkmə» çağırışlarını işlətməmişdir.

Yevgeni Bertels də Aqafangel Krımskitək ilk araşdırma- larında «Bu cahan alış-veriş evidir, bir şey verən kimi dərhəl (əvəzinə) başqa bir şey alır» deyən Nizamini sufi saymış, sonralar daha səmballı «Nizami və Füzuli» əsərində bu fikrinin yanlış olduğunu yazmışdır.

Bu nədəndən Şərq xalqlarının həyatını, ruhi-mənəvi aləmini yaxşı bilməyən bəzi Avropa şərqşünasları «hər kəs mənə görmək istəsə» yaratdığım «gəlin»lərə baxsın, deyən Niza-

mi Gəncəvinin «İqbalnamə» əsərində İskəndərlə filosofları bir-bir öldürəndən sonra «Nizaminin rüzgarının sonu» bölməsində yazdığı: «Elə ki, bu dastan tamam oldu, Nizami də yola düşmək məqsədilə addımladı. Bundan çox zaman keçmədi ki, ömrünün tarixinin vərəqi yazıldı. Altmış üç yaşından altı ay artıq idi ki, yola düşmək üçün təbil çaldı. Keçmiş filosofların halından danışdı. Filosoflar yatdılar (öldülər), və o da yatdı (öldü). Kəç zamanı öz dostlarına, gah yoldan xəbər verdi, gah nəsihət etdi. Güldü və dedi: «hər şeyi bağışlayan (allah) ümidvar etdi ki, məni bağışlayacaq. Siz bizim üçün zəhmət çəkməyin, bu sizin saray, bu da bizim sevinc evimiz. Bu söhbətdə idi ki, yuxu onu apardı. Elə bil ki, heç oyaq olmamışdı» fikrini şairin ölüm tarixi kimi anlamışlar.

«Fələkdən də yüksək» Nizami Gəncəvi «Leyli və Məcnun»da da ölməmişdən ölmək fikrindən yazmışdır: «Qabaqcadan ölümün ağırlığının sınaqdan keçir ki, ölüm çatanda sənə ağır gəlməsin. Ölümün mənəğənəsindən o adam canını qurtarar ki, ölümdən əvvəl ölmüş olsun... O dodaq ki, (ölüm) səfərinə gülümsəyir, özünün bişirdiyi yol əzuqəsilə səfərə çıxır».

İslam dininin özül tərbiyə prinsiplərindən olan bu sözlər, o dünyadakı əbədi həyata qısamüddətli bir keçid olan bu dünyadakı ömürdə insana nəfsini öldür, özünü axirətə hazırla, şərfli işlər görüb ad çıxart demək olub, «təbiətində vəhşilik də» olan insanın tərbiyəsi üçün çox gərəklidir. İnsan, Makedoniyalı İskəndər deyən kimi, 36 yox, 36 mil il yaşasa da, dünyadan doymayacaq. Ölən insanın bu maddi dünyadan apardığı isə ancaq yaxşı ad olacaqdır.

Dərindən düşünəndə, doğrudan da, «sənə nə veriblərsə alacaqlar» deyən Nizami kimi, «əziyyət evi olan bu ev, bir neçə il üçündür», «elə bir adam varmı, bu oğru onu oğurlamasın?».

Bu mənada sovet dönəmində rus təhsil və tərbiyəsi görə

ruhi-mənəvi dəyişmiş, özgələmiş, olayların mahiyyətini dərinləndirən anlaya bilməyən azərbaycanlıların da «bacardığın qədər ürəyini biliklə alovlandır» deyən Nizami Gəncəvi, «Beşlik», özəlliklə də ondakı sufilik haqqında düzgün fikirlər söyləmələri çox çətindir.

«Haqqa qovuşan» Nizami Gəncəvi qəbuluna getdiyi Azərbaycan hökmdarı Sultan Qızıl Arslana: «Sirrim şahə gizli deyil ki, mənim duadan başqa bir kəslə sazişim yoxdur. Nizami gizləndə əyləşən bir dorğadır. Yarısı sirkə, yarısı baldır. Tər təbindən şirin çəsmə axıdır. Quru zahidliyi çiyinə yük etmişdir. Zahidlik ağzım quru hovuz olsa da, şirin dilim dirilik suyudur. Müşk kimi göbəkə gizləndim, simurq kimi təkliyə adət etmişəm. Mənim kimi bir tikandan məclis gülü olmaz. Mənim əlimdən duadan başqa bir şey gəlməz. Qulluğumu ərz etməyə gec gəlməşəm, gec. Gec gəlməşəmsə də şir kimi gəlməşəm, şir. O, dünyanı gəzən şair, nə xoş söylədi: «Ey igid, gec gəl, amma doğru gəl!». Şahın xidmətlərinin öhdəsindən gələ bilmərəm, yalnız bir qədər səhər səcdəsini edə bilərəm... Mən bir də mücərrəd bir eşq olsa, təklidə mən o zaman dincələ bilərəm», «Nizami, qızıl xalat çox olsa da, sənənin xalətin zahidlikdir, onu əldən vermə! Sənə boyununu bu zinətlə bəzədən, başıucalardan sənənin başın uca olar» deməsi, çağın şah və sultanlarının sayğı göstərdiyi, «hər kim allahı etiraf etmir ölü» deyən Nizaminin cəmiyyətdə sıxışdırılan, təqib olunan hansısa bir sufi və ya sufi şeyx yox, içdən haqq tapınan, həlif müsəlman olduğunu deyir.

«Aslan ol, mətbəx pişiyindən qorxma» deyən Nizami Gəncəvi erkən yaşlarında yazdığı «Sirlər xəzinəsi»nin «Sufi və hacının hekayəsi» bölməsində sufilərə münasibətini bəlkə də özünün başına gələn olayda açıq-aydın göstərmişdir: «Kəbəyə gedən (bir nəfər) yola düşmək niyyətilə Kəbəyə gedənlər kimi hazırlıq görməyə başladı. Xərcindən artıq olan varı bir çanta dinardan ibarət idi. O (öz-özünə) dedi: «Filan sufi

nəcib adamdır, o, öz əllərini aləmdən üzübdür!». Ürəyində fikirləşirdi ki, o dəyanətli adamdır, başqalarında olsa da, onda xəyanət olmaz. O gedib ehtiyatını (sufinin) evinə apardı. Dinar çantasını sufiyə tapşırırdı.

Hacı ziyarətdən qayıdanda «ürəyi qızılın bəndinə düşmüş» dərvişdən axçasını istəyir. Ancaq bağışlanması üçün yalvaran sufi axçaları xərclədiyini bildirir: «Gülə-gülə malı tarac etmiş (sufi) yüz dəfə ağlayaraq (hacının) ayağına düşdü. O deyirdi: «Kərəm et ki, peşman olmuşam, kafir idim, indi müsəlman olmuşam... Axçanın sahibi tanıya qayıtdı, axçanın üstündən keçdi və (sufini) bağışladı. O, özünə təsalli verdi: «Bundan ötrü sıxılma, onun heç bir şeyi yoxdur, yoxdan nə almaq olar?!... (Sufiyə) dedi: «Əgər istəyirsən ki, səni incitməyim və o haramı sənə halal eləyim. Ey fələk kimi ri-yakar olan (sufi), gödək qolçaqdan və əliuzunluqdan əl çək!».

Buradakı gödək qolçaq sufilərin geydiyi xırqə deyilən paltara işarə olub, sufilikdən əl çək! deməkdir.

«Ədəb doğuran ağı məst etmə» deyən Nizami bundan sonra özünə üz tutur: «Din yüksək əyarlı qızıldır, onu şeytana vermə! Fəğfurun bilərziyini itsaxlayana vermə!».

«Balığın fələkəti onun pulundadır» deyən Nizami Gəncəvinin sufiliyə baxışı bu «başağəldi»də açıqlanmış və sufilik bir də «Yeddi gözəl»də gözəl bağı öyərəkən «İçəri girdi ki, tamaşa eləsin, sufiyanə bir ayaq götürsün» sözlərlə xatırlanmışdır.

«İqbalnamə»nin «İskəndərin anasına məktub yazması» bölməsində İskəndərin ölümqabağı saydıqlarının içində and olsun «dərvişə dost sultanın həyasına, özünü sultan bilən qənaətçil dərvişə» fikri də vardır.

Duyğulara qapılıb «ayıbyuyan» Nizaminin yuxarıda verdiyimiz üstüörtülü, gizli, sirlilərlərinin dərinəndən araşdırmadan, tutuşdurmadan onu tərkidünya (mistik), kötünsər

(pessimist), sufi adlandırmaq olar. Ancaq bu sözlər onun həmişəlik önündə kiçilər.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə «Azərbaycan şairi Nizami» anıtında yazır: «Din aləmində göstərdiyi bu etidalı o, fikir səhnəsində də göstərirdi. Bir mütəsəvvif sifətilə sufiliyə çox yabançı deyildisə də, tərki-dünyalıq istəyən dərvişliyə dəxi, özünü qapdırmamışdı. İsfərdan, irtikapdan və hər türlü düşkünlükdən sakınmaqla bərabər, həyatı sevər və həyatsevərlikdə özünəməxsus bir özəllik və gözəllik bulurdu, gözəl yaşamağı candan tərcih edərdi.

Təsəvvüfdəki seyr və süluk ilə təhsil və irşadını kimlərdən aldığı haqqında şair özü sükut etməkdədir.

«Ağlın yolu birdir» deyən Nizami Gəncəvi «Sirlər xəzinəsi»nin «Birinci gizlin qalbin tərbiyəsi» başlığında özünə bir «peyğəmbər mərci» yazmışdır. Bu nəsihət əsərində (o birlərində də) sufiliklə qarışdırılma biləcəkdir çox tərbiyəvi, düşündürücü sözlər vardır. Ancaq bu və başqa sözlərə dayanıb, «dövlətətin məzhəbində zülm haramdır» deyən Nizamiyə sufi demək çox yanlışdır. Onun dedikləri insanı dünyanın aldadıcı var-dövlətinə çox uyub pisliklər etməməyə, allahı tanımağa səsləyən «Quran»dangəlmə islam fəlsəfesidir.

«Bəşlik»də insana, cəmiyyətə, həyata xas eymisərlik (optimizm) də, kötünsərlik də vardır. Kötünsər dediyiniz Nizami sizi anında mübarizəyə, savaşa çağırır: «Aslan ürəkli olmadan iş aşmaz... Alçaqlardan aşağı olmağı niyə istəyirsən? Nakəsərin oyunağı niyə olursan? Hər hadisəyə niyə boyun əyirsən? Hər zülmə niyə razı olursan? Başını dağ kimi uca tut! Dünyanın yumşaqlığına qarşı sərt ol!»; bu «keçid yolu»nda «həyat bir nəfəs də olsa, şən keçirməli», çünki «həyat mülkü ən gözəl mülkdür», «cahan qəmə dəyməz, şadlığa meyl et» deyər.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə də «Azərbaycan şairi Nizami» anıtında sözlərimizi təsdiqləyir: «Şair təsəvvüfdə, təqva-

da və sülukdə kəndindən heç bir söz anlatmır».

«Yaxşılıq mülkünün sultanı» Nizami Gəncəvi «Beşlik»də bir neçə yerdə özünə zahid desə də, «Xosrov və Şirin»də Sultan Qızıl Arslanın onu «Mənim allahpərəstliyimin hörmətini gözlədi, mənə başı yun papaqlı zahidlər kimi qarşılama»ğından sevinərək yazmışdır: «Sonra xüsusi xidmətçisi gəlib dedi: «Buyur, ey hər biliklə qoşa olan yeganə (insan)! Söyüd kimi titrək bədənə içəri girdim. Günəşə tərəf gədən zərrə kimi (getdim). Başımı eləcə öz böynümə əyərək xəcalətlələ aşağı salıb irəli getdim. İstəyirdim onun ayağının torpağını öpəm, onda gördüm ki, Göy yerindən qalxdı. Kənlümü almaq üçün yanında əyləşdirdi. Süleyman kimi bir qarışqaya yanaşdı. Mən onun təminatından coşdum, iki ələmi bir qucağımda tutdum. Xidmətində dayanıb naxış kimi durdum. Onun iqbali əyləş dedi, əyləşdim...Elə ki, ayaq üstə durdum, dedi: əyləş. And verib oturtdu, sən hörmətə bax! O fitva ilə indi harada olsam, otururam, necə ki, orada oturdum».

«Quru zahidliyiylə öyünən» Nizami «Sirlər xəzinəsi»ndə isə zahidliyini belə bildirib: «Nizamının zahidliyi elə bir naxışdır ki, qızıl güləbətənlə (tikilmiş) bayrağın altındadır».

Çağın ən görkəmli siyasilərindən böyük sayğı görən, «dirlilik suyu arayan» Nizami Gəncəvinin sufi dərvişlərinin başçısı olması və ya Gəncə sənətkarlarının birliyinə qatılması uydurmadır, çünki o hələ gənc yaşlarında «Şeirin onun sayəsində tufeylilikdən çıxaraq müstəqil təkyə sahibi olduğunu və xırqə ilə zünnarlarını atan zahidlərlə rahiblərin ona qaçdıqlarını» «müəzzəranə bir əda ilə ifadə etməkdədir» (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə).

Öyünməyə davam edən «qələm türkü» Nizami Gəncəvi deyir: «Şeiri mənəm minbərə sahib qılan, şairliyi tabelikdən qurtaran».

Minbər «Quran» oxumaq üçün məscidlərdə tikilmiş hün-

dür bir yerdir. «Dilindən xalqın ağız şirin olan» Nizami şeiri ucaltmış, çağın sultanlarının yanında sayğılandığını, uca allahın dininə yaxınlaşdığını deyir.

«Har beytində bir nişanı olan» Nizamının sufi ola bilməyəcəyinin, eləcə də əxilərlə oturub-dura bilməyəcəyinin bir nədəni də vardır.

Məhəmməd peyğəmbərin ölümündən sonra islam dini təriqətlərə bölünmüşdü. İslam dininin əsas təriqəti Məhəmmədin ardıcılığı da deyilən sünnilik idi. Sünnilər dini hakimiyyətdə idilər və bütün yerlərdə rafizilər, batinilər, ismaililər, qərmətilər, mübarəkilər, cənnabilər...və başqa adlarla gizlənməyə çalışan bölücüləri təqib edir, onları islamın bağışlamaz düşmənləri sayıb öldürürdülər.

Çağın Türk-islam imperiyası Böyük Səlcuqlu dövlətinin sultanları, baş vəzir Nizamülmülk də sünni olub, şəriyyəti bölücülük sayır, ona qarşı çıxırdılar.

Nizamülmülk Alp Arslanın heç bir təriqəti qəbul etməyən hənəfi, özünün isə şafii olduğunu, sultanın vəzirini dəfələrlə hənəfi yoluna keçməyə çağırıldığını, bir dəfə bir elçinin qəbulu vaxtı Nizamülmülkün buraxdığı bir yanlış üzündən bağışlamayacağını bildiyindən, sultana rafizi kimi çatdırılacağına qabağını almaq üçün 30 min dinar pul xərclədiyini bütün qüvvələrini ayağa qaldırmaqla ciddi tədbirlər gördüyünü yazmışdır: «Xoştale Sultan Alp Arslanın dövründə mən öz başıma da belə bir hadisə gəlmişdi. Dünyada iki yaxşı məzhəb vardır: biri bu hənəfi, biri şafii. Xoştale sultan isə allah ona rəhmət eləsin, öz məzhəbində möhkəm adam idi və dəfələrlə ağızından qaçırmışdı ki: «kaş mənəm vəzirim şafii məzhəb olmayaydı».

O, çox müstəbid, zəhmli, dinpərəst idi və şafii məzhəbini ayıb hesab edirdi, ona görə qorxumdan heç vaxt boynuma almaz və ondan ehtiyat edərdim.

...Hamısından təəccüblüsü budur ki, bütün zamanlarda

vəzifəni etiqadı təmiz, əsli-nəcəbəti məlum, əlidüz, gözütöx adama tapşırılmışlar, o, razılıq vermədikdə, boyun qaçırdıqda, üzr istədikdə, xoşla-zorla onun boynuna qoymuşlar, nəticədə dövlətin malı zay olmamış, şah isə arxayın və rahatlıqla ömür sürmüşdür.

İndi bu qayda aradan qalxmışdır, bir yəhudi türklərin ağası olub, onların vəzifəsilə yaşasa yarayar, istərsə, tərsa, gəbr, ya kəraməti olsun, yenə də yarayar. İndi laqeydlik həmiyə hakimdir, nə dinə əhəmiyyət verirlər, nə mala, nə də rəiyyəyə rəhm edirlər. Dövlət kamala çatmışdır, mən bədnəzərdən qorxuram, bilmirəm bu işin axırı hara çatacaqdır.

Mahmud, Məsud, Toğrul və Alp Arslanın dövründə heç bir atəşpərəst, yəhudi, tərsa və rafizi cəsərat etməzdi ki, səhraya çıxsın, ya bir böyüyün yanına getsin. Bütün türk ağaları bilikli, təsərrüfatçı, namuslu, işgüzar idilər. Türklər İraqın bədməzhəb qulalarını heç vaxt yaxına buraxmaz, onlara vəzifə tapşırılmaz və deyərdilər: «Bunlar deyləmlilərlə bir məzhəbdədirlər, onların tərəfdarıdırlar, ayaqlarını bərkitsələr, türklərə ziyan vururlar, müsəlmanlara əziyyət verərlər, aramızda düşmən olmasa yaxşıdır... Buna görə o sultanlar rahat yaşamışlar. İndi isə iş elə yerə çatmışdır ki, dərğah və divan onlarla doludur, hər türkün qarşısında onlardan on, iyirmi nəfər yüyürür, çalışırlar ki, bir xorasanlıni belə, dərğaha buraxmasınlar, qoymasınlar onlar bir parça çörək sahibi olsunlar.

Sultan Toğrul və Alp Arslan (allah onlardan razı olsun, allah onların qəbrini nurlandırsın) eşidəndə ki, bir türk, ya bir türk əmiri rafizini öz yanına buraxmışdır, ona töhmət verirdi... Biz hamımız pakizə müsəlmanlarıq, bu bağdadlılar isə bədməzhəb və deyləmlilərin tərəfdarıdırlar. Bu gün allaha taala türkləri ona görə belə hörmətli etmişdir ki, onlar təmiz müsəlmandırlar, bidət və natəmiz işlərlə məşğul olmurlar».

Saygılı oxuculara çağın ən böyük dövlətindəki dini-siya-

si ovqatı daha yaxşı anlatmaq üçün Nizamülmülkün «Siyasətnamə»silə davam edək: «Qulunuz xəvariclərin xürcü haqqında bir neçə fəsil yazmaq qərarına gəldi ki, dünya adamları bu qulunuzun Səlcuq dövlətinə, xüsusilə dünyanın bugünkü hökmdarına (allah onun dövlətini əbədi etsin, övladlarını, dudmanını, dövrənini bədnəzərlərdən saxlasın) nə qədər sədiq və havadar olduğunu bilsin.

Bütün dövrlərdə xəvariclər olmuşlar. Adəm. ə.s. zamanından başlamış indiyə qədər dünyada olan bütün ölkələrdə şah və peyğəmbərlərə qarşı xürcü etmişlər. Bu tayfadan daha razil, daha bədfəil, daha bəddin bir dəstə tapmaq olmaz. Onlar divar arxasında, küncdə-bucaqda bu ölkənin pisiyi haqqında tədbirlər düşünür, dini fəsadlar axtarırlar. Qulaqları səsdə, gözləri yoldadır.

Allah eləməsin, əgər bu qüdrətli dövlətə (allah onu daha möhkəm etsin) bir bədbəxtlik üz versə, ya bir zərər baş qaldırsa, allah onun qarşısını alsın, bu köpəklər pusqulardan çıxıb, bu dövlətə qarşı xürcü edər, pisiyə çağırırlar, bunlar rafizilər, xürrəmdinlərdən də güclü olurlar. Nə lazımsa: fışq-fəsəd, hay-küy, araqarışdırma, pozğunluq hamısını edərlər, heç şeydən çəkinməzlər.

Sözdə müsəlmanlıq iddiası edər, əməldə kafirlər kimi iş görürlər. Onların batini (allah onlara lənət etsin) zahirlərinin əksinə olar, sözləri əməllərinin ziddinə.

Məhəmməd Mustafa ə.s. dininə onlardan daha qəddar, daha mürdar bir düşmən ola bilməz, dünya hökmdarının məmləkətində onlardan daha dəhşətli bir yağı tapıla bilməz.

Bu gün heç bir qüvvətə malik olmayan, camaati şüəliyə çağırən adamlar bu dəstədəndirlər. Onlar gizlində bu dəstənin işlərini düzəldir, qüvvətlənmələrinə çalışır, təbliğat aparır, dünya hökmdarını Bəni Abbasilər xanədanını dağıtmağa təhrik edirlər.

Əgər qulunuz bu qazanın ağzından qapağı qaldırsa, çox

rüsvayçılıqlar çıxar. Lakin dünya hökmdarı onların tamaşalarından vergi aldığından, onlar şahı tərifləyib şirnikləndirmiş, onu pula həris etmiş, məni qarəzçi kimi qələmə vermişlər, ona görə mənim nəsihətim bu vəziyyətdə ürəyə yata bilməz.

Onların hiyləgərlik və fitnəkarlığı mən ortalıqdan getdikdən sonra məlum olar. Şah mənim bu məğlubedilməz dövlətə nə qədər sədaqətli havadar olduğumu onda bilər, onda bilər ki, mən bu dəstənin fikrindən vaxtında xəbər tutmuş, onları gizlətməmiş və həmişə şahın ali xidmətinə (allah daha ali etsin) ərz etmişəm. Lakin indi bu barədə dediklərimin qəbul edilmədiyini gördüyümdən təkrar etməyi lazım bilmədim.

Bu kitabda onlardan qısa şəkildə bir fəsil yazıldı, çünki çox mühüm məsələdir, bu batinilərin necə adam olduqlarını, hansı məzhəbə və əqidəyə qulluq etdiklərini və hər dəfə şahın əlilə necə məğlub edildiklərini demək lazımdır ki, mənim ölüməmdən sonra şahla, ölkəyə və dinə bir yadigar olsun.

Bu məlun tayfa Şam, Yəmən, Əndəlis torpaqlarında xüruclar etmiş, qətl-qarətlər düzəltmişdir. Lakin mən bunların hamısından danışmayacağam. Əgər biri onların hamısının gördüyü işləri öyrənmək istəsə, tarixlər oxumalıdır, xüsusilə İsfahan tarixini.

Mən dünya hökmdarının məmləkətinin bir hissəsi olan Əcəm torpağında onların etdiklərinin yüzdən birini xatırladacağam ki, şahın ali düşüncəsi (həmişə ali olsun) əvvəldən axıra qədər işindən xəbərdar olsun.

«Hikmət bulağı olan söz sənətinin suyu iki-üç çörək qulunun əlindən qurumuşdur» deyən Nizami «Leyli və Məcnun»un «Öz halının necəliyi və keçənləri xatırlamaq barədə» bölməsində dayısının adının Ömər olduğunu, ana və dayısının ölümündən sonra «bu dərdin kasası o qədər böyükdür ki, onu min nəfəsə belə içib qurtarmaq olmaz» deyib ağlayır:

«Xacə Ömər ki, mənim dayım idi, onun ölməsi mənim bəd-bəxtliyimdi. Bu tikənin (itkinin) acılığından naləm boğazımın yolunda boğuldu».

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə «Sirlər xəzinəsi»ni incələyib «Azərbaycan şairi Nizami» anıtında yazmışdır: «Məxzə-nül-əsrar»ın yazılmasındakı əsil məqsəd şairdən ziyadə həkim və Şeyx Nizamının əxlaqçı fikirlərini içdən bir bağlılıqla oxuculara təlqin etməkdir. Bu nöqtədəndir ki, ona bir kitab deyə bilərik: *din yayan müqəddəs bir kitab*».

Azərbaycanın milli ideoloqunun bu sözləri də «ədalətli ağıl məmnun edən rəhbər» sayan Nizami Gəncəvinin İslam dininin görkəmli ideoloqu olduğunu göstərir.

«Xalqın inciməsindənsə özünün inciməyin yaxşıdır» deyən Nizami «Beşlik»də nə qədər «Qarşımda 72 yol var, hamısı tikandır, biri gül» deyib, Məhəmməd peyğəmbərdən sonra öncə sünni və şiəliyə, sonra da başqa təriqətlərə bölünmüş İslam dininin heç bir tikanlı yoluna uymayan hənif müsəlman olsa da, onun böyüdüyü, imperiyanın bir bölgəsi olan Azərbaycanın Quzeyindəki Gəncədə də islam dininin əsas yolu sünni - şafilik idi.

«Dinin qapısını döyən» Nizamının çağdaş Azərbaycanın işiqlı insanları - aydınları üçün heç bir dəyəri olmayan, ancaq yazdığımız fikirlərimizi gücləndirmək, qarşıduranları inandırmaq üçün araşdırdığımız «sünni-şiə»liyini ilk dəfə xristian-mason araşdırıcılarından Vilson «atası sünnidirmi?» deyə soruşmuş, Yevgeni Bertels isə «sözlərinə yağların gözü ilə baxan» Nizamının atasının sünni olduğunu kəskinliklə yazmışdır.

Vilson «sözün sağrısına dağ çəkən» Nizamının olduqca yüksək düzəyli bənzətmələrində pornoqrafiya da görmüşdür. Nə etməli, hər kəs şeyləri öz gözü ilə görür, ağıl, milli düşüncəsinə uyğun düşünür...

«Qələminin nizə ucunda xəzinə olan» Nizami Gəncəvi

«ağlin gözlərini yuxulu edib yaratdığı» «Xosrov və Şirin»də deyir: «Mənim atam, onun ruhu nura qərç olsun, mənə qocalara xas məşhur bir nəsihət vermişdi: «kasıb adamlardan ox kimi uzağa çəkil, xoşbəxt adamların məhəlləsində yerləş. Əgər istəyirsən gecən səhərdən də parlaq olsun, (qəlbi) işıqlandırmanın məsələlə çırağını yandır. Dürrün qiyməti ona görə böyük olur ki, əvvəldən böyükklərlə durub-oturur».

Bu və başqa nədənlərlə «aslansansa qəribləri yixma» deyən Nizami Gəncəvi hər hansı şeyə sufisi ola bilməz, ismaililərin gizli yığnağı da ola biləcək əxilərlə oturub-dura bilməzdi.

«İki mənzildən ibarət olan iki aləmin yolu ürəyin bir nəfəsi üçün yarım addımlıq yoldur» deyən Nizami Gəncəvi yüksək fikirlər, bənzətmələr bulağı olan böyük insansevər bilgendir. Ancaq o, hədsiz möminliyindən «Sirlər xəzinəsi»nin tanrıya «İkinci münacat»ında: «Biz sənin damğanı daşıyırdıq və damğalı itlərinik. Şahlar ova damğalı itləri (yəni başqa şahın itlərini) qəbul etməzlər. Yalnız sən bizi qəbul edə bilərsən, çünki biz sənin bağındanıq. Biz sənin boynubağlı qulunuq və damğalı itinik», eləcə də «Leyli və Məcnun»un «Gecənin öyğüsü və Məcnunun haqq ilə dərdləşməsi» bölməsində «kim sənin itdirsə, zətü pakdır» sözlərlə daim uçaltmağa çalışdığı insanı çox alçaldıb.

Sözlərinin insana təhqir olduğunu bilən «vəfa əhli» Nizami növbəti qoşa sırada: «(İlahi), bu nə dil və necə dilbilməkdir ki, danışanda da, danışmayanda da peşman oluram» deyib yanlışını düzəltməyə, oxucunun qəlbində yaratdığı mənəvi aşağılıq duyğusunu silə bilmir.

20 yaşlı mömin bir gənci alışqanlıqla allaha üz tutub deydiyi bu sözlərə görə bağışlamaq mümkün olsa da, onu poemanın Ərzincan hakimi Məlik Fəxrəddin Bəhram Şah ibn Davudun öyğüsündəki: «Bir gecə fələklə süfrə ətrafında oturarkən, mənə də bir sümük at, çünki mən sənin itin olmaqdan dəm vururam, sənə qul olmağım üçün haray salmışam»

sözlərinə görə bağışlamaq olmur, axı «saza ipək tel çəkən» Nizami «saqın çörək üçün bir kəsin iti olmayasan» da deyib insanı mənəvi ucalığa səsləmişdir.

«Sən şəkərsənsə, öz yükündə qərar tut» deyən Nizami Gəncəvinin «Beşlik»ində itlə bağlı çoxlu bənzətmə vardır. «Beşlik»in bütün əlyazmalarını tutuşdurub, irəlidi dediyimiz bu əskildici sözlərin üzüköçürənlərin artırılması olduğunu sübut edən bilim adamları böyük iş görürlər.

«Xosrov və Şirin»

«Tovfiq qapısının yolçusu» Nizami Gəncəvinin ikinci böyük əsəri «Xosrov və Şirin» poemasında da dini-ideoloji baxışlar «Quran»dangəlmə Allah sevgisidir. O bu əsərində də İslam dininin dönməz ideoloqu olduğunu göstərir.

«Xosrov və Şirin» daha kamil bədii-tarixi əsər olduğundan, «dili şükrü» Nizamının Allah sevgisi açıqlanan bənzətmələri də çox gözəldir.

Poema «Ey Allah, tovfıq qapısını aç, Nizamiyə həqiqət yolunu göstər. Bir könül ver ki, varlığına inanmağa layiq olsun. Bir dil (ver) ki, sənin yaradıcı olduğunu tərif edə bilsin...» yazılmış «adsız bölmə» ilə başlanır.

26 qoşalıq duada «haqq nuru ilə işıqlanmış» Nizami alahdan bəzəmək istədiyi «canında bəslədiyi bu yeni gəlini» «dünyada üzünə» etməsinə diləyəndən sonra özünə üz tutub «İndi ki, feyz verənin köməyi yar oldu, (de): ey gövhər mədəni, gətir görək nəyin var?» deyir.

Sonrakı «Adı əziz olan yaradanın təklyi haqqında» bölmə «Onun adı ilə ki, varlıq ondan ad tapdı, fələk hərəkəti, Yer sükunəti ondan tapdı» fikirlə davam etdirilir.

«Təbiət mülkünü sözlə fəth edən» Nizamiyə görə: «Bir misli bərabəri olmayan ulu tanrı ki, böyükklər ona Allah deyirlər...Gecəni, gündüzü, Ayı, Günəşi yaradandır...Bütün

varlıq onun varlığına şahiddir...Nişanı hər bir görənə zahirdir...Aləmdə olan hər bir əsasdır. Təfəkkürə gələn hər bir müqayisədən kənardadır. Fəzləklərin damında onu axtararkən xəyalın idrak ayaqqabısı dağılmışdır. Ağıl onu axtarmağa ayıq qalxdı, onu dərk edəndə isə sağını-solunu bilmədi. Göz öz naxışını (ortadan) götürən zaman onu gör-dü).

Tanrının «zati alçaq-ucalıqdan təmizdir. Kainatın hərflərini axtarmaq istəsən, hamısı səndədir və sən onun lövhəsəndən».

«Quran»da bu lövhə «ləvhi-məhfuz» adlanır.

«Ürəkdən başqa hər nə varsa sözdən xəbərsizdir» deyən Nizamının fikrincə, onu tanımaq heç kəsə çətin deyil. Onu tamam tanımağın ölçüsü isə dəlil və müqayisədir-tutuşdurmadır. Ancaq «Ağlın müqayisəsi orayadək işləyə bilər ki, yaradana bir dəlil aşkara çıxsın. Təfəkkürü bundan irəliyə getməyə qoyma, çünki qarşına ya dağ çıxar, ya da quyu».

«Kim doğru danışsa şöhrəti ucalar» deyən Nizami «biləndə ki, səni bir yaradan var, necəni və nəyi axtarmaqdan əl çək!» deyir.

«Oğulabənzər çəvik beytlər yazan» Nizami başqa poemalarında da ağılla bağlı bu dini fikri başqa deyimlər, bənzətmələrlə vermişdir. Ancaq bilim insan təfəkkürünü sınırlayan, məhdudlaşdıran bu idealist baxışı qəbul etmir. O çağda da bəzi islam alimləri bu fikirlərlə razılaşmayıblar. Necə və nə cürü axtarmaq insan bilincinin əsas göstəricilərindən biri, bilimin özül daşı, cəmiyyətin varlığının özülüdür.

«Sirlər xəzinəsi» və «biliklə qoşa yeganə insan» Nizami Gəncəvinin yaradıcılığını dərinəndə öyrənəndə onun dünyanı öyrən, ancaq sirlə pərdə arxasındakı biri - birincini - allahı axtarma dediyi aydın görünür.

«Doğru yolun yolçusu» Nizamının fikrincə, bu axtarışa girişsən: «İşiq axtardığın hər bir şamdan onun təkliyinə şa-

hid taparsan», çünki o, bir damcı sudan bizim kimi bir naxış çəkər.

«Şəriət möhrünü sözlə vuran» Nizami burada «Quran»ın ən-Nəhl surəsinin 4-cü: «Allah insanı nüfədən yaratdı» və b. ayələrinə işarə edir.

«Hikmət bulağı» Nizami Gəncəviyə görə, allah dünyanı əzəldən «izinə düşən kəs o sirdən baş çıxarmasın» kimi qurmuşdur. Buna görə də «özündə allahlıq axtarmaq yaramaz», «allah mülkdə heç kəslə orta deyil...torpağı ölçər, bir tük götürməz, yeli əsdirər, bir qoxu belə götürməz».

«Sözü quşların qanadına bağlayan» Nizami poemanın «Sübuta yetirmək və tanımağa nail olmaq haqqında söz» adlı bölməsində də dini baxışlarını açıqlamışdır. O burada bir neçə «əbədi fəlsəfi sual» qoyur: «Xəbərin var ki, fəzləklərin səyyahları torpaq (Yer) kəbasinin ətrafında nə üçün dolanırlar? Bu mehrabda onların pərəstisi etdikləri kimdir? Bu gəl-gətdən niyyətləri nədir? Bu yük daşımaqla nə istəyirlər? Bu mənzil kəsməklə nə axtarırlar? Nədən bunun adı sabit, onunkü dəyişəndir? Kim buna dedi tərən, ona aram ol?».

Çağdaş təbiət elmlərinin «çeşin bələdçi kimi yüyənəndən tutduğu» Nizami Gəncəvinin taysız yaradıcılığında çeşidli şəkillərdə deyilmiş, yanlış saya biləcəyi tək söz Günəşin Yer-in başına dolanması fikridir. O dövəmdə Yer kürəsinin hərəkətsiz olması, planetlərin onun dövrəsində dolanması qəbul olunmuşdu.

Ancaq «İskəndərnamə»də «Kim bilir, bu köhnə-qədim-dən dolanan torpaq hər bir mağarada nələr gizlədib» də deyib. «İqbalnamə»də isə «Yer yuvarlaqdır» fikri vardır.

«İşığa çatmış» Nizami Gəncəvinin «Beşlik»ində çağdaş bilimin son yüzillərdə, ya da XX yüzildə yetdiyi çoxlu bilgilər vardır. Onlardan birinə baxaq: «Yerindən çıxarılmış gözləri isə büküb yerinə qoydu və allahın adını çəkdi. Göz pərdə-sinin ağı sıyrılmış olsa da, giləsi hələ piydan ayrılmaş-

di... (Göz) piyini gözünə qoyub bağladı». Yatıq yazı ilə verdiyimiz təcrübi fikrə tibb elmi XX yüzildə çata bilməmişdir.

«Qəlbin çaparı» Nizami allaha yönəltdiyi sorğulardan onu doyduran cavablar ala bilmədiyindən bütperəstlər kimi şəkkə yönəlir. Ancaq «heyranlıq baş alıb getdikdə, mərhəmətli (allah)» onu «ucadan səsləyib»: «ey Nizami, bu bütlərin fitnəsinə uyma», onlar «özlərinə yaradını axtarırlar. Sən də axı əlini yüksəkliyə qaldırıb, nə üçün bütənanın qapısını bağlamırsan? İbrahim kimi bütlə eşqbazlıq et, lakin bütənanı bütəndən təmizlə. Bütə nəzər salsan, surətpərəst olarsan, bütə ayaq bassan, nicat taparsan... Fələyin naxışına aldanma, o xəyaldır. Bu müşkülün düyününü açmaq mümkün deyil»dir deyir.

Yaranışın (yaradılışın) sirlərini açmaq istəyən bilgin davam edir: «Fələyin sirrini (açmağa) mənə (kömək edən) bir rəhbər yoxdur. Ancaq (onu) bilirəm ki, bu naxış sərəsəri deyil. Əgər bu sirr açılmalı olsaydı, bu naxışlardan biri səslənib (deyərdi): bu dolanan işıqlı günbəzlərin (ətrafında) dolanmaqdan başqa uzaqdan nə görmək olar? Doğrusu budur ki, bu dolanmaq bir iş üçündür, bu dolanmaqda da bir ixtiyar var. Bəli, hər anlayan bunu bilir ki, dolananı bir dolandıran var»dır, yəni «Quran»da dəfələrlə deyildiyi kimi, yaradılışın başlanğıcı allahdandır, çünki «Allahın feyzi özünü göstərüb, təfəkkür üstürləbini işıqlandırmasa, nə qışın tərənəməsi ilə yeni məktub gələr, nə də dırnağın təsirindən təzə paltar tikilər». Allahla axtaranda isə qaradan işıq taparsan: Allahdan qaçan çöləşşəyidir (əl-Müddəssir surəsi, 50-ci aya).

Fəlsəfi suallar davam etdirilir. «Demə ki, insan rüknlərdən əmələ gəlir. Necə ki, rüknlər də ulduzlardan törəyir. Ona sən qüdrəti səbəb (hesab) etmiş olarsan» deyən bilgin soruşur: «Əgər yaradılış səbəbə həvalə olunsa, bəs səbəbin özünün səbəbi nədir?» sualının cavabı bir olanın təsdiqi olar. Çünki: «ondan (allahdan) fərman xətti gəlməyincə, heç bir

vücudə can gəlməz».

Bu, yaradılış haqqında səbəb-nəticə fəlsəfəsinin gözəl-poetik açımıdır. İnsan yaradılmışdır, yaradılmış yaradana axıradək qavraya, dərk edə, anlaya bilməz, qavraya allahlaşar. Bu da çox böyük faciələrə gətirər.

«Gecə də, gündüz də pənahım sənə» deyən Nizaminin fikrincə, allah: «İbadət edənlərdən o adamı sevir ki, allah yolunda özünü unutsun. Nizami, vüsal şərabını o gecə içərsən ki, onun yadı ilə özünü unutmuş olasan».

Sonrakı «Münacat» bölməsi «İlahi, bizim palçıqımızı yığuranda, bizə bir vəsiqə yazdın. Bizə öz xidmətini vacib buyurdun» sözlərilə başlayır. Qüdrətin önündə zəif olan biz də bacardıqca sənə xidmət etmək niyyətdəyik. Sən çox lütfkar olduğundan zəiflərin haqqını tapdamazsan. Sənin kərəmin və bu qol-budaqlı ümid bizi sənə xidmətə həvəsləndirdi. Özümüzdən üz çevirib sənə xidmət etmək üçün tovfıq tapmaqda bizə bir nicat ver. Bizdən sənin tanrı dərğahına yaraşan ələ layiqli bir xidmət çıxmaz. Ancaq «qulluq halqası qulağımızdadır». Əgər üstümüzdən xətt çəkmək istəsən, sənin fərmanından kim boyun qaçıra bilər? «O saatda ki, biz bir olub» sənə yalvararıq, «öz vəfanla bizi bağışla. Öz görüşünü bizə kərəmət elə», «mən o torpağam ki, beynim sənin (yadının) dənəsidir». Könlüm də şam kimi sənin üçün yanır. Məni torpaqdan sən yaratdın və yaranmışlar içindən seçib ucaldın. «Üzümü işıqlandırdın, gözümü (də) işıqlandırdın. Mənə nemət verdin, şükür etməyi də öyrət... Qəflət pərdəsini qarşımdan götür», yolgöstərən quş uçuşunu məndən alma. Çünki mən həddindən artıq təqsirlərimə görə «xəcalət çəkməyimi üzrəxahlıq vasitəçisi etmişəm».

«Gündüz də, gecə də səndən kömək istəyirəm, mənə bu işdə utandırma» deyən Nizami qarşımda «yetmiş iki sayaq yolum var»dır. «Ondan biri güldür, yetmiş biri tikan». Bütün din və məzhəblər tikandır, allah yolu isə gül. Sən «mənim

inamımı bu yolda o tərəfə çək ki, o yol qurtuluş yoludur» deyir.

Allah yolunun qurtuluş yolu olması «Quran»ın əl-Bəqə-rə surəsinin 120-ci ayəsində yazılmışdır.

Çünki mən «bildiyim hər bir naxışdan səni axtarıram. Oxuduğum hər bir sözün məqsədi sənə» (Yusif surəsi, 105-ci ayə), «Göylərdə və yerdə olan ən yüksək sifət yalnız ona məxsusdur» (ər-Rum surəsi, 27-ci ayə).

Qaynaqlar «mən mən olduğca, mənimlə olan yalnız sən» deyən Nizaminin Kəbəni ziyarətə getdiyini yazırlar. Maddi durumu yaxşı olan, «ulduzların örtüyünü cıran» Nizamitək mömin müsəlmanın-islam ideoloqunun haca getmədiyini düşünmək belə yanlışlıq olar.

«Sənin qapından əsirgəmədiyim başa ümidim odur bir tac qoyasan» deyən Nizami «Xosrov və Şirin» poemasının «Münacat» bölməsində yazır: «Sənə xidmət əzmi ilə yola düşürəm. Əgər yoldan büdrəsəm, mənə yol göstər. Canım Kəbəni niyyət edibdir. Əgər səhrada ölsəm, onu bilmirəm. Ortalıqda olan hər yaxşı-pisə kərəm səninlədir, başqaları bəhanədir... Dindar olsam da, bütperəst olsam da, hər növ olsam da məni bağışla! Öz fəzilətinlə sən mənə kömək et, mənimlə işimə görə rəftar etmə».

Bu misralar Kəbəyə getmək istəyən «qurtuluş yolçusu» Nizaminin içində bir ruhi-mənəvi gərginlik olduğunu göstərir. O, Allah qarşısında bağışlanıb-bağışlanmayacağından, «məqbul, ya məhrum»lardan olacağını bilmir. Buna görə də, etdiyi hər yaxşı-pisə görə bağışlanmasını istəyir, çünki Allahı bağışlayan bilib: «Məni heç kəsə möhtac etmə. İstərəm ki, olanda da, olmayanda da elə olam ki» sən məndən razı qalasan, «Mənim çəkkə bilmədiyim dərdi mənə yükləmə, mənim qüvvəmə görə məni yüklə. Çırağuma öz feyzinlə nur ver. Məcazımı itaətlə mötədil saxla» itaəti ona «dərdli beynimə dərman et, onun dərmanını Mustafanın ayağının torpağından

et» deyir.

«Sözümdə bir səhvim olsa, bağışla» deyən Nizami Gəncəvi «Beşlik»də dəfələrlə Mustafanın, yəni Məhəmməd peyğəmbərin ayağının torpağı olmasını arzulayır.

Sonrakı, «Peyğəmbərin sonuncusunun tərifində, ona salam və salavat» başlığı: «Yaradılış torpağı olan Məhəmmədin pak ruhuna minlərlə afərin olsun!» çağırışı ilə başlayır.

«Mənim işim bəndəlik etməkdir» deyən Nizaminin fikrincə, uzaqgörənlərin gözünün çırağı, vəfa meydanının başçısı və sərkərdəsi olan Məhəmməd «peyğəmbərlərin rəhbəri və baş komandanıdır... Sübh bağına güllər bağışlayan, ilahi xəzinəsinin açarıdır». O, öz şəriətlə peyğəmbərliyi yenilik gətirəndir. «Onun şəriətinin əsası dünyanın axırnadəkdir», çünki «Quran»da «Onu bütün dinlərdən üstün etmək üçün öz peyğəmbərini hidayət və haqq dinlə göndərən odur» (əl-Fəth surəsi, 28-ci ayə) deyilmişdir.

Məhəmmədin şəriəti çıxandan başqa şəriətlər batil oldu.

Məhəmmədin «dili gah açardır, gah da qılınc», «o, bütün seçilmişlərdən seçilmiş bir Ayazdır. Xoşbəxtlikdən Mahmudluğa çatmışdır».

«Böyük ər» Nizami Gəncəvi burada Məhəmməd peyğəmbəri çağın dünya dövləti Qəznəvilərin hökmdarı, türk sultanı Mahmud Qəznəliyə bənzədir. Sultan Mahmuda qara yaxanlar bundan utansınlar.

«Cahan bir zərrə də nazçəkən deyil» deyən Nizami Məhəmmədin «dörd yoldaşı növbə ilə beş növbə o şahsuvarın yanında (təbil) çalmışlar» yazıb, peyğəmbərdən sonra xəlifə olmuş Əbubəkr, Ömər, Osman və Əlinin ona sadiqliyini sultanların sarayının qapısında gündə beş dəfə düzəldilən törənlərdə təbilçəlməyə oxşadır.

«Lalədən gövhər yonan» Nizamiyə görə, İbrahimxəlil peyğəmbər Məhəmmədin «qoşununun dostlarından, Məsih

onun sarayının çavuşlarından».

Onun «dili qiyamətədək ümmətim deməkdədir».

«Fələyə yüksəl, ağar ürəyə can atırsansa» deyən Nizami Gəncəvi o biri poemalarında da Məhəmməd peyğəmbəri başqa peyğəmbərlərdən üstün tutan bənzətmələr işlətməmişdir. Bu da «Quran»dakı ayələrə uyğundur.

«Haqq iki olsa, birinə qulaq asılmaz» deyən Nizami Məhəmməd peyğəmbərdən «Yəmən qumasından əlini» göyə qaldırıb «İlahi, Nizaminin (düyün) işini aç, onun kafir nəf-sindən zünnarı aç. Ürəyini dinclik xəzinəsinə çatdır. O bağış-lanmalıya rəhmin gəlsin» xahişini edir. Onun fikircə, «Hərçənd ki, onun günahı ağır bir dağdır, sənin rəhmət də-nizini ucuz -bucaqsızdır. Axı sən ruh bağışlayansan, onu ba-ğışla. Axı sən əvəzsiz bağışlayan allahsan».

«Düzlüyü yazmağı bacarırsansa, bir neçə yalanı xərcə vermək nəyə gərək» deyən Nizami Gəncəvi «Xosrov və Şi-rin»in «Hikmət, nəsihət və aləmin əhvalı» bölməsində özünü aləmin sirlərinin bilicisi sayır: «Aləmin pərgarında bilicisi mə-nəm. Aləmin gərdişini və sirlərini bilən mənəm. Bütün fələk zicini cədvəl-cədvəl təfəkkür üstürləbi ilə açmışam... Bu köh-nə gülşəni (dünyanı) başdan ayağadək qulaq assan, sənə ay-dınlaşdıraram. Xətləri müxtəlif olan o nöqtədən ilk gələn hərəkət əlif oldu. Sonra pərgar o xəttə başqa xətt bağladı. O, iki uzaqlıqdan «bəsit» (müstəvi) yarandı. Elə ki, üç xətt mərkəzi əhatə etdi. Bəsit şəkildən cisim hazır oldu. Xətdir, sa-hədir, sonra da cisimlər ki, onlara sən üç ölçü adı verməsin. Bu tərtiblə əvvəldən axırədək aləmi layiqincə öyrənmək olar. Bu göstərmə ağla zahir olunca, bircə sıçrayışla əvvəldən axı-raqədə qəçər. O allahdır ki, zahiri ölçüsü yoxdur. Vücudu-nun əvvəli, axırı yoxdur. Allahı tanı ki, bəsirət əhlinin yanın-da xilqətin örtüyü çox nazik olur. Özünü tanı ki, mənalar yo-lu ilə özünü tanısan, allahı da tanıyarsan».

İslam dininin allahı «mənalar yolu ilə» tanıyan ideoloqu

Nizami Gəncəvi bu dinin ataspərəstlikdən üstünlüyünü əsə-rin «Xosrovun yuxusu» başlığında qurduğu maraqlı səhnədə verir.

Xosrov «Ay kimi işıqlı bir gecədə Müstafanın camalını yuxuda görmüşdü. (Məhəmməd) bir ərəb atının üstündə cövl-an edirdi... Yağlı (dillə) ona (Pərvizə) dedi: «Ey igid, islam yolunu tut, küfrdən dön!».

(Pərviz) ona cavab verdi: «Başım getməsə, öz ayinimdən dönən deyiləm».

«Süvari oradan tez çapıb keçdi, hirslə ona bir qamçı çək-di. Xosrov yuxudan oyanan kimi başından od kimi bir tüstü qaldı. Qorxusundan üç ay xəstə yatdı».

Xosrov bir gün ruhi-mənəvi halını arvadı Şirinə bildirib onunla dövlət xəzinəsinə keçir. Oradakı otaqların birində tə-miz qızıl lövhədə qızilla gümüşün qarışığı ilə bir tilsim yazıl-mışdı: «Şahlıq Ərdəşir Babəkanda olanda, o... fələyin hökm-lərini yaxşı bilirdi. Yeddi ulduzun seyrini öyrənib belə nəticə çıxardı ki, fələyin dövr etdiyi neçə qırandan (uzlaşmadan) Ərəb diyarında bu şəkildə və nişanda bir qalib insan ortalı-ğa çıxacaq. Söz danışan, cəsarətli və gözəl görkəmli, inamlı, əhdi doğru, sözü doğru. Möcüzəsilə uzduzların qulağını bu-racaq. Din gətirən peyğəmbərlərin sonuncusu olacaq. Mil-lətlərdən padşahlığı götürəcək, onun şəriəti millətə ağalıq edəcək. Ağillı gərək tez ona tabe olsun. Onunla müharibə et-mək ziyanlıdır, sülh xeyirli».

Xosrov şəkli görəndə qorxuya düşür, çünki o, eynilə yu-xuda gördüyü atlı idi. Şah dünyanı gəzib-dolaşanlardan «dünyada belə bir kişini kim görüb?» deyər soruşur.

Soruşulanlar ona könülə, gözə işıq verən bu adamın «o pak peyğəmbərə» oxşadığını deyir: «Məkkədə torpaq ondan ənbər qoxusu aldı, xalqın arasından allahın seçdiyi Məhəm-mədin dili aləmin qifilinin açarıdır».

Arvadı Şirin Xosrova Məhəmmədin dininə keçməyi

məsləhət bilir. Xosrov isə deyir: «...Könlüm istəyir, lakin bəxtim düz gəlmir. Bəxti yar olan təzə yol tutar».

Bundan sonra möcüzələr yaradıb «...dünyada peyğəmbərliyi zahirə çıxaran» Məhəmməd Xosrova allahın adı ilə başlayan bir məktub yazır. Məktub başdan-başa «Quran»dakı Allahla bağlı hikmətlərlə bəzənib: «Məktubun əvvəli o padşahın adınadır ki, o məkənsizdir və heç bir yer onsuz deyil». O padşahın əvvəli olmamışdır, sonu da sonsuzluqdadır. Varlığı yaradan Allah əbədi səxavət mədənidir. «Onun sifətlərindən (ər-Rum surəsi, 27-ci ayə) təriflə danışan dodaq tikilər. Ağıl ondan (xəyanətlə) danışsa, o saat yanar...Əgər itaət sahibisən ona itaət elə. Onu tanısan tanımaq bəs edər. Onsuz nə yad olursa, dodağını tərpətmə, onun məzhəbindən kənar olan hər şeydən üz döndər. Hər bir iddiada olsan da Allah odur. Hər şeydə mənə axtarsan, padşah odur. Qüdrətindən danışma, qüdrət qəzadadır. Sən əmri icra edirsən, əmr edən isə Allahdır. Bir ovuc pərəstarın (ələndən Allahlıq) gəlməz. Allahlığa yalnız Allah layiqdir. Sən ey aciz ki, adın Xosrovdur, əgər Keyxosrov da olsan...Allahı görən ol, özünü görmək hünər deyil...Şəhadət ver ki, aləmin (bir) Allahı var. Nə bir yerdədir, nə də bir yerə ehtiyacı var. O, Allah ki, insana ağılıq verdi, mənə insanlıq üçün peyğəmbərlik verdi. Başından atəspərəstliyi çıxart...Odda qalmısan, bu yaxşı deyil, müsəlman ol, oddan qurtar».

Məhəmmədin məktubunu alan Xosrovun qorxudan «qanı qaynadı. O məktubdan hər hərfi oxuduqda tiryək çəkən adam kimi xumarlandı. Hirsindən hər bir tükü nizə oldu. Odlanmaqdan hər damarı bir vulkan oldu...Gördü bir dəhşət doğuran xətlə yazılmış: «Məhəmməddən Pərvizə».

Ancaq şahlıq qüruru Xosrovu yoldan çıxarır: «Mənim kimi şahla kim belə cəsarət edə bilər? Kimdə o cürət var ki, bu hörmətimlə öz adını mənim adımın üstündə yazsın? Üzü öz atəşgahı kimi qızardı. Hirsindən pis düşündü və pis elədi.

O boyun sındıran naməni cırdı, naməni yox, bəlkə də öz adını».

Bu hərəkətdən sonra Məhəmmədin elçisi gedib «boş tüstünün saçıdığı atəş əhvalatını ağahların çırağına xəbər verib, «o dikbaş hirsəndiyindən duanı pərvanə kimi uçurtdu» deyir.

«Kim quyu qazsa, özü o quyuya düşər» deyən Nizaminin yazdığına görə, «o duadan acəmə qıtlıq düşdü. Kəsrinin başından papağı (yəni tacı) düşdü». Mustafanın şəriətinin möcüzələrindən «onun padşahlıq işləri qarışdı. Taxtını fələk altından götürdü...Bir kişi ələndə ağac içəri girdi...Ona dedi: Mən o polad pəncəliyəm ki, sənin dinini belə xarlıqla sındırdım. O dövlətdə peyğəmbərin möcüzələrindən bu kimi ibrətamiz işlər çox göründü. Sən daş ürəklərə bax ki, bunları görüb Allahın istədiyini (yola) gəlmədilər».

«Deyilmiş söz deməyən» Nizami Gəncəvi bundan sonra yazır: «Aferin o peyğəmbərə ki, qorxu və ümidlə Firiduna və Cəmşidə hökmünü yeridir».

«Dünyanın qapısını biliklə bağlamış» Nizami «Xosrov və Şirin»in bu yerində öydüyü, arəb peyğəmbərini türkə bənzədir: «Əhsən o türkün ki, yeddü tayfanın başçısıdır. Balıqdan Ayadək hamı onun süfrəsindən yeyir». Sonra isə Məhəmməd peyğəmbərin tərfi davam etdirilir.

«Xızrtək dirilik suyu arayan» Nizami «Xosrov və Şirin» poemasının sonuna yaxın yazdığı «Peyğəmbərin məracı» adlı bölmədə Məhəmmədin bir gecə bu «fani dünyadan» üz çevirib künyəsi «Ümmi-hani» olan Faxtə adlı arvadının evində olduğu vaxt Cəbrailin «Beytül-məmurdan» ona işıqdan yaranmış Buraq adlı bir at gətirməsilə başlayır. Buraqın tərifindən sonra peyğəmbərlərin Məhəmmədi özlərinə qiblə etdikləri deyilir və onlara başçılıq edən Məhəmməd Allahla doğru yola çıxır.

Məhəmməd atını varlıqdan qırağa sıçradaraq, məkan,

zaman və cəhətlərdən çıxarib «məkansız məkanında, nişansızlığın nişanını görür, ilahi kəlamı vasitəçisiz eşidib, cahan padşahını (allahı) cəhətsiz görür».

Allahın dərgahında qəlbə hər tükündən bir göz çıxaran, heyran olmuş Məhəmməddən soruşuldu: «Ey dərgahın məqsədi, məqsədində nə arzun var onu istə!».

Məhəmməd «rəhm etmək (bağışlanmaq) xəzinəsinin müjdəsini istədi. Ümmətin müqəssirləri üçün dua elədi. Allahı onun bütün istəklərini qəbul elədi».

Məhəmməd «kəramətdən xüsusi xələt geydikdən sonra həqiqi məhəbbət xəzinəsilə geri qayıtdı...Xalqlara sevinc müjdəsi gətirdi, cəhənnəmdən azad olmaq vəsiqəsi gətirdi», «Quran»ın əl-Əraf surəsinin 158-ci ayəsində deyilən, bütün insanlara göndərilmiş peyğəmbər kimi qayıtdı.

«Hər bir örtülü bizə bəllidir» deyən Nizami Gəncəvi «Xosrov və Şirin» poemasının «Peyğəmbərin meracı» bölməsini «adı gözəl» Məhəmmədə alqışlarla qurtarır.

«Nə Yer, nə də göy hakimsiz deyil» deyən Nizami poemının «Şirinin Xosrovu elmə rəğbətəndirməsi» bölməsində də dinlə bağlı bilgi verir: «söz məsumlara çatanda, şah ondan peyğəmbərliyin tacından soruşdu: «O şəxs ki ərəblər (arasında) peyğəmbər olub - kimdir? Onun dininin bizim dinə münasibəti necədir?»».

Cavab verdi: «O, ilahi sözdür (və) ağılıqdan, qaralıqdan kənardır. Bu xalq öz şöhrətini fələyə yüksəldər, bu kişinin səsi fələkdən (hərfən: günbəzdən) aşar. Nə ulduzdan deyər, nə ülvə çarxdan, çünki bu ikisi naxışdır, o isə nəqqaş şagirdidir. Bu doqquz pərdənin üstündə pərvaz edər. Mən o pərdədə olmadığımndan o sirri bilmərəm. Ərəb dini ilə şahım, oynama, çünki din haqdır, haqq ilə oynamaq olmaz!».

«İlahi, sözqapanlar pusquda durublar» deyən Nizami Gəncəvi «Quran»dakıtək qurtuluş saydığı islamı tərifləsə də, haqq dinin hakim olduğu gerçək cəmiyyətdəki bəzi ədalətsiz-

likləri əfsanəvi atəşpərəst şahın çağrı ilə tutuşdurub deyir: «Bax gör (şahlar) bundan əvvəl yadları deyil, öz dürdanelərini (də) necə tənbeh edirdilər! O ədalət və insaf harada qaldı? Övladla belə rəftar indi hanı? İndi yüz məzlumun qanı axıdıl-sa, heç bir damcı su da bənddən kənara çıxmaz. Dünya atəşpərəstlikdən elə rəvnəq tapmışdı, indi sən bu müsəlmanlıqdan utanmalısən! Biz müsəlmanlıq, onun adı isə atəşpərəst idi. Əgər o atəşpərəstlikdirsə, bəs müsəlmanlıq hansıdır?».

Sorğusunun düzgün anlaşılmayacağından qorxan «yüz sözü bir elə deyən» Nizami fikirini dəyişir: «Nizami, yenə də əfsanəyə qayıt, çünki nəsihət quşunun səsi acı olur».

«Şah xalqla savaşa girsə, basılar» deyən Nizami Gəncəvi «Xosrov və Şirin»in «Şirinin Xosrovu elmə rəğbətəndirməsi» bölməsində elmi-fəlsəfi sorğuları islam fəlsəfəsilə sınırlandırır: «(Xosrov) bir gün o könül işıqlandırana gəzirdi, ədalətdən, elmdən söhbət edirdilər. Şirin yeri öpüb dedi: «Mənim sərvərim, bir az da işrətdən elmə sarı keç...Köhnə hökumət uzun yaşasa, rəiyyətin əsla fikrində olmaz. Dünyada özünə tay görmədiyindən dünyanı özünə bir xas mal bilər. Məğrurluqdan başı elə gicəllənər ki, rəiyyət gözləməyi tamamilə unudar. Bir təzə iqbali birdən əlini qaldırar, uzun əli xalqdan qısalır. Xalqın yaxşılığını istədiyindən xalqın toplanması ilə şah olar».

«Xosrov görəndə ki, o əziz sevgilisi ona bilikdən yaxşı ad arzulayır, Büzürgümi öz yanına çağırırdı, böyük ümidlərlə onu qarşısında oturtdu: «Ey xalqın böyük ümidlər gözlədiyi (adam), mənə öz (bilinlə) daha böyük ümidlərə çatdır. Xəbər ver, birinci hərəkət nədir ki, onu bilmək bilən üçün əzizdir?».

Cavab verdi: «Biz kənddən qovulmuşlarıq. Birinci pərdədən qıraqda qalmışlarıq. Geridəqalmışlar doğrusunu bilməzlər. Birincini birincidən başqası bilməz».

«Dünya hökmdarı yenə də soruşdu: «Məndə bu cür fikir-

lər çoxdur. Birinci düşünürəm ki, bu fələk nədir? İçərisində canlılardır, çölündə kim var?».

«İncəlikləri söyləyən kişi cavabını verdi: «Məsələni bu qədər uzağa atma. Bu günbəzdən qıraqda olan hesabı allahdan başqa kimsə bilməz ki, necədir. (Ancaq) bu məhəllənin gələnindən, gedənindən ona (allaha) üz tutmaq məsləhətdir. Gözün görmədiyi bir surət haqqında cəsarətlə söz danışmaq rəva deyil. Sırrı yavaş söyləyən böyüklər fələyin sözlərini üstüörtülü deyirlər. Müəmmalı danışanların sözü örtülü olduğu kimi, fələk (də) qapılarını insana bağlamışdır».

«Sonra dedi: «Ulduzların kütləsi söylə görüm nəyin üstündə dayanır? Eşitmişəm ki, hər ulduz bir aləmdir, ayrıca yer və göy qərdəridir».

«Cavabında dedi: «Bunu biz də eşitməmişik. Bu sözün doğruluğunu qayım görmədim. O surət ki vardır, onu axtarırdıq rəsəd göstərdi ki, bu mənə mühaldir».

«Sonra o dedi: «Biz nə üçün buradayıq, hara gedəcəyik və haradanıq».

«Cavabında dedi: «Bu sırr pərdədən heç kəsə açılmamışdır, pərdə ilə ötüş, çünki bizim olduğumuz bu mənzildən yol uzundur, mənzilin yolunu görməmiş necə göstərmək olar? Bu yolbağlayanlardan (yəni dörd ünsürdən) sən qurtarsan bilərsən ki, nədən və haradasan».

«Yenə də dedi: «Ey bütün sirlərə hali, hər işin sirrindən xəbəri olan, təəccübüm budur ki, yatmış dostlarımız gördükləri yuxunu heç kəsə demədilər. Hamısı dedi bizim kimi torpağa gəl».

«Gizli (sirlərə) agah olan bilici dedi: «O dünya bu dünyanın əvəzidir. Bu nəgmə o sazda çalınmaz. Səsini ucaltsan, müxalif çıxar. Əgər oda üfürsən alışar, əgər odu suya salsan, ölür (sönür)».

«Bəxtioyq şah bir daha ona çox maraqlı bir sual verdi: «Cahan, canı qalib kimi yeyəndən sonra yuxuda bizimlə bə

nə üçün vuruşur? Və əgər qəlbindən ayrıldıqdan sonra can qalırsa, de görək, bu qədər adamın canı hara getdi?».

«Cavab verdi: «Bu çətin sualdır, lakin canı cəsədsiz görmək mühaldir (olmaz). Cəsədsiz bir candan danışmaq olmaz, pərgərsiz bir hərəkət də görmək olmaz. Bədən pərgərindən (can) ayrı düşdükdə fələk pərgərini hərəkətə gətirər».

«Bir daha dedi: «Əgər can da bədənlə birlikdə batıl olub gedirsə, yuxuda gördüyümüz bu naxışlar nədir, bu naxışları qoruyub saxlayan kimdir?».

«Cavabında dedi: «Neçə şahid var ki, ölmüş xeyalların səndə maddəsi var. Yuxu ilə fikir birləşəndə o maddədə canlar aşkara çıxır».

Bu yuxu haqqında düzgün, genəl, elmi bilgidir.

«Bir daha dedi: «Həyatdan sonra bu dünyanın hadisələrini yadıma salarammı?».

«Biliköyrədən qoca cavab verdi: «...Səndən əgər o nişanları soruşsalar, onlardan heç bir söz də yadına düşmür. Bir gün bu qəm mənzilindən köçəndə qorxuram bundan da heç nə yadında qalmasın. Dünən olan hadisələri yadında saxlamayan adam bu gecəni də yadından çıxara bilər».

«Bir daha söylədi: «Ey uğurlu ustad, adəm övladında təfəkkür nədir?».

«Könülaçan dürr kimi cavab verdi: «Təfəkkürün keyfiyyətindən soruşdun. Təfəkkür allaha münacətdə istədiyini məqsədə (çatmaq üçün) yalvarışıdır».

«Cavabında dedi: «Ya xəsis budur ki, nəsihətdən soruşsan, Yerdən-göydən nə qədər soruşacaqsan? Hava bir küləkdir, bir küləkdən titrəyər, Yer bir torpaqdır ki, bir torpağa dəyməz. Dünyanın əzəl bətni Yerdir, Yerinin də sonuncu bətni insandır».

Sovet dönməsində «Hər elmdə mən bir dəftər bəzəmişəm» deyən Nizami Gəncəvinini «eşitməmişəm ki, hər bir ulduz bir dünyadır, hərəsinin ayrıca yeri və göyü vardır» və b. sözləri-

lə materialist adlandırılan göstərdikləri örnəklərlə materializm və idealizm cərəyanlarındakı ən kəskin ayrılığı bilib-bilə, ya da bilmədən qarışdırırlar.

Gətirilən bu sitat da «xoş təbiətlə bəzənmiş inci», «aləmin pərgarında bilicilə mənəm» deyən Nizami Gəncəvinin materialist etməyə yaramaz!

İdealizm fəlsəfəsi də dünyanın maddiliyini qəbul edir, ancaq tanrının birinciliyi, dünyanı allahın yaratması, *yaramış yox, yaradılış* onun baş ideyasıdır.

«Leyli və Məcnun»

Poema «Leyli və Məcnun kitabı» bölməsilə başlayır. «Çadırını Xızırtək bulaq başında quran» Nizami Gəncəvi ilə əlaqə üz tutub bənzətmələri poetik heyrat doğuran, «Quran» dangəlmə bütün ilahi hökmləri demək olar, içində alan dini-fəlsəfi dua edir: «Ey adı ən yaxşı başlanğıc olan! Sənin adın olmadan kitabı necə başlayım?». «[Sənin] adın bütün bağlanmış [qapıların] açarıdır... Ey varlığın əsasını yara-dan!... Ey necəliyi soruşulmayan varlıq, ey batin və zahirin bilicisi! Ey hərəkət edən və hərəkətsiz nə varsa sənin «kün-fə-yəkun»ünlə (ol-öldülər) yaranmış! Ey ağıl ata edən, canı yara-dan, sənin hökmünlə varlıq və yoxluq birdir. Ey heyrat aləminin məhrəmi, aləm sənin iradənlə həm boşalır, həm də dolur... Ey əmri mütləq təsirə malik olan! Sənin əmrinlə kainat törənmişdir. Ey böyüklər himmətinin məqsədi. Ey möhtaclər könlünün istəyi!... Ey varlığına zamanın dərsi əvvəldən axı-ra qədər yazılmış! Sahib sənə, başqaları qullardır... Sənin sayagəlməz yaradıcılığını saymaqda səbəbləri düşünən ağıl aciz qaldı».

Filosof Nizami burada da «səbəb-nəticə fəlsəfəsi»nin al-lahta qurtardığını deyir. Onca, allah hər şeyi yaratdığından «səbəb-nəticə fəlsəfəsi» ona çatanda dəyərsizləşir.

«Allahın verdiyinə şükr edən» Nizami deyir: «...Dünya-nın tərtibini necə ki lazımdır, layiq olduğu səviyyədə qur-dun... Sən fələyə yeddi düyün vurdunsa, onunla yetmiş dü-yün açdın... hər vərəqdə ki hərf yazdın, bütün naxışları iki hərfə oxudun... Bir hərf də səhv buraxmadın... Aləm yarat-maq aləmində bundan daha yaxşı qələm vurmaq ol-maz... Hər an zəhmətimin haqqı kimi deyil, [bağış kimi], mən xaraba [yazığa] bir xəzinə bağışlayırsan... Gözəllik və sağ-lıq qismətindən istədiyin hər kəsə payı sən verirsen... Ağıl aya-ğı qabar, ətraf qaranlıq, yol isə tük kimi nazik. Sənin kömə-yin yol göstərməzsə, bu düyünü ağıl necə açə bilər? Ağıl gö-zünü sənin qapından işıqlandırar, ayağını cızıqdan kənara qoysa, yanar. Ey mənim ağıma kamillik verən!... Lütf göstər-sən də, qəzəblənsən də, səndən gələn şərbət də, zəhər də xoş-dur... Nə qədər ki nəfəsimdə tutar var, sənin ətəyini əlimdən necə buraxaram?!».

«Allahın cəzasını özünə bərc bilən» Nizami duasını daha da kəskinləşdirib deyir: «Nə vaxt ki nəfəsim sona çatır... O anda ki ölüm məni aparar, sənin adını hönutə ataram».

Kəçmişdə müsəlmanlar ölümlərini basdırmağa hazırlayn-da meyidin üstünə hönut adı xoşiyli maddə səpirmişlər. Şair ölərkən də allahın adını xoşiyli hönutə qatıb qəbrə aparaca-ğını deyir.

«Qələm görmüşlərin üstündən qələm çəkən» Nizami əsə-rin «Leylinin əri İbn Salamın ölməsi» bölməsindəki «zərurət və təsadüf fəlsəfəsi»ni də tanrıda qurtarıb. «Bu işin gedişin-də hər nöqtənin zərurət üzündən öz yeri vardır. Var olan hər şeyin hərəkətində məqsəd yazılarında biri vardır» deyir.

«Əgər ixlas kimyasından bir zərrə mənim misimə vursan, xalis (qızıl) olaram... Mən istər gövhərəm, istərsə də saxsı, üzümə çəkilən sənin bəzəyindir... Nə qədər ki, gənim suda qarq olmayıbdir, rəhim elə, əlimdən tut, dadıma çat!... Məni cəhəlat miniyindən düşür!... Nə vaxta qədər məni qorxu və

ümidlə Ayın, Günəşin qapısına göndərəcəksən? Nə vaxta qə-dər ehtiyacım olan hər tikəni şaha, çobana həvalə edəcəksən? Sənin süfrəndən daha nemətli [süfrə] harada var? Sənin şəx-sindən daha kəramətli kim var? Mənim zəkətimü öz xırma-nından ver. Baratımı onun-bunun üstünə yazma! Qoy mə-nim kimi bir yazığın tarlası, [sənin] torpağın və suyunla abad olsun!...Hamının qapısı əhddən xalidir, təkcə sənin qapındır ki, əbədidir. Hər nə əhd varsa, o həyatdadır. Ölümədən sonra isə əhdin [mənası] yoxdur. Sənin əhdin isə əbədidir. Yəni həm ölümdə, həm həyatdadır. Nə qədər ki, əhdimdə varam, sənin əhdindən üz döndərmərəm...Əvvəldə xilqətimi [vücu-dumu] sən yaratdın. Axırda məni avara qoyma! Ölüm çatar-sa, nədən qorxuram, bilirəm ki, sənə tərəf gedən yol-dur...Necə ki, nəql edirlər əgər belədirsə, belə ölüm ölüm dey-il, yer dəyişməkdir...Yataq yerindən isə şah məclisinə [get-məkdir]. O yuxu ki, yolu sənə tərəfdir, [elə bir] yuxuya dal-maqdan boyun qaçırmaram!...Qulun Nizami dərd üzündən dua nəzmində [cəsarət] etdisə, onun [ilham] kuzəsi sənin üm-manından doldurulmuşdur...[onun] dilindən yüz [söz] açıl-sa belə, hər sözümdə səni vəsf edər...Əgər məni yenidən müha-kiməyə çəksən, ey hakimlər hakimi, ixtiyar səndədir».

Məhəmməd peyğəmbərin sevgisi ilə də yaşayıb «hər göz-dən güləb axıtıran» Nizami ona salavat və salam olsun mədhinə keçmək üçün allahdan: «Nə qədər ki hələ əcəl mənə çatmayıbdır...Duamı qəbul etmək yolu ilə mənə peyğəmbə-rin türbəti bağına [məzarına] yol ver!» diləyir.

«Sonuncu peyğəmbərin (ona salavat və salam olsun) mədhində» bölməsi «Ey varlıq mülkünün şahsuvarı, zirəklik-də ağıl sultan! Ey göndərilmiş peyğəmbərlərin sonuncusu!» sözlərlə başlayıb, Məhəmməd peyğəmbəri gözəl sözlərlə öy-məklə davam edir.

«Fələktək əlçatmaz» Nizami Gəncəvi Məhəmməd pey-ğəmbəri «Qəbilələrin əbədi, aydın sözsöyləyən, ilahi dəlilləri

saxlayan, yaradılışın - başlanğıcın sirrini bilən, iki dünya evi-nin ağası, hər iki dünyada yuxarı başda əyləşən» adlandırır.

«Hər elmdə əvəzsiz» Nizamının fikrinə, «altı-yeddi min ildə dünya ilk dəfə bu dəbdəbəni [meracı] eşitmişdir. Ey kü-nyəsi Əbülqasim, adı Məhəmməd təsbit olunmuş!».

Bu gün bilim dünyanın mədəniyyət tarixinin 8-10 min il olduğunu deyir. «Dolanan dünyada biliq mənəm» deyən Ni-zaminin bir neçə əsrində yazdığı bu rəqəmlərin üstünə min il gələndə Nizami Gəncəvinin bilgi və bilik düzəyindən hey-rətlənməmək olmur.

«İqbalnamə» poemasında isə bu tarixin 8 min olduğunu deyilir.

«Hər elmdən işıq almış» Nizami Məhəmməd peyğəmbə-rin meracda allahı necə görməsini anladır: «Həm zülcəlal həzrətlərini gördün, həm də haqq kəlamının sirrini eşitdin. Fəhmin çoxluğu, idrakın dərinliyindən həm görməyin, həm eşitməyin pak idi».

«Xalqa az görünsəm yaxşıdır» deyən Nizami Gəncəviyə görə, «kim Məhəmməd dinində deyil, onun möhürünün eti-barı yoxdur», çünki Məhəmməd peyğəmbər «allahın dərga-hına yaxın olanların şahı», «mənalər məğzinin baş hərfidir», Günəş ona səcdə etmək üçün tələsir, batmasını isə bəhanə tu-tur».

Peyğəmbər «el başçısıdır», «qalanlar qara camaatdır». O, «beş bünövrə ilə din evində yüz min zülmün qapısını bağ-lamışdır». O, yeddi səqfli etdiyi bu evi dörd xəlifəyə vəqf et-mişdir: «Siddiq [Əbubəkr] sidqə [doğruluğa] rəhbər idi. Fa-ruq [Ömər] fərqdən [ayrı-seçkidən] uzaqdı. Allahdan qorxan o allahpərəst qəca [Osman] allahın şirilə [Əli ilə] həmdərs idi. Hər dördü bir mayadan idi, [bərabər idi]. [Dördü də] bir bu-lağın çiçəkləri idi».

«Allah yolundan başqa 71 din və təriqətə tikan» deyən Nizami Gəncəvinin «Beşlik»də islam xəlifələrini cyni sevgilə

bir neçə dəfə xatırlaması onun islamın hansısa bir təriqətinə bağlı olmayan bir müsəlman olduğunu deyir.

«Humay az göründüyü üçün uca oldu» deyən Nizami Gəncəvi sonrakı, «Allahın peyğəmbərinin meracı haqqında (allahın salavat və salanı ona olsun!)» başlıqlı bölməni «Ey varlığı məna aləmini yüksəldən!» nidası ilə başlayıb, dəfələrlə yazdığı öyğülərini Cəbrailin dilindən gözəl bənzətmə ilə davam etdirir: «Ay sən günəşin intizarındadır».

Bu öyğüdə göydəki planetlərin Məhəmmədi həsrətlə göz-ləmələri verilmişdir: «Belə xidmətçilərin müşayiəti ilə səfərə çıxmaq şərtidir. Bu gecə sənin qədir gecəndir, tələs... Əbədi-yət bəzəyidir bu gecə, Məhəmmədin merac gecəsidir bu gecə. Nə xoşbəxtdir o gecə ki, sənin dünyanı işıqlandıran qədəmin-lə gülbəzə döndü».

Öyğülərinə davam edib «kora çıraq göstərmək olmaz» deyən Nizami Bürəq adlı atında olduqca sürətlə gedən Məhəmmədə: «həm zülcəlal (cəlal sahibi allah) həzrətlərini gördün, həm də haqq kəlamının sirrini eşitdin. Fəhmin çoxluğu, idrakın dərinliyindən həm görməyin, həm də eşitməyin pak idi... İlahi həzrətlərinin yanından... alnında nar gülü (ilahi nur) əlində kərəm fərmanı. Bizim kimi günahkarlar üçün bağışlanmaq baratını gətirdin... Rəyin xeyirxahlıq dəryasıdır, yerin peyğəmbərlik səmasıdır. Xeyirxahlıq qapısı sənsiz xal-qa peyğəmbərlik qapısından bərk bağlanmışdır» deyir.

İslam peyğəmbərinin öyğüsü davam edir: «Elə ki, həyatı tərbiyə etdin, bütün çətinlikləri həll etmişən. O mişkindən küləyə bir ətir bağışla ki, bəlkə bizə də bir pay çatsın. O lövhü (mətni) ki, əvvəldən oxumusan, bizim xatirimizə bir aya sal! O sərfədən ki, sərfəsiz sayırsan, bizim dəftərimizə bir hərf yaz!», çünki sənin sərfəsiz saydığı şeydən bizim dəftərimizə yazacağın hərf bizim üçün ən böyük dəyərdir.

«Merac»ın son bəndi də maraqlıdır. Peyğəmbərə ilahi sevgilə bağlı Nizami deyir: «Ey bütün işləri səndən asılı olan

Nizami qəlbinin qüvvəti səndən olan! Bu qəlbədən bir duaya qane ol, allah xatirinə səfaət et!», qoy aramızdakı sevgi pərdəsini bizə çox görməsinlər, bu pərdəni aramızdan götürməsinlər!

«Simurq kimi bir guşədə oturmuş» Nizamının fikrinə, hər elmdə bir işiq olsa da, fələyin elmindən düyün açılmaz! Təbiətdən qıraqda bir yer var ki, oraya ancaq mütiliklə, allah sevgisilə çatmaq olar.

«Hər sözdən bir gül yonan» Nizami Gəncəvinin fəlsəfi-ideoloji kimliyini yaxşı anlamayanlara «Leyli və Məcnun» poemasının «Hikmət və nəsihət haqqında» bölməsində söylədiyi bir parçanı göstərək: «Təbiətlərin yoğrulduğu mayadan bizim üçün başqa vərəq yazıblar ki, diqqətlə baxaq, siri-ri axtaraq. İşin tel ucunu (başlanğıcını) tapmaq, Yeri də, göyü də görəək, birər-birər bunu da, onu da araşdıraq. (Bilək) bu iş, bu hikmət nə üçündür. O kimdir, onun işinin yaradıcısı kimdir? Bu varlığa çəkilmiş hər xətti, şübhə yoxdur ki, o yaratmışdır... Bütün ağıllılar, vurğunlar aciz qalıblar ki, bu dünya necə meydana gəlmişdir?! Əgər bir kəs dünyanın necə yarandığını bilsə, mümkündür ki, o da elə bir iş görməyi bacarsın. Madam ki, dünyanı yaratmaq bizə mümkün deyil, onun necəliyi təəvvürümüz xaricindədir... Fələk zəncirinə əl vurma! Bu zəncirin də bir sonu vardır. Əgər təbiətlərin hökmü varsa, qoy o da işinin sonuna çatsın. Bundan da xaricdə bir yer var ki, oraya mütilik vasitəsilə yol tapmaq olar... O pərdəni axtar (istə) ki, Nizami kimi, yaxşı adla şöhrət tapasan... Gah zəlzələ, gah sel qalxır, torpağı buradan alır, oraya tökür. Elə ki, zəlzələ çökürür, sel yuyub aparır, Yer lövhəsində bir sırım açır. O çökək zamanın zərbəsindən, nəhayət, bir vadiyə çevrilir. Bu xaraba torpaqda (dünyada) olan hər bir arx küləyin, tozun, suyun cızdığı cığırdır... Fələk elmindən düyün açılmaz (hərçənd) hər elmin özündə bir işıqlıq vardır... Bizə düşündürən bu pərdədə, nəhayət, şəkli dəyişən bir

səbəb vardır... O səbəbi görə bilik sahibi bilər ki, səbəbkar yaradandır. Ey Nizami, ehtiyatlı ol ki, bu seyrəgəhdə bu dünyanın toruna düşməyəsən», çünki «adəm övladı» dünya adlı əjdəhanın gec-tez udacağı «yazıq kimsədir», «elə torpaqdır ki, püfləsən külək aparar». Buna görə də onun xilas qəlbədən allaha qovuşmaqda, ölmədən nəfsini öldürməkdə – ölümdən qabaq ölməkdə, yaxşı işlər görməkdə – insanlıqdadır.

Ömrünü yaxşılıqlarla keçirən insan ölümdən qorxmamalıdır, çünki həlif müsəlmanın ölümü: «Ölüm çatarsa, nədən qorxuram, bilirəm ki, sənə tərəf gedən yoldur. O, ölüm deyil, bağdır, bostandır. O dostlar sarayına gedən yoldur. Nə vaxta qədər ölümdən fəryad çəkəcəyəm, əgər ölümü o rəva görürsə, mənim ölümümə (eşq) olsun!... Belə ölüm ölüm deyil, yer dəyişməkdir».

«Yeddi gözəl»

«Yeddi gözəl» poeməsindəki dini-ideoloji bölmə «Beşlik»in o biri əsərlərinə nisbətən kiçik olsa da, «adamsansa, adamlara qatıl» deyən Nizami burada da böyük istedadı ilə «Quran»dangəlmə dini fikirləri ən yüksək poetik düzəyə qaldırmışdır.

«Yeddi gözəl» poeması «Mərhəmətli və rəhmli Allahın adı ilə» başlayır. Bütün bölmə «Quran»dakı Allahın təklisi, birliyi və yaradılış fəlsəfəsidir: «Ey dünyagörmüş, sənin varlığın özündədir. Səndən əvvəl heç bir varlıq olmamışdır. Başlanğıcda hər şeyin başlanğıcı, sonda hər şeyin sonu... Varlığı ixtira və icad edən».

«Əlçatmaz xəzinə» Nizami bundan sonra «Sənsən bütün və bütün (varlığı) yaradan» deyir.

«Sən varsan, sənəbənzər və səninkimisi yoxdur. Ağıllılar səni başqa cür bilmirlər». Anlayanlar, bilicilər, uzaqgörən-

lər», yəni «bəsirət əhli qarşısında sən aydınsan, amma surət-cə deyil, yaratdıqlarınla».

Burada Allahın «Quran»dakı sifətlərini yada salmalıyıq: «Göylərdə və yerdə olan ən yüksək sifət yalnız ona məxsusdur» (ər-Rum, surəsi, 27-ci ayə).

«Allah yaratdıqlarında görünür» deyən Nizami davam edir: «Bütün varlığın diriliyi həyatlıdır. Həyatın diriliyi isə sənə varlığındadır... Sən doğulmamısan, qalan hamı doğulmuşdur».

«Ağlı varsa, hər şeyin var» deyən Nizami bundan sonra «Beynin içini çıraqdan işıqlı ağıl ilə sən işıqlandırdın» yazır.

«Bilikli adamlar uzaqgörən olurlar» deyən Nizami Gənəvənin beyinlə bağlı bu sözləri bəzi canlıların, özəlliklə də insanların həyatını beynin idarə etməsini XVIII yüzildə Avropa alimlərinin tapmaları haqqında fikrin bilim tarixində ən azı 600 il, bəlkə də bir neçə min il geri qaldığını deyir.

«Quran»dangəlmə fikirlər davam edir: «Sən hər yerdə (varsan) yerin isə yoxdur... Hamının surətini tanrıda gördüm, hamıya tanrılığı sənə gördüm».

«Dostluğa layiq yalnız ağıldır» deyən Nizamının oxuyacağınız panteizməbənzər bu sözləri də «Quran»dangəlmədir: «Göylərdə və yerdə (Allahın birliyini sübut edən) neçə-neçə əlamətlər (nişanlar) vardır ki, insanlar onların yanlarından üzlərini çevirib keçərlər (onlara baxıb ibrət almaz, onların həqiqi mənalara haqqında düşünməzlər) (Yusif surəsi, 105-ci ayə).

Allah hər yerdə vardır, ancaq cismilə yox, yaratdıqları nişanlarla.

«Hər kəs bəhanə tapmaqda zərəkdir» deyən Nizami bir az sonra yazdığı bu fikri açıqlayır: «Nücumda olan dəqiqələrin hamısını, bütün elmlərin sirlərini bir-bir oxudum və hər vərəqin sirlərini axtardım. Səni tapandan sonra bütün vərəqlə-

ri yudum, hamının surətini tanrıda gördüm, hamıya tanrılığın sənə gördüm. Harada can varsa, onun diriliyi səndədir, kimin çöreyi varsa, o sənin təndirindədir».

«Ey Nizamini öz pənahında saxlayan, onu öz qapından başqasının qapısına qovma! Öz tanrılığına münasib onun başını ucalt, onun himmətinin başına qənaət tacını qoy ki, əməllər nümayiş etdirilən zaman öz yoxsuzluğum ilə tac sahibi olum», yəni üz tutub sığındığım allah, məni yaxşı, ictimai gərəkliliyə yönəlt. O dünyada – yoxluqda sorğu-sual zamanı da tac sahibi, uca olmağım üçün bu dünyadakı arzu və istəklərimdə, söylərimdə qənaətcil et.

Sonrakı, «Peyğəmbərə sitayiş» başlığı «tanrının elçisi, qılınc və tacı ilə peyğəmbərlərin şahı» Əhmədi-Mürsələ «pərgarın ilk dairəsinin (mərkəz) nöqtəsi, yaradılış işinin axırını xətimi» öyüğü ilə başlayır.

«Qanad çalan quş kimi qanadlanan» Nizamının fikrinə, peyğəmbərin qılıncı şəriət, tacı isə onun meracıdır. Onun əmri və yasağı düzlük üstündə qurulmuşdur. Onun yasağı qəbul, əmri isə tanınmışdır. O, Yer mülkündə allahın naibi (elçisi) idi, «o, şahların hamısına mat verən idi».

«Onun görüş nuru ilk xilqətdəndir. Onun yaradışına afərinlər olsun!... Yaradan ona afərin dedi. Bu seçəndir, o isə seçilən. Göy çərxin dövrənindən çox seçən və seçilmiş salam olsun!».

«Xətti düz çəkən rəssam» Nizami Gəncəvi «Peyğəmbərə sitayiş» öyüğüünün sonunda da dünya və dünyadakılardan çox tanrı ilə sonuncu peyğəmbərə salam göndərir.

«Kəramətli peyğəmbərin merac» başlığı «Onun tacı bu cahana sığmadığı üçün Merac onun taxtını ərşə qaldırdı. Onun başını alçaq mərtəbədən (Yerdən) ucaltmaq üçün Cəbrail Buraq yedəyində onun yanına gəldi və dedi» sözlərilə başlayıb, islam dini olayları ilə davam etdirilir: «Minik üçün sənə Buraq gətirmişəm. Öz kəcavəni çərxə sür, çünki Ay sən-

sən, ulduzlara çap, çünki şah sənən... O əbədinin dərgahına yönəl, ta ki o qədəmlərinə qədəmhaqqı olmaq üçün hər iki ələmdə bayrağın rəvan olsun. Elə ki, Məhəmməd gizlicə Cəbraildən bu ruhoşsayan xəbəri eşitdi, o sözlərdən huşunu tamamilə itirdi və qulağına qulluq halqası taxdı... Qaranlıq gecədə o işıqlı çıraç murad günəşlə naxışlandı».

Peyğəmbər «mən»lik yox olan dəryanın yoluna düzəldi... Uca ərşin ayağına çataraq öz dualarının kəməndindən nərdivan düzəldi. Nurani ərşdən daha yüksəklərə baş vurub ilahi sirrinin heybətli səhnəsinə daxil oldu... İlahi heyətdən dəhşətə gəldi. Lakin (ilahi) mərhəməti gəlib onun cilovunu saxladı... Elə ki, min nur pərdəsini yırtdı, onun gözü nuru pərdəsiz gördü. Varlığından bir addım da yüksəldi ki, tanrını görmək ona müəssir oldu. Öz məbudunu dürüst görüb gözlərini bütün gördüklərindən yuyub (təmizlədi)... Aşağı və yuxarı, ön və arxa, sağ və sol bir cəhətə çevrildilər, altı cəhət aradan qaldı... Cəhət gözdən itəndə cəhətsiz o cür görmək olar. Orada peyğəmbərin nəfəsindən başqa bir şey yox idi. Orada haqdan başqa bir kimsə yox idi».

«Dür dənəsitək əziz» Nizamıca, içdən allaha bağlı müsəlman allahı ancaq Məhəmməd peyğəmbər kimi görə bilər və görməlidir.

Məhəmməd «Onun xüsusi şərbətini içib, ondan xüsusi xələt aldı. Onun camı iqbāl, saqisi isə mərifət oldu... Yüz min məhruban salamlarla o dairənin zirvəsindən o, aşağı endi. Gətirdiyi bütün (töhfələri) yoldaşlarına bağışladı və günahkarların işinə vəqf elədi».

«Əstəğfərulla – allah bağışla» deyən Nizami Gəncəvi bu dini, ruhi-mənəvi öyüğü və sözləmlərdən sonra özünə üz tutub deyir: «Ey Nizami, nə qədər dünyapərəstlik olar? Yüksəklərə ucal, nə qədər alçaqlarda qalmaq olar? Səy elə ki, əbədi-yət mülkünü tapasan, onu isə Məhəmmədin dinindən tapasan».

«Yeddi gözəl»də atəşpərəst Bəhrəmi də təkallahlı kimi öldürən, «gec əmələ gələn ləl çox yaxşıdır, tez gələn lələ tez də gedir» deyan Nizami Gəncəvi əsərin «Oğlum Məhəmmədə nəsihət» bölməsində «Quran»dangəlmə təkallahlıq fəlsəfəsini yenidən söyləyib, «Beşlik»də dəfələrlə arzuladığı, Makedoniyalı İskəndəri də dalınca göndərüb yetdirmədiyi, qara və qaranlıqdakı gizlin - «dirilik suyu»nun nə olduğunu açıqlayır: «Ürəyini geniş tut, daraltma!...Öz əhdini allahla möhkəm saxla. Başqa əlaqələr üçün ürəyinə qəm salma. Sən allahın əhdini sındırmasan, səni əmin edirəm ki, hər şeydən xilas olarsan...Xızr kimi sən özünü tanı ki, sən də onun kimi dirilik suyunu içə biləsən. Dirilik suyu dirilik suyu deyil, canla ağıln və ağılla canın birliyidir. Can çıraqdır, ağıl isə onun yağı. Ağıl candır və bizim canımız onun bədənidir.

Ağıl bağışlanmış can, allahın bizə bəxşisiyidir. Can ağılla əbadi diridir. Bunların ikisinin hasili yalnız o Birdir...Bunların hər ikisinin vasitəsilə o Birə çatmasan, heç kimə demə ki, sən hələ heç kimsən. O Biri tapan kimi hər ikisindən əl çək. Ayağını hər iki aləmin başına qoy.

Üçlükdən vaz keç, çünki bu boş təsəvvürdür. İkilikdən də vaz keç ki, bu ikisevərlikdir. Kişi kimi birlik sapından yapış. İkiliyi at, üçlüyü isə birə çevir. Sən o üçün üçlüyündən canını qurtarmayınca, Birlik topunu göylərə ucalda bilməzsən...O Biri tapandan sonra bəhanə axtarma. Bu məqama yetişəndən sonra qalan hər şey hava və həvəsidir.

«Yeddi gözəl»də Bişrlə Məlixanın deyişməsində də verilən elmi-fəlsəfi suallar allahla sınırlandırılır.

«İskəndərnamə»

«İskəndərnamə» poeması bilgin şairin ən böyük əsəridir. «Şərəfnamə» və «İqbalnamə» adlı iki poemadan oluşan bu əsərin quruluşu, məna düzümü, fikir ardıcılığı bir-birini tamamlayır.

«Ağıl harada xəzinə taparsa, allahın adından ona açar düzəldər» deyən Nizami «İqbalnamə»nin «Məlik İzzəddinin mədhi» bölməsində yazır: «Şahın xidmətinə iki hindli qul göndərdim. Birinin adı «Müqbil», digərinin adı «İqbaldır»...Çünki...ana məhəbbətilə bəslənən bakirənin pərdə-tutunu qardaşı olsa yaxşıdır».

«İskəndərnamə» poeması da çağın ədəbi gələcəyinə uyğun olaraq tanrıya müraciətlə başlayır. «Gecə yarısı» edilən «Quran»dangəlmə dua çağın yazı gələcnəklərinə uyğun adsızdır.

«Ədalət bəxş edən böyük tanrının» adı ilə yaşayan Nizami yazır: «...Yuxarıda da, aşağıda da hamı yaranmışlardır. Hər nə varsa yaradandı sənsən. Ən yüksək və təmiz bilik öyrədən sənsən. Torpaq lövhəsinə müdrik qələmlə naxış vurubsan. Sənin tanrılığına dəlil tapılan kimi, ağıl birinci olaraq sənin varlığına şəhadət verdi. Sən ağıln gözünə işıq verdin, doğru yolu ona sən çıraqla işıqlandırdın...Sən bir damcı sudan yaratdın Günəşdən də parlaq gövhərləri».

Yaradılış, tanrı və onun yaratdığı ağıl haqqında «Quran»dangəlmə dini öygülər davam etdirilir. Sən «Elə bir (kainat) yüksəldin və (onu) elə bəzədin ki, ağıl ondan yaxşısını təsəvvürə gətirə bilməz. Mühəndis onların sirrini hey axtarırsa da, anlaya bilmir ki, onları necə başladın...Sən bu Yeri və zamanı elə yaratdın, ulduzların və göyün gərdişini elə qurdun ki, düşüncə nə qədər ucalsa da, başını bu kəməndən xilas edə bilməz...Ağıl axıra kimi səni tapa bilməz. Ağıln nuru

səni işıqlandıra bilməz. Nəzərin xəyalı sənə aparan yollardan məhrumdur. Gah bir nüfədən xoşbəxt bir insan yaradırsan, gah da bir çayirdəkdən bir ağac yaradırsan».

Son iki abzasda insanın yaradılması haqqında «Quran»da dəfələrlə deyilmiş (ən-Nəhl surəsi, 4-cü ayə və b.) fikrin bədii təkrarı, bənzətməsi verilmişdir.

«Heç kəs malına və canına güvənmir» deyən Nizami «Mənə bu qara Yer in toz-torpağı içində sən işıqlı ürək və təmiz qan verdin» deyib Allahından razılıq edir.

Doğrudan da, təbiət «cahanı səxavətlə bəzəmək istəyən» Nizami Gəncəviyə «ışıqlı ürək və təmiz qan vermiş», o isə işıqlı ürəylə şeiri göyə qaldırmış, «ağıl və canla» dirilik suyu tapmışdır.

«İnsanı dünyaya gətirən sən sən, (onu) öldürən də, dirildən də sən sən... Yaxşılıq səndən gəlir, yamanlıq məndən təryir. Sən yaxşılıq edirsən, mən də pislik etməmişəm. (Baxmayaraq) ki, pislili özümə həvalə etmişəm... Sənin yanında heç rava deyil ki, özümü öyrək, «sən» kəlməsindən sonra «mən» kəlməsini dilə gətirirəm... Bu müvəqqəti saraydan mənim yeganə ümidim odur ki, bu kargahdan uzaqlaşarkən cismimin nəzm və tərtibini dağıdıb öz tərkibimi dəyişəndə, əsən yellər mənim tozumu dağıtsın, mənim pak canımı heç kəs görməsin, mənim gizli vücudumu arayan varlığıma yoxluq töhməti vuranda sən qeybdən onun əlinə sübut ver ki, o bu qeyb olanın mövcudluğundan agah olsun... Sən də mənim beşiyim torpaq altında qalanda xəbər ver ki, torpaqda yatıbsa da, onun canı qalır... Sənə tərəf gəlmək əzmimi elə isindir ki, sənin yanına gələndə şad ürəklə gəlirəm... Mən mən olduğam, mənimlə olan yalnız sən sən... Bəli, sənin işin bəndə yaratmaqdır, mənim işim də bəndəlik etməkdir... Harada olursansa olum, səni tanı biləcəyəm. Hamının vücudu yoxluqda qərar tutub, təkcə sənin vücudun dəyişməzdir. Səni arayanların açarı ona görə boş çıxdı ki, səni öz ölçüləri ilə ölçmək istə-

dilər. Kim ki səni sənin gözünlə görmək istədi, bu boş vərəqlərin hamısını parçalayıb atar. Səni ancaq sənin vasitənlə xətarib tapmaq olar. Özü də görək başqa qapılara baş vurmaşasan. Nəzər ancaq buraya qədər mənzilləri seçir... Mən öz varımı, yoxumu sənə tapşırıdım, hesabımın artığını, əskiyni özün bilirsən».

«İskəndərnamə»nin ikinci bölməsi «Münacat» adlanır. «Ey ulu və böyüklük verən, kimsəsizəm!» sözlərilə başlayan bu duadan sevimli, qayğıkeş Apaqını itirmiş, ömrünün də yavaş-yavaş sona çatdığını duyan «pislik etməmiş» Nizamini bəzəmək istədiyi yeni «gəlin»ini başa çatdırma bilməyəcəyindən qorxduğu aydın görünür: «Elə ki, güzgüyə nəzər saldıq, onda öz surətini tanıdım. O yaşıl bağda mən (özümü) başqa öz gördüm. Elə bil ki (saçın) qarğa qanadında ağ ipək idi... Fikrim süstləşdi və söz dəyə bilmədim. Nə ayağımda taqət var idi ki, sürəti artırdım, nə əlim gəlirdi ki, köhnə nəqşi təzələyim. Öz qaçmış bənizimdən xəcalət çəkdim, ahəngimə uyğun şəkildə nəvaya başladım. Qorxdum ki, iti addımlayan taleyim bu nəqşi natatam qoysun».

Qocaldığını, ömrünün sona çatdığını duymuş «xeyirxah işlər quran» Nizami dua edir: «Sən bilirsən ki, nəyim var hamısı sənidir... Sən məni bu seldöyəndən elə keçir ki, mən keçəndə daşqın çaylar körpünü qırmasın... Sənin dərgahına üzqara gəlmişəm. (Üzümün) qaralığını da sən özün ağırt, məni öz dərgahından ümitsiz qaytarma... Sənin qüdrətinlə hər birimiz diriyyik. Hər yaradılmış, görmək imkanına malik olana, öz yaradanını nişan verir. Sənin nəzərin nüfuz edən yolları mən seyr edirəm. Bununla mən sənə tərəf aparan yolları necə görməyim?»

Bütün yaradılışlarda ancaq səni görürəm, çünki sən yaradansan, onlar yaradılmışlardır... Səninlə mənim aramda çox mənzillər var. Səni ancaq sənin qüdrətinlə tapmaq olar. Asimanda və Yerdə olan sirlər insan düşüncəsinin ölçüsün-

dədir. Düşüncə ölçüsündən qabağa düşmək istəsə, başını ölçünün sərhədindən kənara çıxara bilməz. Hər bir səviyyəyə o qədər çatı bilər ki, o səviyyənin sərhədi sona yetir. Kainatın həddi sona çatanda düşüncədə cəhətlərdən əsər qalmaz. Düşüncə bundan artıq düşünə bilmir: Sən varlıq deyilsən, onun fəvqündəsən!».

Bu, «Beşlik»də dəfələrlə təkrarlanmış, insan bilincinin məhdudluğu fəlsəfəsidir.

İnsan bilinci sayca (kəmiyyətə) sonsuz, keyfiyyətə məhduddur, sonludur.

«Bu dualarla bir xətt yazıram, o da ki peyğəmbərin imzası ilə möhürlənib» deyən Nizami dörd xəlifənin peyğəmbərə şəhadət verdiyini yazaraq «dördünə də yüz əfərin olsun!» deyir.

«Qulağımı tutanlardan qaçıb gizlənmək istəyəm» Nizami «Sən mənə uca rütbə vermisən. Bu zindənda elə özün əlimdən yapış. İndi ki mənə böyük ərın namusunu layiq görmüsən, ey hakimlər hakimi, özün mənim dadıma çat. Özün tac qoyduğun başı, hər alçaq adamın ayağının altına salma. Dərgahının sirdaşı olan bir ürəyi, hər bir qapının dilənçiliyindən saxla! Sən mənim işimi öz əməlin kimi yaxşılaşdır, mənimlə əməlimə görə rəftar etmə. Sənin bu uca dərgahına Nizami minnət üçün Müstafadan başqasını gətirməyəcək» deyib, «Sonuncu peyğəmbərin tərifinə» keçir.

Məhəmməd peyğəmbərin bu tərifinə də «Beşlik»in başqa poemalarındakı «Quran»dangəlmə öyğülərə bənzəyir. Ancaq ayrı deyim və bənzətmələr onları bir-birindən ayırır: «Pərvərdigarın seçilmiş elçisi...Azadələrin ən qiymətli tacı. Adəmdən törəyənlərin ən dəyərlisi Məhəmməddir ki, əzəldən hər nə varsa onun adının yaraşığı ilə naxışlanmışdır...Bütün yaranmışların ziyası da odur. Qaralar və ağlar dünyasının zamini odur...Təmizəsillilərin ziyarətəghədir...Ağlın sütunu onun belinin payasıdır...Ona xərəcə gətirənlər Rum və Rey

hakimləridir. Kəsra da, Key də ona xərəcə göndərmişlər...Bir əlingə gövhər, birində qılnc. Gövhərlə o, dünyanı bəzəmişdir. Qılncıla ədalət və din tələb etmişdir. Əgər bir hakim qılncı başı üstə qaldırsa, onda onun qılncı tacları başdan salar. Bu işə başları bədəndən ayırmaq istəyəndə başlar üzülər, ancaq qılnc qalxmaz».

«Dili sözdən doymamış» Nizami burada «Quran»da Məhəmmədə dəfələrlə deyilmiş «qorxu və ümid»in zordan uzaqlığını göstərməyə çalışır.

Allahın qəzəbi də adildir, çünki «hakimi-mütləq» olan allah «ən yaxşı», «ən ədalətli hakim»dir. Allahın «carçısı», «açıq-aşkar qorxudan» Məhəmməd də Allahın «hamıya göndərilmiş» «öz peyğəmbəri»nə buyurduqlarını tələb etdiyindən, bütün dediklərinə qulaq asılmışdır, yoxsa qiyamət günü Allah günahkarları bağışlamaz!

Peyğəmbərin öyğüsü davam etdirilir: «Hər iki ələmin qəbasını bir-birinə calayıb ona yaraşığı bir paltar tikdilər. O, bəzəkli paltarı geyərkən onun boyuna bir qarış gödək gəldi. Tanrının yaratdığı boy üçün tanrının öz tikişi rast gələ bilər», çünki Məhəmməd tanrının «nuru»dur, ona tikilən paltar Allahın ölçüsünə uyğun olmalıdır.

«Məşuqun telindən tuğ yaradan» Nizami taysız bənzətmələrini «onun merəcə çıxıb türk kimi at çapdığı gecə mələklər göylərdə bəzənmiş idi» sözlərlə bir az da gözəlləşdirir.

Bu kitabın konusu olmasa da, bir-iki örnəklə «tapanlar axtaranlardır» deyən Nizami Gəncəvinin «söz büsat»ının gözəlliyindən danışacaq.

«Xızrla həmsüfrə» Nizami Günəş çıxır, gün batır yox, «Ertəsi gün o, üzünü yumuş narınc gülsatantək küncdən göründü», «Elə ki sübh günün xoşluq falı kimi dünyanı işıqlandıran bayrağı qaldırdı, həbəşin qaşını çinləndi, Çin güzgüsü Çindən gəldi», «Dolanan gümüş teştin başını açanda, qara qarğa qızıl yumurta saçdı», «Gündüz Şəbdizə qızıl nal vuran

zaman», «Sübh çırağının qırmızı gövhəri qaranlıqdan ağılıq göstərdi», «Səhər-səhər Çin xəzinədarı», «Günəşin şüşəsi daşa dəyəndə, dünya xalqa şüşə kimi daralanda», «Elə ki sübhün şahı şadlıqla qalxaraq, səhər-səhər taxta əyləşdi», «Aləm qəm ordusunu talan edən o qızıl bayrağını sancdığı zaman», «Səhər çağı mina rəngli göy daşa yaqut tozu saçarkən, bu altı xanəli yeddi nərddə bir dənədən sünbül hasil olan kimi», «Gecə, mürəkkəb kimi qara samurun altında Burtas yorğanını gizlədərəkən», «Təbilçi elə ki təbilinin üstünə isti dəri çəkdi (Günəş doğdu), soyuq gecənin havasını qızdırdı, qara qarğa ümitsizliyə yuvarlandı, səhər xoruzu danışmağa başladı», «Gecənin gözü yuxu ilə tikilən kimi, səhər çırağının gözünü alovlandırdılar. Sübh səhəri işıqlandıran bir çıraq oldu, gecənin sürməsi gündüzün qırmızısı ilə əvəz oldu» deyir.

«Güldən rəngini alan sözlərlə şəirdə yeni bir namə, dastan yaradan» Nizaminin «Beşlik»indəki bu və başqa bənzətmələr onun şeir dilinin, şeiriyyətin aqlasığmaz gözəlliyinin örnəklərindəndir.

Poemanın növbəti bölməsi «Peyğəmbərin meracı» adlanır. «İskəndərnamə»nin bu «Meracı» da, o biri «merac»lar kimi şövqlə yazılmışdır: «O gecə ki göylər məclis parıldamışdı, gecə parıldaması ilə gündüzlük iddiası edirdi, behişt bağının yaşıl don geyənlərinin başçısı, bütün cəmənlikləri yaşillıqla bəzəmişdi, bu vilayətin beşiyi, sultanı olan Məhəmməd... müşklə dolu göbəyi «Beyti-əqsa»da açdı... Özünü dünyə bəndindən xilas etdi... Yetmiş yollu bu diyardan köçünü vurdu... dördqıfıllı bənddən çıxdı, xilas oldu».

Öyü davam etdirilib Məhəmmədin göyə çıxdığı Büraq adlı at təriflənir: «Altında ildırım sürətli atı - Büraq, yəhəri, yüyəni Günəş kimi nura qərç olmuşdu... Ən kəskin və göylərə uçan təxəyyül ondan yetmiş addım geri qalırdı... Onun ayağının sürəti baxış sürəti idi».

Allaha qovuşan Məhəmmədin cismindən çıxması bura-

da belə verilib: «Bu xanəghadan göyün darvazasına azim olanda, asiman onun əlindən təzə xırqə geydi. Onun vücudilə qaranlıq göylər gülşənə çevrildi. Ulduzların gözü onunla işıqlandı. Toz izi görməyən təmiz pərdəyə ətəyi tozlu yaxınlaşmaq olmazdı. Ona görə yeddi sayyarənin dənizinə çatarəkən, orada ayağının toz-torpaqlarını yudu. Öz təbiətinin varlığını bu sayyarələrə payladı... Varlığından ancaq ürəyi qalmışdı. Peyğəmbərlərin canı onun (ayağının) torpağı oldu. Onlardan hər biri yəhərinin qunzuğuna əl çəkirdi».

Məhəmməd peyğəmbər burada «Quran»ın əl-Bəqərə surəsinin 253-cü: «(Ey Məhəmməd) Bu peyğəmbərlərin bəzisini digərindən üstün etdik» ayəsinə uyğun öyülmüşdür.

Öyü davam edir: «...Musa və Xızr qasid kimi qaçırdı. İsa, nə deyim, atının qabağında yüyürdü. Bunlar bir nəfəs alınca, bir göz qırpınca, göyün ən uca günbəzini o aşdı, məkan və zaman vərəqini (oxuyub) başa vurdu. Onun hərəkətinin fəvqələdə sürətindən ətrafındakılar heç tozunun da görmədilər... O yolda ki daha yolazma mümkün deyildi, həm yükü qaldı, həm də mindiyi atı... O mələklərin dərğahını keçdi, «Dərcə» daxil oldu, «Dərcə»dən ötüb keçdi. Burada cəhətlərin hökmü sona yetdi, dövrənin pərgarı birdən dayandı. Yerdə doğulmuş göylərdə gözdi, Yeri, asimanı aşağıda buraxdı, mücərrəd dolanmağı o yerə çatdırdı ki, artıq onun varlığından heç bir şey qalmadı. Yoxluq yolunda o, dövr etməyə başladığı üçün öz varlığından kənara çıxdı. O, dövr etdiyi dairədə onun ayağı ilə başı bilinmirdi. O, aşağı-yuxarısı olmayan yolda cəsərlə irəlilədi, çünki dairənin nə aşağısı, nə də yuxarısı var... Heç fikrin də görə bilmədiyi yerdə Məhəmməd dua oxudu, allah qəbul etdi. O, söz ki ağızından çıxmamışdı, eşitdi, o üz ki görmək olardı, gördü. O gördü ki, həzrəti-zülcəldən o tərəfə nə məkan mövcuddur, nə də təsəvvür... Onun ürəyi allahın fəziləti, nuru ilə doldu. Bax, bir yetim necə şahlığa layiq görüldü!... Elə getdi və elə geriye

döndü ki, bunu heç kəsin təsəvvürü qavraya bilməz. O, ildırım kimi elə qızğınlıqla o yolu keçdi ki, onun yatağının istiliyi hələ də getməmişdi».

Əziz oxucu burada verilən çox maraqlı bir bilgiyə də diqqət etməlidir: «O dövr etdiyi dairədə onun ayağı ilə başı bilinmirdi. O, aşağı-yuxarı olmayan yolda cəsarətlə irəlilədi».

İnsanlar XX yüzildə kosmonavtların süni peyqərlərlə göyə uçub Yer kürəsinin orbitindən çıxandan sonra başaşağı-baş-yuxarı gəzmənin fərqlinin olmamasını öyrəndilər.

Təbiət kimi olğun Nizaminin «cəhətlərin itdiyi yer» dediyi «çəkisizlik şəraiti»ni 800 il qabaq yazması düşündürücüdür.

Bundan sonra «canının gövhərini allaha qovuşmuş Məhəmmədin ayağının altına atan» Nizami islam dininin dörd xəlifəsini yenidən öyür: «Gövhəralan dördüdür, gövhər də dördüdür. Gövhər satanın füzulluq etməklə nə işi var? Əlinin eşqində, hərçənd ki, möhkəməm, Ömər in eşqindən də xali deyiləm. Eyni zamanda, mənim işıqlı dimağımın gözündə Əbubəkr şamdır, Osman çıraqdır...Peyğəmbərlərin önündə gedənə alqış».

Həmişə müsəlman heç bir tərifiylə bağlanmamalı, ancaq «La ilahə illəllah, Məhəmmədən rəsul allah!» deməlidir.

Öyü: «Gəncədə əsir olan» Nizami, qoy sən in «salam»ından faydasız qalmasın!» nidası ilə qurtarır.

«Sözü nəzmə çəkmək asandır, lakin nəzmin üstündə durmaq lazımdır» deyən Nizami Gəncəvinin islam dininə qəlb-dən bağlılığı, yaradıcılığında «Quran»dan yararlanması «İskəndərnamə» poeməsindəki «İskəndər in Əlbürz dağına getməsi», «İskəndər in Dərbənd qalası yanında döyüşü. Zahidin yanına getməsi», «İskəndər in Sərir qalasına getməsi» bölmələrində də «Quran»dakı kimi, çətinanlaşılan, gizlinlərlə doludur.

«İskəndərnamə» anıtını diqqətlə oxuyanda «sözü az de,

qoy vecə gəlsin, çox olsa, ona çox (irad) tutarlar» deyən Nizaminin elə bil «Quran»dakı üstüörtülü, mürəkkəb olayları açıqlamağa, onları oxucuya daha çətarlı etməyə çalışdığı görünür.

«Quran»dan İskəndər in peyğəmbər olmadığını, ancaq hər cür bilik və bacarıqla dünyada möhkəmləndirildiyini, «tərcüməçi və miyançı olmadan hamının dilini anladığını» bilən «can dostu» Nizami Gəncəvi «Şərəfnamə»də «Səadət xəzinəsinin mayasını əlinə aldı, bilikdə, elmdə çox mayası vardı, tanrı hikmətinin qapısını açdı, peyğəmbərlik etmək üçün fərman çatanda» dünyaya ədalət gətirmək üçün yola çıxardığı İskəndər in peyğəmbərliyi «yada gətirmədi»yini yazır.

Qaynaqlar, o cümlədən İskəndər in müəllimi, həkimi, vəziri, məsləhətçisi olmuş Aristotel İskəndər in Azərbaycandakı Araz və Kür çayları arasındakı ovalıqdan Xəzər dənizinə tərəf keçmədiyini yazırlar.

Qərbdə İskəndərlə bağlı makedoniyalıların iç münasibətlərindən danışılan, yazarı «Yalançı Kallifən» sayılan bir roman yazılmış, sonra yunanlı İskəndər in guya Şərqi getdiyini artırırlar.

Yüz illər keçəndən sonra isə «sehirkar sözlü» Nizami Gəncəvi «İskəndərnamə» poeması ilə İskəndər in adını daha da əfsanələşdirmiş, tarixiləşdirmişdir: «İndi söz-şeyr bütənin üstündə İskəndər in iqbəlinin təbilini vururam. Onun səadətindən, biliyindən söz açıram, onun tac və taxtını ucaldıram. Bu qədər dövrdən sonra onu öz dirilik suyuyla dirildirəm. İskəndər mənə yolunu izləyərək həyat çeşməsinin dalınca getdi. Xoşbəxt taleyinə ümid edərək həyat çeşməsindən əbədi həyat tapmaq istədi. O həyat çeşməsini çox axtardı, ancaq o vaxt axtardığını indi tapdı. Natiqlər padşahının belə bir məsəli var: «Tapanlar - Axtaranlardır».

«Mələklər yolu ilə gedən» Nizaminin fikrincə, «dirilik

suyu» ağilla canın birlidir.

İskəndərin tarix boyu bəzədilib şişirdilən şöhrəti, adı zaman keçdikcə əfsanələşdirilib dildən-dilə düşmüş, onunla bağlı bəzi olaylar hətta «Quran» və ona açıqlamalarda belə əks olunmuşdur.

«Quran»ın əl-Kəhf (Mağara) surəsinin 83-cü ayəsi: «(Ey Məhəmməd!) səndən Zülqərneyn barəsində soruşsalar, de: onun barəsində sizə bir hekayət (bəzi xəbərlər) söyləyəcəyəm!».

«84. Biz onu yer üzündə möhkəmləndirib qüvvətləndirdik və hər şey verdik (hər şeyin yolunu ona öyrətdik).

85. O, (məğribə çatmaq üçün) yola çıxdı. (Tövbə qapısı məğribdə olduğuna görə səfərini oradan başladı).

86. Nəhayət, Günəşin batdığı yerə gəlib çatdıqda onu qara palçıqlı bir çeşmədə (lehməli bir suda) batan gördü. O, çeşmənin yanında (allahı tanımayan, kafir) bir tayfa da gördü. Biz ona belə buyurduq: «Ey Zülqərneyn! Sən onlara (imana gəlməsələr) əzab da verə bilərsən, (haqq yola dəvət edib), onlarla yaxşı rəftar da edə bilərsən!».

87. O (İskəndər) belə cavab verdi: «Zülm edənlə əzab verəcəyik. Sonra o, rəbbinin hüzuruna qaytarılacaq. (Rəbbi də) ona (cəhənnəmdə) görünməmiş bir əzab verəcəkdir!»

88. İman gətirib yaxşı iş görənləri isə ən gözəl mükafat (cənnət) gözləyir. Biz ona asan bir iş əmr edəcəyik!» (Onu allaha yaxınlaşdırmaq üçün bacardığımız hər şeyi - oruc, namaz, zəkat, cihad və s. öyrədəcək, gücü çatmayan bir işi görməyə vadar etməyəcəyik).

89. Sonra o, başqa bir yola (məşriqə) tərəf üz tutub getdi.

90. Nəhayət, Günəşin çıxdığı yerə çatdıqda onu bir qövm üzərinə doğan gördü ki, onlardan ötrü ona (Günəşə) qarşı bir sipər yaratmamışdıq (Yalnız Günəşin özü onlar üçün sipər idi).

91. (Zülqərneynin qüdrət və səltənəti, səyahəti) belə idi. Biz hələ onun yanında nələr olduğunu da bilirik (Zülqərneynin qüdrətini, nə qədər əskərlə səfərə çıxdığını allahdan başqa heç kəs dəqiq bilməz).

92. Daha sonra o (Zülqərneyn), başqa bir yola (cənubdan şimala) üz tutub getdi.

93. Nəhayət (Sədd salmış olduğu Azərbaycandakı, yaxud Türkiyədə Yəcuc-Məcuc tayfaları yaşayan ərazidəki), iki dağ arasında gəlib çatdıqda onların ön tərəfində az qala söz anlamayan (yaxud danışmaları çox çətin başa düşülən) bir tayfa gördü.

94. Onlar dedilər: «Ey Zülqərneyn! Yəcuc-Məcuc (tayfaları) bu ərazidə fitnə-fəsad törədirlər. Bizimlə onlar arasında sədd çəkmək üçün sənə müəyyən məbləğ (yaxud xərac) versək, olarmı?».

95. O (Zülqərneyn) dedi: «Rəbbimin mənə verdiyi (qüdrət və sərvət sizin mənə verdiyiniz məbləğdən) daha yaxşıdır. Gəlin öz qüvvənizlə (bənna, fəhlə, dülgər və s.) mənə kömək edin, mən də sizinlə onlar arasında möhkəm bir sədd düzəldim!»

96. Mənə dəmir parçaları gətirin! «(Onlar gətirdilər). O (Zülqərneyn), iki dağın arasını (dəmir parçaları ilə doldurub) bərabərləşdirən kimi: «(Körükləri) üfürün!» - dedi (Onlar körükləri üfürdülər). (Zülqərneyn dəmiri) od halına salınca: «Mənə ərimiş mis gətirin, onun üstünə tökün!» - dedi (Dəmir və mis bir-birinə qarışdı, ərimiş mis divarın dəliklərini doldurub və beləliklə, möhkəm bir sədd əmələ gəldi).

97. (Yəcuc-Məcuc tayfaları) artıq nə (səddi) aşa bildilər, nə də onu dəlib keçə bildilər.

98. O (Zülqərneyn) dedi: «Bu (sədd) rəbbimdən bəxş edilən bir mərhəmətdir. Rəbbimin təyin etdiyi vaxt (qiyamətə yaxın Yəcuc-Məcuc tayfalarının dünyanı bürüyəcəyi zaman) gəldikdə isə onu yerlə bir (dümdüz) edəcəkdir. Rəbbimin və-

di haqdır!» (Allahın buyurduğu hər bir şey, o cümlədən İskəndərin səddinin dağılması, Yəcuc-Məcuc tayfalarının yer üzünün hər tərəfinə səpələnməsi, orada fitnə-fəsad törətməsi, nəhayət, bir cür həşərat tərəfindən məhv edilməsi mütləq baş verəcəkdir).

«Sözlər gövhər kimi parıldarkən ağla batmasa yalan görünər» deyən Nizami Gəncəvi «İskəndərnamə»nin hər iki kitabında olayları «Quran»da deyildi kimi izləyib, ədalət və din yayan İskəndərə yaxşı ad qazandırır: «Yaxşı addan başqa özgə ad yoxdur... Bu ayın xəyaldən söhbət açanlar yaxşı ad qazanmışlardan aylar və illərlə dəm vurur. Yaxşı ad qazanmış böyük İskəndər... Ordunu Əlbürz dağına yürüdərək, hər vilayətə bir naib təyin etdi. Keçi yollarının dar dəhlizindən Şirvandan şir kimi yüyürüb keçdi. Bu yürüş ki onun arzusunda idi, onun yolunu Dərbənd keçidindən salırdı. O vaxtlar bura indiki bəzənmiş şəhər deyildi. Ancaq bir qala idi, içində çoxluca dövlət».

«Tarixlər şeirlə yazılsa əgər, yolu azmamaq mümkün deyildir. Mənim işim incəliklə söyləməkdir» deyən Nizami Gəncəvi ədalət, din, əxlaq yolu ilə yaymağa çalışdığı əsas ideoloji baxışlarının bir neçəsini də Makedoniyalı İskəndərin dilindən «İskəndərin İstəxrədə taxta oturması» bölməsində vermişdir: «Nil çayının başlanğıcından Qanq çayına qədər, şoran Çin dənizindən acı sulu Zənzibar dənizinə qədər hər yandan elçilər axışdı, bacı, xərəcələ şahın taxt və tacına mübarək deyə-deyə».

Şahsa ayağını qızıl taxta qoyarkən, söz xəzinəsinin qızıl qıfılını açdı: «Ulu yaradana şükrələr olsun! Ona şükrə deyənə haqqı tanıyan etdi. Yastığı torpaq olan mənim kimisinin başını pak bir nur kimi ulduzlara ucaltdı... O göylərin sahibindən mən qəbul etdim ki, bir an da ədalətdən usanmayam. Məzlumların dadına mən görək çatam. Qaranlıq gecələrə batmışlara mən işıq olam. Ağıl vəfa yolunda mənə yol göstə-

rəndir. Dünyanın yaxşılığı mənim vəfadarlığımıla bağlıdır.

Bu gün qabağıma düz yol tuturam, çünki sabahkı günün də nəzərimdə tutmuşam. Üzrlər gətiriləcək gündən mən çəkinirəm, ona görə idarə etmədə ehtiyatlıyam. Filin alnından qarışqanın ayağına qədər heç kəsə mənim qolumun zorundan xətər çatmaz. Heç kəsin qızıl-gümüşünə tamah salmaram.

Baxmayaraq mənim əlim hamıya çatır. Camaatdan mən çoxlu əzab çəkmişəmsə də, istəməyəm məndən bir kəs incisin.

Kənddən, kəndlilərdən xərəcə götürdüm. Vilayətdən nə bac, nə də xərəcə istəyirəm. Dünyada əlimə xəzinə düşsə, hər kəsin payını özünə verərəm. Hünər sahiblərinin başını ucaldaram. Divanələrinə ayağına zəncir salaram. Müftəxər kəslərdən üz döndərərəm, demirəm dilsiz və çarəsiz ola.

Əgər sağlam insan işbilən olsa, qoymaram o işsiz qalsın. Görsəm bir nəfər zəhmət çəkir və onun gəliri xərcindən azdır ona yaşamağa ümid verərəm. Öz xəzinəmdən ona yardım edərəm. Hər işi dinlə birlikdə tutaram.

Ədalət bazarını genişlədərəm. Heç bir işdə bir kəsdən də qorxmaram, ancaq o kəsdən ki tanrıdan qorxa. Faydasızları dəyirman ataram, başışlanmalılar mən başışlaram.

Cahani mən səxavətlə bəzərəm. Səxavət əhlinə dövlətimlə kömək edərəm. Zülmü huşumla özümdən uzaqlaşdıraram. Məzlumu əzizləyər, zalımı öldürərəm.

Bir pislik qarşısında bir pislik edərəm, yaxşılıq qarşısında yüz yaxşılıq edərəm. Günah iş tutana cəza verərəm, üzr istəyəyə mərhəmət göstərərəm. Düşmən dikbaş olsa, boynunu vuraram, düşmənçilikdən əl çəksə, əl çəkərəm. Xeyirxah işlərin binasını qurmaq məndən olsun, pis işlər ancaq düşməndən baş verər... Rumdan İrana özbaşına gəlmədim, o vilayətdən mənə tanrı gətirdi. Onunla haqqı batıldən ayıraram. Bağlı qıfıl məndən açar tapar. Doğruya inananların başını torpaqdan qaldıraram, batilə inananları isə öldürərəm.

Yoxsulluq rəngini dünyadan silərəm...Harada mənim ədalətım sərvətə boy atsa, şahinin zülmündən qırqovul qorxmaz, qurdlar qoyunların çobanı olar, həmin aslan marala bir də toxunmaz...Heç kəsə mən dünyaya atəş vurmağı öyrətməmişəm. Səbəbsiz bir xırman da yandırmamışam...Məndən bir gözə gözağrısı düşsə, ona mən özüm tutiya da çəkərəm. Qoy mənə bu işdə tanrım yar olsun! Özü də bəd gözdən xilas eləsin!».

«Söz-şeyr būsətının üstündə İskəndərin iqbalının təbilini vuran» Nizaminin bu, ədalətlə idarəetmə fəlsəfəsinin İskəndərin adından verməsinin köklü nədənlərindən birinin də Zülqərneyinin adının «Quran»da olmasıdır.

«İqbalnamə»

«İqbalnamə» «dövrünün gedişi hər dövr üçün başqa tərzdə müəllim istər» deyən Nizami Gəncəvinin sonuncu anıtıdır. O, birinci bölməsi «Şərəfnamə» adlanan «İskəndərnamə»nin davamı kimi yazılmış, aydın süjetli bitkin bir əsərdir.

«İqbalnamə»ni ömrünün sona yaxınlaşdığını duysa da, «söz qoşan hər adamın ürəyinə şeyr mələyi ilham verir» deyən Nizami Gəncəvinin dünya anlamı güzgülənən fəlsəfi traktatı da adlandırmaq olar.

«Köhnə tarixləri təzələyən» Nizami «Xosrov və Şirin»i yazarkən qiyamət günündə bağışlanıb-bağışlanmayacağını bilmir, allaha «Dindərlə olsam da, bütperəst olsam da, hər növ olsam da, məni bağışla! Öz fəzilətlə sən mənə kömək et, mənimlə işimə görə rəftar etmə» deyirdi. Ancaq tək allaha tapınıb ləyaqətlə yaşadığı ömrünün sonunda, «İqbalnamə»nin «Nizaminin rüzgarının sonu» bölməsində allahın onu bağışlayacağını düşünüb inamla yazır: «Elə ki bu dastan tamam oldu, Nizami də yola düşmək məqsədilə addımladı. Bundan çox zaman keçmədi ki, ömrünün tarixinin vərəqi ya-

zıldı. Altmış üç yaşından altı ay artıq idi ki, yola düşmək üçün təbil çalıldı.

Keçmiş filosofların halından danışdı. Filosoflar yatdılar və o da yatdı. Köç zamanı öz dostlarına gah yoldan xəbər verdi, gah nəsihət etdi. Güldü və dedi: «Hər şeyi bağışlayan ümidvar etdi ki, məni bağışlayacaq. Siz bizim üçün zəhmət çəkməyin, bu sizin saray, bu da bizim sevinc evimiz». Bu söhbətdə idi ki, yuxu onu apardı. Elə bil heç oyaq olmamışdı».

Bu sözləri «qocalığın nalını oda atan» Nizami Gəncəvinin allaha inamının bir gizlini sayaq!

«İqbalnamə»nin əsərin başlanğıcındakı dini-ideoloji baxışları da məna və məntiqə bilgin şairin o biri poemalarında dini baxışlara çox yaxındır və tək allahla ədalət fəlsəfəsinin zirvəsidir.

«Məna öyrən və mənasına var» deyən Nizami Gəncəvi «İqbalnamə»ni «Ağıl harada xəzinə taparsa, allahın adından ona açar düzəldər. Elə bir allahın ki ağıl bəxş edir və ağıllıya nəvaziş edir» sözlərlə başlayır.

Poemanın ağıl və allahın tərifi ilə başlaması açıqlanacaq fəlsəfi istəklə bağlıdır.

«Ürəyini elm odu ilə yandırmış» Nizami allah «...Ağıla onun öz dərğahına yol göstərir...Ağlın onu tanıması vacibdir...Bütün varlıqlardan əvvəl o var idi. Hamı onun cəvhərinin camıdır. O təkdir, ikilikdən həzrəti pakdır. Nə sudan, nə oddan, nə hava, nə də torpaqdandır. Bütün varlıq yalnız ona mənsubdur. Heç kəsin varlığına onun mənsubiyyəti yoxdur. Yeddi dəri (göy) içində bütün varlığı o yaratmışdır. Ona afərin, çünki yaradan odur. Heç kəs ona yol tapa bilməz. Ağıl bu hikmətdən agah deyil...Bütün kainat ondan qüvvət alır. Kimin ki həyatı vardır, onunla yaşayır. Bütün varlıq onun varlığından ad almışdır. O tamdır, qalan hər şey natamamdır» deyir.

Bütün bu öyğü və deyimlərin «Quran»dangəlmə islam fəlsəfəsi olduğu irəlidə göstərilmişdir.

«İqbalnamə»nin sonrakı «Münacat» bölməsi: «İlahi, bəndənin köməyi sənsən. Bəndə allaha möhtacdır. Olmuşları və olacaqları yaradan sənsən...Hər cür arzum olduqda, mən səni çağırıram, çünki hər arzuya sənin köməyinlə çatırlar» sözlərilə başlayır.

«Qoca sərvə canlandıran» Nizami əsərin bu yerində çox maraqlı dünyəvi, fəlsəfi sorğu verir: «Belə bir yaxşı və şən dünya yaratdığı halda, əbədilik nə üçün cənnətə həvalə edildi?».

Ancaq «Quran»dakı ehkamlara əks söz deməyi, şəkk etməyi təsəvvür etməyən, «göylərlə söz danışan» sayan Nizami: «Başqa (dünya) bundan daha yaxşı ola bilməz» deməyə məcbur olub, şübhəsinə cavab verir: «Sən onu (cənnəti) daha yaxşı hesab edirsənsə, qoy sən deyən olsun, o cənnət bağında bizim yerimizi xoş et...Mən özümdə elə cəsarət görmürəm ki, sənə deyəm: «Bunu və onu mənə ver». Hər kimdən ehtiyacım olduğunu istəyirəmsə, əgər istədiyimi tapmış olsam, verən o deyil, sən olursan. Sənin yolun üstündə olan heç bir şeyə sənin ehtiyacın yoxdur. Hamının sənin dərgahına ehtiyacı var. Bir halda ki qapımı dostluqla açdın...Gözümə sən özündən işıq ver ki, başqalarının gözümdən rahatlıq tapım...Mən gözdən uzaq o kiçik zərrəyəm ki, sənin qüdrətin mənim üzərimə işıq saldı. Sənin qüdrətinlə yarandığıma görə xəzinələr qapısına açar olmuşam...Mənim işlərimə elə kömək et ki, dediklərimdən razı qalasan».

«Allah məni bəndəlik etmək üçün yaratmışdır» deyən Nizami bundan sonra «Münacat»ın sonunda «Sənin hüzuruna razılıq yolu ilə gələrsə, sənin peyğəmbərinin sözündən boyun qaçırıram» sözlərilə «taxt və tac təmənnasında olmadan şahlardan qılıncla xərək alan» Məhəmmədin tərifinə keçir: «Səhv etdim, taxtı şanagüllə olan o şahın həm tacı var

idi, həm də taxtı...Allahı tanıyan, mələkləri göstərən odur. Biz allaha onunla şükr edirik...O, kainat üzərində açılan səhərdir, sanki zülmətdə tapılan dirilik suyudur».

«İlahi, bəndənin köməyi sənsən» deyən Nizaminin üç nöqtə qoyduğumuz yerdə Məhəmməd peyğəmbərə yazdığı: «Biz allaha onunla şükr edirik. Bizi şən behiştə çatdıran odur. Dar və iyrənc cəhənnəmdən qurtaran odur» fikri və sonrakı bəzi öyğülər dolay, məcazi deyilsə də, şişirtmə kimi görünüb allaha aid oluna bilən sözlərdir.

«Açar dəmirdən, xəzinə qızıldan olar» deyən Nizami Gəncəvinin başqa poemalarında da Məhəmməd peyğəmbərə bir az çox bəzənmiş kimi görünən, ancaq allaha aid edilə bilən fikirlər vardır.

«Peyğəmbərlərin axıncısının tərifini» davam edir: «Mənavi aləmə çatmaq atını biza o verib. Ərşin hədiyyəsini biza o göndərib. Onun sakin olduğu torpaq önündə bizim hamımızın başı onun başının bir tükünə dəyməz...O, bütün başçıların ən böyüyüdür, bütün peyğəmbərlərdən ən seçiləndir...Sən o bulaqsan ki, suyun safdır...Sən yaxşı həkimsən, üzün nurani. Allahın hökmü ilə əlində dərman var...Sənin camından bircə damcı içən hər kəs illər boyu dörd-azar bilməz. Belə olmasın ki, o dadlı şərbətdən mənim kimisinə bir qurtum içmək qismət olmasın!».

«Şeir cəməninə ceyranlar dolduran» Nizami bu əsərində «Şərəfnamə»dəki şəxsiyyətləri tək allaha qovuşdurandan sonra öldürür.

Allah yolundakı sorğu-sual «Hind hakiminin İskəndərlə söhbəti»ndən başlayıb getdikcə ayrı-ayrı söz bəzəyi ilə yenilənir.

Hind bilginini İskəndərə deyir: «Eşitdim, bu dövrün ən böyük alimi dünyada sən sən...Mən öləndən sonra allaha doğru necə yollana bilərəm? Bilərəm ki, bir yaradan var. Əgər yolu ələ alsam, onu mən harada axtarıram? Onun nişanı ay-

dındır, özü gözə görünür...».

«Cahandar belə cavab verdi: «bu söz həm qısadır, həm uzun. Elə ki özündən üz çevirdin, bil ki, allaha yol tapmısan. Onun yerini soruşmaq lazım deyil, çünki Yeri yaradanın yeri olmaz. Nə kimsə onun sirlərini saya bilər, nə də fikir ona yol tapa bilər...Allah ki yaradılmışların pənahıdır, ehtiyac olduğu əndazədə bizi gələcək sirlərdən xəbərdar edir. Bir qasid göndərir və onunla açar ki, gizli sirri bizə aşkar etsin».

Bu danışqdan sonra İskəndər gizlinə çəkilib yeddi filosofun «Bu dünya başlanğıcda necə olmuşdur? Yaradanın hökmü və təqdirilə əvvəlcə göy yaranmışdır, yoxsa Yer? Gəlin bu sirri aşkar edək ki, cahanın ilk baharı necə çiçəklənmişdir? Dünyanın əsasını qoyan bu əsası necə qoymuşdur?» sorğularına cavabını dinləyir.

«Şahın dövləti əlindən tutan» Nizami Aristotelin yaradılış haqqında elmi-fəlsəfi baxışlarını «Allahın əmrilə hər dörd cövhər öz mərkəzlərində yer tutandan sonra hamısı bir-birinə qarışmış, ondan nəbatat meydana gəlmiş və o yaranmış nəbatatdan cürbəcür heyvanlar yaradılıb. Nisbət bilən aqlın əndazəsinə görə, bundan artıq fikir söyləmək olmaz» sözlərilə verir.

Valesin yaranışın başlanğıcı sudur tezisi də «Bunun hamısının ən yaxşısının lütfündən dünya yaranıb və hərəkətə gəlmiş. Dinləyici əgər bunu eşitmək istəməsə ki, sudan bu cür cisim meydana gəlmişdir?» sözləri «Quran»ın ən-Nəhl surəsinin 4-cü ayəsindəki «Allah insanı nütfədən yaratdı» hökmü ilə sınırlandırılır.

Sokrat baxışını İskəndərə «din və biliyə can at» sözlərilə başlayır: «...Bu məsələlər qapalıdır, lakin öz rəyi əndazəsində hər kəs öz bildiyini ərz edir. Əvvəlcə ki yaranmışlar olmayıb, allahdan başqa heç bir şey olmayıb».

Forfirə deyir: «Allahu tanıyan şahın sualından mənim ürəyimə belə bir fikir gəldi: bu dünya yaranmazdan əvvəl

dünyanı yaradan bir cövhər yaranıb. Allahın feyzinin təbii-yəsilə o sulu cövhər suya çevrilib...Ağıl ancaq buraya qədər cəhd edə bilər, bu xətdən kənarında fikrə yer yoxdur».

Hörmüzd: «Yaradılmışın varlığını yaxşıca bilirəm, lakin bilmirəm ki, ilk əvvəldə necə yaranıb».

Əflatun deyir: «Mənim fikrimə görə, haqiqət belədir: ilk öncə varlıq naçiz (heç) olmuşdur. Əgər allah şeydən şey yaratsaydı, əzəldən əbədə kimi maye öz yerində qalardı. (Yaradan) hər gövhəri ayrı-ayrılıqda yaradıb ki, heç bir gövhər vasitəçi olmamışdır...İnsanı yaratdı ki, o sərvər olsun. Əgər bir qarışqanın qanadına fikir verəsən, onunla allahın qüdrətindən ibrət dərsi ala bilərsiniz».

Filosofların baxışlarını tamamlayan İskəndər «Müşkül məsələləri açan o filosoflara allah adından çox yeni əfərinlər dedi...Ağla gələn hər bir surəti, şübhəsiz, əməldə yaratmaq olar. Əgər biz yaradılışın sirrini oxuya bilmiriksə, onun haqqında nə tədqiqat apara bilərik? Göylərin vəərəqlərini oxuyan sizlər görürsünüzmü, müxtəlif fikirlər söylədiniz. Bundan artıq danışmaq layiq deyil ki, dünyanın surəti naqqaşsız deyil» deyir.

«Keçmiş filosofların halından» danışan «xəzinələr qapısının açarı» Nizami «İqbalnamə»də də başlanğıcı bilinməyən gündən gəlmiş elmi-fəlsəfi, dini-ideoloji fikirləri «Quran»dangəlmə islam fəlsəfəsilə sınırlandırır.

«Dili, sözü, ürəyi bir olan» Nizami «əbədi fəlsəfi problemlər» haqqında antik dövrün Aristotel, Vales, Bolinas, Sokrat, Porfirə, Hörmüzd, Platon kimi «yeddi müdrik»inin fikirlərindən sonra «İskəndərin dedikləri»ndə yazır: «Sözə son vurmaq püşkü şaha düşəndə, o, söz sikkəsinin qədrini Aya yüksəltdi».

Söz sikkəsinin qədrini Aya Makedoniyalı İskəndər yox, «şeyr mənim arxumdan su içir, o mənim zamanəmdə şöhrət tapmışdır» deyən, şeyr-sənət tarixinin ən böyük «qələm tür-

kü» Nizami Gəncəvi yüksəlmişdir.

Sözlərimi «əyar və şahın əksilə parladaaraq onun üstünə, şahənşahın şəklini əks elədim ki, onun şəkllə əl işlərim röv-nəqlənsin» deyən Nizami «İqbalnamə»nin «Nizaminin dedikləri» bölməsində başqalarının adından söylədiklərini özünün dediyini yazır: «Doğrudan da, Xıızr adlı o gizli səs qayaları çapıb göylərdə gəzir. Mənə salam çatdırdı, salamdən sonra günbəzdən aşağı endi və sarayıma gəldi. Sözlə mənim dimağımı qızdırdı. Mənimlə yumşaq səsle söhbət etdi (və mənə dedi): Gizli mənası olan bir neçə sözü sən lal dillərə tapşırma. Bu sərvin kökünü tərpedən sənşən. Niyə sözü o filosoflara bağlayırsan? Beyni çürümüş o sümüklərə gözəl sözləri niyə bağlamaq gərək? Öz çörəyini başqalarının süfrəsində yemə. Öz məhsulunu öz süfrənin başına qoy. Bəli, dövrün adamları nakişilərdir. (Elm) məclisinə deyil, ulduzlara məftundurlar».

İskəndərlə dünyaya ədalət və təkallahlı din yayan «sözə təzə paltar geydirən» Nizami Gəncəvi onu Xırxızdakı (Qıpçaqdakı) «Ədalətli ölkə»yə aparıb ədalətin türklərin bu ölkəsində olduğunu yazır.

Makedoniyalı İskəndər «Ədalətli ölkə»dəki ədaləti görəndən sonra insan adlanmağından utanır.

«Ömrümü əfsanə ilə başa vururam» deyən Nizami Gəncəvinin gizlinlərlə dolu «İqbalnamə» anıtındaki insanı tərbiyələndirəcək bir neçə baxışını da araşdıraraq.

Anıtın «İskəndərin anasına məktub yazması» bölməsində öncə təkallahlı dinə tapınması «Mənim yangımı gör, sazını köklə, bəlkə sənin avazınla mən şirin yatam... Çünki mənim həyatım başa çatıb... Bağışlanmağım haqqında dua et... Sən birsən və hamı sənə möhtacdır, bir-bir bütün xalqın işini qaydaya sal... Öz əlinlə böyütdüyünün dalınca yanma. Əlini öz yanan dərdinin üstünə qoy. Bu yangından səni zəmana uzaqlaşdırın, allahın bu qəmdə sənə səbir versin. Düşün-

dən əmdiyim südə and verirəm... dünya və dinin fərmanında hazır duranlara, göyün və Yerın sahibinə... o əmrə ki varlıq onunla yarındı, o ada ki hər bir addan ucadır... allahı tanıyan adamların ağıllığına... dınpərvərlərin sidqinə, peyğəmbərlərə gələn vəhyə, hamının keçəcəyi o yola, o yolgöstərgənə ki o əltutandır... adil yaradana ki hər şeyin sahibi odur» deyilir, sonra isə dünya malından, dünyadan doymayan, ölmək istəməyən insanın sonu düşünüb dünyada və axirətdə yaxşı ad qazanmaq istəyinin gərəkliyi söylənir: «Elə ki İskəndərin cavanlığı şiddətli küləkdən şahlıq ağacından yerə düşdü, onun qızıl kəmərlərindən ona layiq bir qızıl tabut düzəldilər... bir qul ki onun kəfəninə ətir tökdü, qapağı qızıldan olan tabuta onu yerləşdirdi. Bədən ki öldü və əndam gümüş kimi oldu ətirli kəfənin və qızıl tabutun nə faydası? Şah əmr vermişdi ki, qızıl tabutdan onun bir əlini qırağa çıxarsınlar, onun əlinə boş torpaq töksünlər».

Bu dünyadan gədənə ovucuna ancaq bir ovuc torpaq qoyula bilən insan bu dünyada yaxşı ad qoyacaq işlər görməlidir. Budur yaranışın, insanlığın fəlsəfəsi!

Bu fəlsəfəni ən yüksəkdən anlayıb bizə ötürən «imanlı adam» Nizami Gəncəviyə min rəhmət!

«Heç kəsin işinin korlanmasını istəməyən» Nizami bu bölmədə peyğəmbər kimi, ədalət dililə bütün millətlərin dilini anlayan İskəndərin qüdrətilə Xırxızdan (Qara Qırğız, Böyük Qırğız, Qıpçaq anlamındadır. XX yüzilin başlarında rus-mason bolşeviklər türk ellərini bir-birindən ayırana kimi qaxaxlara qaxax-qırğız da deyilirdi) quzeydəki vəhşi yəucular arasında «İskəndər səddi» çəkir.

«Təzə əhd gəlininin bəzəkçisi» Nizami «özünün insanlıq fəlsəfəsini» İskəndərin «Xırxız»da qarşılaşdığı «allahın ilham ilə peyğəmbərsiz müsəlman olan» xalqın dilindən ümumiləşdirir: «O dağda dınpərvər bir xalq var idi. Müsəlman (idi) və peyğəmbərdən azad idi. Allahın ilhamı ilə öz əhvalla-

rına uyğun allahı tanımışlar. Onlar İskəndərin üzünü görəndə kimi onun peyğəmbərliyini qəbul etdilər. Onun təlimilə kö-nüllərini bəzəyib ondan bilik və ədalət istədilər. İskəndər on-lara din qapısını açdı, din və bilikdən başqa da çox şey ver-di... Bir qədər də getdikdən sonra o çəmənlərdən və suların keçdilər. Hər cür nemətlə və ürək istəyən şeylə bəzənmiş cənnət kimi bir şəhər göründü. Şəhər qapısına yaxın gəldikdə də-mirdən, ağacdən və ya daşdan onda qapı görmədi. Bir neçə qoca ilə o, şəhərə girdi. [Qocaların] hamısı çox düşüncəli və ibrətli idi. Bəzədilmiş çoxlu dükanları gördü. Onların hamısın-dan qapı və qıfıl götürülmüşdü. O şəhərin insanpərvər sakin-ləri yüz üzr və minnətlə İskəndərə qarşı gəldilər, onu yoldan saraya gətirdilər. Elə bir saraya ki sanki cənnət minası ilə iş-lənmişdi. Çoxlu nemətlə dolu süfrə açdılar. [Yeməkləri] qoy-dular, özləri ayaq üstə durdular, min cür xahişlə pərəstiş et-dilər. Çox qonaqpərvər, çox mehriban idilər. Şah onların qo-naqsevərliyini çox bəyəndi, o gülərüzlülərə mehriban üz gös-tərdi. Onlardan soruşdu: «Nə səbəbə siz belə qorxmazsınız və özünüzü mühafizə etmirsiniz? Təhlükədən necə bu cür ra-hatlıqla yaşayırsınız ki, heç kəsin qapısında qıfıl və bənd yoxdur, bağlarda bir nəfər bağban belə yoxdur, bir çoban yox, yüz minlərlə sürü; sürülər dağlarda və çöllərdə buraxıl-mış. Bu necədir, bu qorunmamaq nədəndir? Sizi qorumaq kimə tapşırılıb? O ədalətli ölkənin böyükləri şəhriyərə bir də dua etdilər [və dedilər]: «O kəs ki sənin başına tac qoyub, sə-nin ömrünü tacına uyğun versin, bütün işlərdə köməyin allah olsun, hünər sənə ad qazanmaqda ad sikkəsi olsun! Bizim halımızdan pis-yaxşı soruşduğun üçün biz bütün halımızı şə-hə danışırdıq. Həqiqəti belə bil ki, biz, bu xalq ki bu dağda və çöldə sakinik, dincpərvər zəif bir xalqıq, doğrudan baş tükü qədər də keçmərik. Əyriyə pərdəsində bizim işimizi yoxdur, doğruluqdan başqa heç bir şey bilmirik, dünyada ayrilik qa-pısını bağlamış, dünyadan bu doğruluqla xilas olmuşuq.

Heç bir halda yalan danışmırıq. Gecələr əyri yuxular görmə-rik. Faydası olmayan bir şey haqqında soruşmırıq, çünki al-lah özü o işdən xoş olmur. Allahdan olan hər şeyi qəbul edi-rik. Allahı sınamaq allaha düşmənçilikdir. Allahın işləri ilə biz uyuşuruq, pərəstiş edənə düşmənçiliklə nə işi. Yoldaş aciz olsa, kömək edirik; əgər çətinlik çəkirsə, onu xilas edi-rik. Və əgər bizdən bir kimsəyə ziyan dəysə və o zərərdən bi-zə xəbər çatsa, o zərərin dəyərini öz kisəməzdən çıxarırdıq və öz malımızı verməklə tamamlayırıq. Bizlərdə heç kəsin malı başqasının malından çox deyil. Biz öz mallarımızın hamısını bərabər bölürük. Biz hamımızı bərabər sayırıq, başqasının ağlmasına gülməyirik. Oğrulardan əsla qorxmuruq, nə şə-hərdə gözetçi, nə də məhəllədə qarovul qoyuruq. Başqa kəs-lərdən biz bir şey oğurlamırıq, bizdən də başqaları oğurla-mırlar. Evlərin qapısında nə qıfıl, nə bəndimiz var, mal-qa-ramızı güdən də yoxdur. Bizim balalarımızı allah böyüdür. Bizim ilxılarımız aslanlar və qurdlardan arxayındır. Əgər qurd bizim qoyunumuza toxunsa, dərhal ölüb gedər. Əgər əkinimizdən bir kəs bir başaq aparsa, küncdən onun ürəyinə ox sancılar. Biz əkin zamanı toxumu səpib, tarlanı allaha tapşırırdıq. Altı ay biçin başlanmamış, arpa-buğda zəmisini ət-rafında dolanmırıq. Əkin yerindən bitəndən bizə bir dəndən yeddi yüz dən çatır. Bu cür bir iş və ya yüz iş görsək belə, özü-müzə deyil, allaha təvəkkül edirik. Bizi saxlayan yalnız allah-dır, pənahımız allahdır, daha heç kimə deyil. Başqalarının eyibinə göz yummuşuq. Əgər bizdən biri mübahisəyə başla-sa, ona məsləhətli kömək edirik. Heç kəsi pis yola dəvət et-mirik, fitnə axtarmırıq, qan tökmürük. Bir-birimizin kədəri-nə kədərlənirik. Şadlıqda da bir-birimizə yar oluruq. Qızla və gümüşə aldanmağı biz hesab almırıq, çünki onlar heç kə-sin işinə gəlməz. Bir-birimizdən heç bir şeyi əsirgəmirik. Heç kəsdən qılınc gücünə bir arpa belə istəmirik. Heyvanlar və quşlar bizdən qaçmırlar, onlardan da bizə zərər dəymir. Eh-

tiyac olanda ahu, dağkeçisi və cüyür qapımızdan içəri zorla özləri gəlirlər. Onlardan əgər biz ovlasaq, ancaq ehtiyac olduğu qədər ovlarıq. Başqaları ki bizim onlara ehtiyacımız yoxdur, onları biz qapıdan və çöllərdən qovmururuq. Öküz və eşşək kimi nə çox yeyənlik, nə də qurudan və yaşdan dodaqlarımızı bağlayırıq. İsti və soyuq [yeməklərdən] o qədər yeyirik ki, bir o qədər də yeyə bilək. Bizdən heç kəs cavanlıqda ölmür, ancaq çox ömür sürmüş qocalar ölür. Əgər bir kəs ölürsə, ürəyimiz sıxılmaz, çünki o dərdin dərmanı ələ gəlməz. Bir kəsin dalınca elə gizli bir şey demərik ki, o şeyi onun üzünə deyə bilməyək. Maraqlanmırıq ki, bu adam nə yedi, fəğan etmirik ki, o yemək ona nə etdi, pis və yaxşı bizə nə gəlirsə, [qəbul edirik]. O alınımıza yazılardan biz başımızı çəkmirik. Hər nəyi ki yaradan düz yaradıbdır, demirik ki, bu necə olub, o haradandır. Bizimlə ancaq o xalq birgə yaşaya bilər ki, bizim kimi pak və pəhrizkar olsun. Əgər o bizim xasiyyətimizə uyğun olmasa, bizim dairədən çox tez çıxar.

Bəlli olduğu kimi, türklər ən qədim çağlardan təkallahlı olub tək tanrıya tapınmışlar. «Tək allahın qapısını çal, şöhrətin artsın» deyən Nizami Gəncəvi də burada xırxız-qıpçaq-türk xalqının dünyada təkallahlığı yayan İskəndərə kimi, İbrahim peyğəmbər çağından batıldən tanrıya tapınmış - hənif bir millət olduğunu deyir.

Dünyaya ədalət yayan İskəndəri qəbul edən bu dinçi xalq «dünya şahı»na dərdini deyib çarə istəyir: «Ey əltutan hakim, şəfqətin göstər. Sənin fərmanına hazır duran bu zəiflərə bu dağın dalında. Bu daşlıqda dəniz kimi görünən bir çöl görürsən, o çöldə yəcuc adlı bir xalq bizim kimi insandan doğulmuşdur, lakin divə bənzəyir... Vaxtaşırı bizə hücum edirlər, bizim yuvalarımızı xarab edirlər... Sürülər qurddan o qədər də bərk qaçmırlar, necə ki o itsifət qurdpeşənilərdən... Şah yəcucların əhvalatını eşitdi... o, yüksək ulduzlunun taleyi yar olduğu üçün «İskəndər səddi» tikildi».

«Sözündə İsa möcüzəsi olan» Nizami Gəncəvi «Sirlər xəzinəsi»ndə də «Mənə xeyir xəbər göndərən tanrı bir dəniz əvazində yeddi yüz verəcəkdir» fikrini işlətməmişdir.

«Yəcuc-Məcuc» və əkinçiliklə bağlı bu sözlər də, «Quran»dangəlməlidir.

«Murdar bir sümüklə orucunu açma» deyən Nizami «İskəndərnamə»də «İskəndərin ruslarla müharibəsi», «İskəndərin rus qoşununa qalib gəlməsi» bölmələrində Xırxızdan qüzeydəki rusları div kimi təsvir etmişdir.

Bu, Rus adı altında toplanmış quldurların ana yurdu Azərbaycanda törətdikləri vəhşiliklərin çağın insanların bilincində buraxdığı izlərdəndir.

«Qeyb güzgülü» Nizami «İqbalnamə»də əski rusların həyatının əsas prinsiplərindən olan «vodka» içmək özəlliyindən də üstüörtülü danışır: «İldə bir dəfə qara buluddan sitəmkar bir əcdaha o yerə düşər. (Əjdaha) o boyda olar ki, o çöldə və dağda ondan o cür xalq doya bilsin. O əjdahanın qanından məstlikdən bir ay dişlərinə və suya istirahət verirlər».

«Vodka» içib günlərlə, aylarla qaraqızdırmada olmaq bu gün də rusların özəlliklərindəndir.

Kitabın bu bölməsində «Dövrəni hərlədən tərzisi heç kəsi çəkilməmiş qoymayıb və qoymaz» deyən Nizami Gəncəvinin «Beşlik»indəki daha çox Orta çağın ədəbi gələnlərinə uyğun, əsərlərin başlanğıcında, eləcə də içində yazdığı dini-ideoloji baxışlarının elmi-fəlsəfi dəyərli parçalarını bəcərdığımız qədər milli duyurluq və sayğı ilə araşdırıb daha çox da özünün sözlərilə danışmağa çalışdıq.

«Şeir mənim zamanəmdə şöhrət tapmışdır» deyən Nizami Gəncəvi «Beşlik» adlanan təyis mədəniyyət anıtında islam dininin «Quran»dangəlmə fəlsəfəsindən qırağa çıxmayan dönməz islam ideoloqudur.

Kitabın bu bölməsini Azərbaycanın milli ideoloqu Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin sözlərilə bitiririk: «Dünya ölçü-

sündə yaradıcılığı ilə cahan ədəbiyyatına ölməz şeir kitabları ilə eşq, bağlılıq, namus, iman və fədakarlıq tipləri verən, fəlsəfi yüksək düşüncə və siyasi kəskin görüşlərilə də insanlığın ən səmimi duyğuları və ən əziz ideallarına tərcüman olan bu ilahi sənətkar dünya mədəniyyətinin dahi öndəridir».

Son söz

Nizami Gəncəvinin «Beşlik»indəki dini-ideoloji baxışlarını araşdırıb aşağıdakı sona çatdıq:

1. Nizami Gəncəvinin «Beşlik»ində dini-ideoloji baxış «Quran»dangəlmə təkallah-islam fəlsəfəsidir.

2. Nizami Gəncəvi «Beşlik»də islam dininin dönməz ideoloqudur.

3. Nizami Gəncəviyə «eşitmişəm ki, hər bir ulduz bir dünyadır, hərəsinin ayrıca yeri və göyü vardır», «kim bilir, parıldadıqları bu cilvəghədan qırağda Günəş və Ay daha harda cilvələnin» kimi sözlərə görə materialist demək olmaz, Nizami Gəncəvi idealist filosofdur.

4. Nizami Gəncəvinin «Beşlik»ində onun «sufi» olması ilə bağlı heç bir turalqa yoxdur. Nizami Qızıl Arslanla görüşşə gedəndə özünə «üzü nurlu zahid» demişdir, bu da içdən tək allaha tapınan - mömin müsəlman deməkdir.

«Beşlik»də allaha qovuşmanın ancaq «varlıqdan qırağa çıxmaqla» ola biləcəyi Məhəmməd peyğəmbərin, Makedoniyalı İskəndərin, eləcə də özünün misalında verilmişdir, «Quran»dangəlmədir. Nizami Gəncəvi «İqbalnamə»də İskəndəri, Platonu, Aristoteli, Valesi, Bolinası, Porfirini, Sokratı, Hörmüzdü də təkallah kimi öldürmüşdür.

Nizami Gəncəvi «Xosrov və Şirin»də sufilərə aid edilən çox yayılmış «ey igid, gec gəl, amma doğru gəl» sözlərini Qızıl Arslanın görüşünə gedəndə «O, dünyanı gəzən şair nə xoş söylədi: «ey igid, gec gəl, amma doğru gəl» şəklində işlətməşdir, «İqbalnamə»də isə çox yayılmış «gec gəl, yaxşı gəl, azab çəkmə» sözləri verilib.

5. Nizami Gəncəvinin «Beşlik»ində panteizm yoxdur. Nizami Gəncəvi «Beşlik»də bir neçə yerdə allahın yer üzündəki hər şeydə olduğunu deyib, o anda da bunu deyənlərin

«ağızlarını yumalarını» bildirir. Nizamiyə görə, allah hər yerdədir, ancaq cisimlə yox, yaratdıqları, nişanları ilə. Allahı tanımaq üçün onun hər yerdə görünən nişanlarından biri də yetərlidir. Bu da «Quran»a uyğundur.

6. Nizami Gəncəvinin «Beşlik»ində hилоzoizm yoxdur. «Beşlik»də ancaq canlılarda duyğu vardır. «Sirlər xəzinəsi»ndə «Ürəkdən başqa hər nə varsa, sözdən xəbərsizdir», «Torpaq nə bilir ki, bu torpaqda nə var», «Xosrov və Şirin»də «Nə od bilir ki, o yandırandır, nə də su aghadır ki, o, canpanıldadandır», «Məndə bu cür fikirlər çoxdur. Birinci düşünürəm ki, bu fəlakətdir? İçerisində canlılardır, çölündə kim var?» deyilib.

«Əşyalarda can təsəvvürü Nizamının təşəbhələri üzərində də təsir yapmaqdadır. Bir gül, məsələn, Nizamının şeirində, sadəcə, açmaz, «köynəyini yırtar», bir bülbül, sadəcə, ötməz, «eşqini bəyan edər», yasəmən bir çiçək ikən «türk» olur və səhrada «çadır qurar». «Lələ bir hindudur - atəşə tapınır».

Buna görə də Nizami Gəncəvini hилоzoist adlandırmaq olmaz!

7. Nizami Gəncəvinin «Beşlik»inə əsaslanıb onu islam dininin hər hansı təriqətinə bağlamaq mümkün deyildir.

8. Nizami Gəncəvi Musa və İsanın dininə (yəhudilik, xristianlıq) soyuq yanaşır. Onun «Kəsra»nın dinini (atəşpərəstliyi), büt-pərəstliyi rədd etməsi də «Quran»dangəlmə olub: «(Ey Məhəmməd) Bu, peyğəmbərlərin bəzisini digərindən üstün etdik. Allah bunlardan bəzisi ilə danışmış, bəzisinin isə dərəcələrini yüksəltmişdir» ayəsinə uyğundur.

9. Nizami Gəncəvinin «Beşlik»ində «Əxi»liklə bağlı heç bir söz, fikir yoxdur. Gəncə sənətkarlarının «Əxi» təşkilatından danışan ərəb səyyahı İbn Bəttutə də bu barədə heç bir söz deməyib. Ancaq o, gözəl insanlar saydığı əxilərin ədalət-siz dövlət başçılarını öldürdükələrini qeyd edərək, «bu xüsusdə bütün dünyada bunlardan daha çox qeyrət və qayğı gös-

tərən başqa bir kimsə yoxdur!» da demişdir.

Nizami Gəncəvinin çağın ədalət ölçüsü sayılmış, onun da çox böyük sayğı ilə öydüyü türk millətinin böyük sultanlarının terrorçu şiə ismaililər tərəfindən sui-qəsdlərlə öldürüldüyü illərdə, ismaililərin şəhər sənətkarları adı altında gizlənməmiş yığnağı da ola biləcək bir dəstəsilə ilişkisi ola bilməzdi.

10. Nizami Gəncəvi türkcülük, islamçılıq, azərbaycançılıq və qafqazçılığın böyük ideoloqudur.

11. Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemində ərəb və fars dillərinin öyrədilməsinə geniş yer verməli, ərəb dilini dini xürafatdan uzaq öyrənilən Doğu mədəniyyətini dərinləndirəcək bilim adamlarının yetişdirilməsinə çalışılmalıdır.

QAYNAQLAR

(Türk dilində)

- Abbaskuli Aqa Bakixanov. Soçineniya, zapiski, pisma. B., 1983.
- Azərbaycan tarixi. B., 1993.
- Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. B., 1989.
- Aqafangel Kırmski. Nizami i yeço sovremenniki. B., 1981.
- Allahşükün Paşazadə. Qafqazda islam. B., 1991.
- AEA. «Xəbərlər». Tarix, fəlsəfə, hüquq. B., 1191 №4.
- ASE. 10 cildə. B., 1976-1987.
- Araz Qurbanov. Skazki armyanskix «mudresov». B., 2005.
- Aydın Mədətoğlu. Dünyanın tacı türklər. B., 2006.
- Bəhlül Abdulla. Kitabı-Dədə Qorqudun poetikası. B., 1999.
- Cəlal Zahidi. İslam fəlsəfsinə bir baxış. B., 1997.
- Elməddin Əlibəyzadə. «Nizami və tariximiz». B., 2004.
- Elməddin Əlibəyzadə. Azərbaycan dilinin tarixi. 2 cildə, 1-ci c. B., 2007.
- «Elturan» j. B., 1996, №1-2 (9).
- Əbu Osman əl-Caiz. Türklərin fəzilətləri. B., 2001.
- Əbülqasim Firdovsi. Şahnamə. B., 1987.
- Əhməd Zəki Vələdi Toğan. Azərbaycan. B., 2007.
- Əjdər Fərzəli. Gəmiqaya-Qobustan əlifbası. B., 2003.
- Əli bəy Hüseynzadə. Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir. B., 1997.
- Əli Abbasov. Nizaminin «İskəndərnamə» poeması. B., 1966.
- Əlikram Tağıyev. Milli ideya və milli ideologiya. B., 1995.
- Əlikram Tağıyev. Qloballaşma və millilik fəlsəfi- siyasi real-lıqlar kontekstində. B., 2010.
- Əlyar Səfərli, Xəlil Yusifli. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. B., 1998.
- Fəridə Məmmədova. Azərbaycanın siyasi tarixi və tarixi

- coğrafiyası. B., 1993.
- Fəzlullah Rəşidəddin. Oğuznamə. B., 1992.
- Fəzlullah İbn Ruzvixan xundci. Tirix-i alam-ara-yi Amini. B., 1998.
- German Vamberi. Əmir Teymur. B., 1991.
- Georgi Vernadski. Çingiz xanın ulu yasasının quruluşu haqqında. B., 2001.
- Güney Azərbaycan: tarixi, siyasi və kulturoloji müstəvidə. B., 2010.
- Hacı Sabir Həsənlı. Peyğəmbərlər tarixi. B., 2001.
- Həmid Araslı. Şairin həyatı. B., 1967.
- Həmid İmanov, ... Etnik dinlər və dünya dinləri. B., 2003.
- Həsən Həsənov. Türklüyümüz. B., 2007.
- İslam (qısa məlumat kitabı). B., 1985.
- İslam (tarix, fəlsəfə, ibadətlər). B., 1994.
- Kitabi Dədə Qorqud. B., 1988.
- «Kredo» qəzeti, 3 noyabr, 2007, № 52.
- Qabusnamə. B., 1989.
- Qafar Çaxmaqlı «Erməni məsələsi» tarixinin izi ilə. B., 2008.
- Quran. B., 2001
- Qasım Hacıyev. Bərdə şəhəri (coğrafi, siyasi, və mədəni tarixi). B., 2008.
- Qulamhüseyn Beqdeli. Şorq ədəbiyyatında Xosrov və Şirin mövzusu. B., 1970.
- Qiyasəddin Qeybullayev. K etnoqenezu Azerbaydcansev. B., 1991.
- Qurban Məmmədov. Nizami Gəncəvinin ictimai və siyasi görüşləri. B., 1962.
- Masonlar (I kitab). B., 2010.
- Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. Azərbaycan şairi Nizami. B., 2008.
- Məhəmməd Muradzadə. Mart hadisəyi-əliməsi. B., 1996.
- Məmmədli Zeynalov. Fəlsəfə tarixi. B., 2001.

Məmmədali Zeynalov. Xarici ölkələrin fəlsəfə tarixi. B., 2009.

Məmmədəğa Sərdarov. Qloballaşma və miqrasiya siyasəti. B., 2010.

Mirzə Fətəli Axundov. Kəmalüddövlə məktubları. B., 1969.

Mübariz Süleymanlı. Əhməd Ağaoğlunun «İslama görə və islamıyyatda qadın» əsərinə elmi-tənqidi yanaşmalar». B., 2008.

Müstəqil Ağayev. XX əsr Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikrində din problemi. B., 2008.

Murad Acı. Qıpçaq çölünün yovşanı. B., 1997.

Mustafa Əfəndi Selaniki. Tarix-i Selaniki. B., 1992.

Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi (filoloji tərcümə). B., 1981.

Necib Taylan. İslam fəlsəfəsi. İslam fəlsəfəsi. I. 1991.

Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin (filoloji tərcümə). B., 1981.

Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun (filoloji tərcümə). B., 1981.

Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl (filoloji tərcümə). B., 1983.

Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə (filoloji tərcümə). B., 1983.

Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə (Abdulla Şaiqin şeirlə tərc.). B., 1982.

Nizamülmülk. Siyasətnamə. B., 1989.

Orta əsrlər tarixi. B., 1988.

Rafail Əhəmədli. Azərbaycan milli-dövlətçilik məfkəsi (Türkçülük, müasirlik, islamçılıq). B., 2007.

Rəfiq Qaradağ. Neft fırtınası. B., 2009.

Rəfiq Özdək. Türkün qızıl kitabı. I kitab. B., 1992.

Rəfiq Özdək. Türkün qızıl kitabı. II k. B., 1993.

Rüstəm Əliyev. Nizami (bibliografiya). B., 1983.

Siracəddin Hacı. Həzrət Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və Həzrət Məhəmməd (s.a.s.). I kitab. B., 2006.

Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə. Qafqazda islam. B., 1991.

Şərqlə fəlsəfəsi problemləri. №1, c. B., 2008.

Şəriət kitabı. B., 1992.

Talibov M.Ə. Səma elçisi. 1991.

Vaqif Arzumamlı. Tarix siyasətin, siyasət tarixin dili ilə. B., 1999.

Vaqif Pirişev. Azərbaycanın tarixi-siyasi coğrafiyası. B., 2006.

Vəli Həbibbəğli. Qədim türklərin dünyagörüşü. B., 1995.

Yadigar Türkel. Demokratik cəmiyyətin milli-mənəvi problemləri. B., 2002.

Yadigar Türkel. Politologiya (açıqlamalarla sözlük və ya milli kimlik dərsləri). B., 2008.

Yevgeni Bertels. Böyük Azərbaycan şairi Nizami. B., 1940.

Yusif Vəzir Cəmənzəminli. Tarixi, coğrafi və iqtisadi Azərbaycan. B., 1993.

Yusif Cəfərov. Qunnı i Azerbaydcan. B., 1985.

Zeynəddin bin Həmdullah Qəzvini. Zeyl-i tarixi qozida. B., 1990.

Ziya Göyalp. Türkçülüğün əsasları. B., 1994.

QAYNAQLAR

(Rus dilində)

- Аббаскули Ага Бакиханов. Сочинения, записки, письма. Б., 1983.
- Агафангель Крымски. Низами и его современники. Б., 1981.
- Аристотель. Соч. в 4-х т-х, т.1, М., 1975.
- Аристотель. Соч. т. II, М., 1978.
- Аристотел. Соч. т. III, М., 1981.
- Аристотель. Соч. т. IV, М., 1984.
- Джамал Муставфаев. Северные ханства Азербайджана Б., 1989.
- Эсай Хасан Джалал. Краткая история страны Албанской (1702-1722 гг.). Б., 1989.
- Фарда Асадов. Арабские источники о тюрках в раннее средневековье. Б., 1993.
- Хроника мусульманских государств I-IV веков хиджри. М., 2004.
- Ибрагим Эфенди Печеви. История. Б., 1988.
- Исламский энциклопедический словарь. М., 2007.
- История Азербайджанской философии. Б., 2002.
- История древнего мира. М., 1985.
- Историческая география Азербайджана. Б., 1987.
- Гасан Гасанов. Цель истории. Б., 2004.
- Гияседдин Гейбуллаев. К этногенезу Азербайджанцев. Б., 1991.
- Лев Гумилёв. Древние тюрки. М., 1993.
- Колониальная политика российского царизма в Азербайджане в 20-60 гг. XIX века. М-Л, 1936-1937.
- Матлаб Махмудов. Особенности управления переходного периода. Б., 2010.
- Мирза Кязым Бек. Избранные произведения. Б., 1985.

Мурад Аджи. Европа, тюрки, Великая степь. М., 1998.

Посланник Петра I на Востоке. М., 1986.

Оппенхейм А. Древняя Месопотамия. М., 1990.

Евгений Бертельс. Низами и Физули. (Избр. труды). М., 1966.

Юсиф Джафаров. Гунны и Азербайджан. Б., 1985.

Зумруд Кулизаде. Концепция... В.А.Шнирельмана... как очередная политико-идеологическая провокация этнополитических конфликтов в регионе Южного Кавказа. Б., 2009.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Nizami Gəncəvinin «Beşlik»indəki siyasi baxışları.....	3
Bilimlə dinin oxşarlığı və əksliyi haqqında.....	109
«Beşlik»dəki dini-ideoloji baxışlar.....	111
«Sirlər xəzinəsi».....	111
«Xorov və Şirin».....	137
«Leyli və Məcnun».....	152
«Yeddi gözəl».....	158
«İskəndərnamə».....	163
«İqbalnamə».....	176
Son söz.....	189
Qaynaqlar.....	192
İçindəkilər.....	198

YADİGAR TÜRKEL

NİZAMİ GƏNCƏVINİN SİYASİ VƏ DİNİ-İDEOLOJİ BAXIŞLARI

Mətbəənin direktoru:
Ələkbər Məmmədov

Komputer yığıcısı:
Dizayner:

Nigar Nəсібqızı
Fəriz Məhərrəmov


~~~~~  
Çapa imzalanmışdır: 09.10.2010.  
Formatı: 60x84 1/8. Həcmi: 12,5 ç.v.

Sifariş 30. Tiraj 100.

«Təknur» MMC-nin mətbəəsində  
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

~~~~~  
Mətbəənin direktoru: Ələkbər Məmmədov

~~~~~  
Mətbəə kitabın məzmununa görə  
heç bir cavabdehlik daşımır!

~~~~~  
Ünvan: Bakı ş., H.Cavid pr., 31
Telefon: 497-59-64

Az1-259408

1951-ci il aprelin 28-də Biləsuvar rayonunun Bəydili kəndində doğulub. 1969-76-cı illərdə Nəriman Nərimanov adına ADTİ-də oxuyub. 1993-cü ildə «Ekoloji mədəniyyətin formalaşmasının sosial-fəlsəfi və tibbi aspektləri»ndən namizədlik, 2005-ci ildə «İnsan, təbiət, cəmiyyət münasibətləri (Biososial və fəlsəfi aspektlər)» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edib. 1999-cu ildən AMEA Milli Münasibətlər İnstitutunda, 2003-cü ildən Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun politologiya şöbəsində işləyir, aparıcı elmi işçidir.

«İnsan, təbiət, cəmiyyət», «Biləsuvar», «Dünyanın mahiyyəti və dərkə haqqında», «İnsan, təbiət, cəmiyyət münasibətləri (Biososial və fəlsəfi aspektlər)», «Yazışma və kargüzarlıq» (1997, 1999, 2007), «Demokratik cəmiyyətin milli-mənəvi problemləri», «Politologiya (açıqlamalarla sözlük)», «Politlogiya (açıqlamalarla sözlük və ya milli kimlik dərsləri)» və b. kitab və dərs vəsaitlərini yazmışdır.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin «Azərbaycan şairi Nizami» (2008) və «Milli birlik» (2009) kitablarını tərtibçi və elmi redaktor kimi çap etdirib.